

A m i s k o l c i á g o s t a i h i t v a l l á s u
e v a n g é l i k u s e g y h á z k ö z s é g k i a l a -
k u l á s á n a k t ö r t é n e t e .

Irta:

K o s k a Á r p á d
okl.tanítóképző int.tanár.

A. M.		TUDOMÁNYEGYETEM	
BÖLCSESZET-, NYELV- ÉS TÖRTÉNETTUDOMÁNYI KAR			
31		4849	
/19		bk. szám.	
Érkezett: 19		hó 9. n.	
Eloszám.		Uloszám:	
/19 -		/19 -	
		Melléklet:	
		drb.	

Diss. TB 293

NY I L A T K O Z A T

arról, hogy alulírott dolgozatomat a szaktanár irányítása mellett a felsorolt források és irodalom alapján önállóan készítettem.

Miskolc, 1948. szeptember 1.

Flóra Árpád

okl. tanítóképző int.
tanár

<u>I. Az ágostai hitvallás terjedése Felsőmagyarországon.</u>	
a./ A reformáció /confessio augustana/ terjedésének általános vonásai.....	1.
b./ A felvidéki protestánsok /evangélikussá/ lett városok szervezkedése és ennek hatása.....	2.
c./ Ág.hitv.evangélikus egyházszervezetek kialakulása a XVI.században.....	3.
d./ Fraternitások kialakulása a XVI.században.....	5.
<u>II. A reformáció /confessio augustana/ meghonosodása Miskolcon és Borsod vármegyében..</u>	
a./ Világiak szerepe a reformáció terjedésében, különös tekintettel Miskolcra.....	5.
1./ Földesuri jog és annak jelentősége az evangélikus vallás terjedésében.....	7.
2./ Kyriarchikus és hierarchikus küzdelmek az evangélikusok egyházainak kialakulása után.....	9.
3./ Miskolc város főbiráinak és magistratusának szerepe a reformáció meggyökeresedésében.....	12.
<u>III. Evangélikus egyházi élet a XVII.században.</u>	
a./ Az evangélikus egyház általános helyzete és fejlődése a század első felében.....	13.
b./ Adatok a miskolci protestánsok vallási életéről és mozgalmairól a XVI.század végéről és a XVII.századból. 15/a.	
c./ Törvények hatása az evangélikus egyházi életre és annak fejlődésére a XVII.század második felében....	16.
<u>IV. Evangélikusok élete Miskolcon és Borsod vármegyében a XVII.század második és a XVIII.század első felében.</u>	
a./ A szirmabesenyői és a sajó-arnóti egyházak kialakulása.....	19.
b./ Kapcsolat Borsod vm. más ev.egyházaival. Magasabb egyházi szervezetek kialakulása.....	23.
c./ A miskolci ellenreformáció hatása a református egyházra és a beköltöző evangélikusokra.....	28.
<u>V. A miskolci evangélikus egyház szervezkedése és végleges kialakulása.</u>	
a./ A XVIII.század második felének vallási fejlődése. Az evangélikusok helyzete. A türelmi rendelet hatása a miskolciakra.	31.
b./ A megalakult miskolci evangélikus egyház gyülekezetének helyzete és fejlődése a század végéig.....	36.
1. Templom.....	36.
2. Lelkészek.....	39.
3. Hívek./Gyülekezet./.....	41.
4. Istentisztelet és vallás erkölcsi élet.....	45.
5. Művelődés.....	47.
6. Egyházi személyek javadalmazása. Anyagi helyzet.....	48.
7. Okmánytár.....	49.

1. Források :

Miskolci ág.h.evangelikus egyházközség jegyzőkönyvei és anyakönyvei a XVIII.sz.d.végéről /1782-1800/
Miskolc thj.város levéltára./Miskolc város tanácsának jegyzők.-e
Miskolci ref.egyház presbitériumának /consistorium/ jegyzőkönyvei 1736-tól.
Borsod-Miskolci Múzeum levéltára.

2. Forráskiadványok közül:

Fabó András szerkesztésében: Monumenta evangelicorum aug.conf. in Hungaria historica. 1-4 k. Pest 1861-65-ig.

/E forráskiadvány 1.kötetében: "Brevis de vita superintendentum evangelicorum in Hungaria commentatio. Andreas Schmal 1753. ápr. 7." találtam adatokat a szirmabesenyői ev. egyházra vonatkozóan, ahol a miskolci evangélikusok először gyakorolhatták vallásukat./

2.kötet két forrást tartalmaz: a./Andrae Schmal, ecclesiae Lutherano-evangelicae Ratkoviensis in verbo dei ministri Adversaria ad illustrandum. 1765. és b./ Tristissima ecclesiarum Hungariae protestantium facies... a Matthia Bahil 1747./gömöri születésű számkivetett naplószerű feljegyzései/

3.kötet szintén két részből: a./Fata aug.conf. ecclesiarum a tempore reformationis ad synodum Pestensem... a Martino Klanicza. Pest 1783./Sajnos ~~Borsod~~ Borsod vármegye egyházközségeivel nem foglalkozik, de a gömöri seniorokra vonatkozóan érdekes adatokat tartalmaz./ b./Galeria omnium sanctorum... Johanni Simonidae, aki paptársával a spanyol gályarabságból való szabadulását és hazajutását írja le.

4.kötet: Nachrichten von den Lebensumständen und Schriften evangelischer Prediger in allen gemeinden des Königreichs Ungarn. Klein János Sámuel 1789. Pest. Szirmay Tamás életére vonatkozólag tartalmaz érdekes adatokat.

Horánszky Viktor /nem forráskiadvány csupán forrásokból összeállított sovány adatokat tartalmaz/: Beiträge zur Geschichte ev. Gemeinden in Ungarn. Pest 1863.

Lampe Adolf: Historia ecclesiae reformatae, in Hungaria et Transylvania..... a Frid. Adolpho Lampe 1728.
/Sajnos sem Bod Péter, sem Ribini munkáját, sem Zsinka -Mályusz féle forráskiadványokat nem sikerült megszerezni, a fentieket is csak rövid időre nagy nehézséggel./

Dr. Bruckner Győző: Die oberungarischen Glaubensbekenntnisse und die Confessio Augustana c. értekezésben a Confessio Pentapolitana, Heptapolitana és Scepusiana -t is közli eredetiben. /Gedenkbuch Leipzig 1930./

Corpus iuris Hungarici seu decretum generale inclyti regni Hungariae, partiumque eidem annexarum. Tyrnaviae: Typ. Acad. Soc. Jesu 1751. Tomae 1-2. /Szándékosan használtam ezt a régebbi forráskiadványt. Emellett természetesen a millenniumi emlékkiadást is átnéztem.

I R O D A L O M :

Benkő Sámuel: Topographia oppidi Miskolcz historico-medica. Cassoviae. 1782. 2-ik kiadása Miskolcz 1818.

Boleratzky Loránd: A magyarországi evangélikus egyházfelügyelői intézmény eredete és egyházjogi jelentősége. Miskolc 1942.

Dr. Borovszky Sámuel: Borsod vm. története. Bpest, 1909.

Dr. Bónis György: Magyar Jogtörténet 1-2 kötet. Kolozsvár, 1943.

Dr. Bruckner Győző: A magyarhoni ev. egyház egyházkerületeinek beosztása történelmi és egyházjogi megvilágításban. Miskolc, 1937.

Hóman Bálint és Szekfű Gyula: Magyar Történet. Bpest, 1935. III. k. IV. k. Szekfű Gyula.

Mayer Endre: Az eperjesi vértanúk kivégeztetése. Eperjes, 1908.

Révész Imre: Reformáció és ellenreformáció. /

Magyar Művelődéstörténet. 3. kötet /

Dr. Szendrei János: Miskolc város története. 1-5. kötet Miskolc. 1886.

Dr. Sztéhló Zoltán: Die Geschichte der ungarischen Rechtsnormen, die sich auf die Religion der Kinder beziehen. / Gedenkbuch anlässlich der 400-jährigen Jahreswende der Confessio Augustana. Többek szerkesztésében. 1930. Leipzig. /

Zelenka Pál: Emléklapok a miskolczi ág. hitv. evang. anyaegyház évszázados életkönyvéből. Miskolc, 1883.

/Ez a forrásmunka az 1780 előtti eseményeket nem egészen 1 és 1/2 oldalban intézi el, de 1782-től bő anyagot nyújt. Olyan jegyzőkönyvszöveget is közöl, melyek ma már az egyház levéltárában nem találhatók meg. Az 1783-1797 évek helyzetére nézve erre a forrásmunkára kellett leginkább támaszkodnom. /

Dr. Zsedényi Béla: Hierarchie und Kyriarchie in der Verfassungsentwicklung der ungarländischen evangelischen Kirche A.B. / Gedenkbuch. Leipzig. 1930. /

Dr. Zsilinszky Mihály: A magyarhoni protestáns egyház története Budapest, 1907.

Dr. Sipos István: Katolikus egyházjog. Pécs, 1938.

Dr. Mikler Károly: Magyar evangélikus egyházjog. Bpest, 1906.

Munkám felépítésénél /az evangélikus egyházak különös helyzetétől eltekintve/ Dr. Vanyó Tihamér O.S.B.: A plébániatörténetírás módszertana. Pannonhalma, 1941. c. munkájának elveit és utmutatásait követtem.

/Kisebb munkák: Dr. Kovács Gábor: A miskolczi ev. ref. főgymnázium története. Miskolcz, 1885.

Bátori Károly (álnevén) Bátori Károly: Adalékok a miskolci ellenreformációhoz III. Károly és Mária Terézia alatt. "Miskolc" c. ujság 1880. évf. 33-41 sz. /

Evangelikus Templomok. (Orsz. Luther kör. munkakönyve.) Bp. 1944.

Az idézeteket a forrásokból pontosan, helyesírási következetlenségüket is megtartva vettem át.

I. Az ágostai hitvallás terjedése Felsőmagyarországon.

a./ A reformáció /confessio augustana/ terjedésének általános vonásai.

A reformáció a nyugati keresztény kultúra eredménye volt. Egy balkáni, bizanci kultúra mellett - mintahogy Révész Imre: Reformáció és ellenreformáció c. értekezésében /Magy. Művelődéstört. 3. k. /rámutat - elképzelhetetlen lett volna. Minthogy Magyarország a nyugati keresztény kultúrkörbe tartozott, így, mint ennek a kultúrának egyik reformtörekvése, a reformáció Magyarországon is erősen éreztette hatását, s már az első időkben, különösen a Felvidéken rohamosan terjedt.

Mint minden idegen szellemi áramlat, a reformáció is Magyarországon sajátos vonásokat mutat, amit a magyar lelkiség, jellem, anyagi és szellemi művelődés magyaráz meg.

Kezdetben a magyar törvényhozás középkori szenvedélyességet felidéző szigorú törvényekkel reagált erre az áramlatra. Ennek legfőbb oka a XVI. század elejének Habsburg-ellenes németgyűlölete volt. Az 1523. évi III. articulus pld. kimondja:

"Lutherani et illorum fautores puniantur. Omnes Lutherani et illorum fautores ac factioni ipsi adhaerentes, tamquam publicos haereticos, hostesque sacratissimae Virginis Mariae poena capitis, et ablatione omnium bonorum suorum, Maiestas Regia, veluti Catholicus Princeps, punite dignetur" /C.J.H. 1584. M.H.T. 410. c.)

Még erősebben látszik az idegengyűlölet sugalmazta törvényalkotás és a reformációnak is, mint idegennek /németnek/ gyűlölete az 1525. IV. t. c. -ben: Externae nationis officiales amoneantur, et Ungari illis substituantur. Caeterum Fuggari /Fuggerek/, et omnes nationis externae, qui Thesaurus Regni palam exhauriunt et educunt, de hoc Regno etiam statim ablegentur et exmittantur, in eorumque locum Ungari constituentur. Nationes tamen externae, cuiuscunque linguagii existant, si Maiestatibus suis et huic Regno servire voluerint, ad stipendia consueta libere veniant et conducantur: attamen in confiniis Regni Ungarorum more, servire militareque teneantur. Oratores quoque, Caesareus et Venetus, e Regno exmittantur. Lutherani etiam omnes de Regno exstirpentur, et ubicunque reperti fuerint, non solum per Ecclesiasticas, verum etiam per

seculares personas libere capiuntur, et comburantur." /C.I.H. 1584. M.H.T. 411. c.) Sok keserű tapasztalat sugalmazhatta ennek a törvénynek megalkotását, s nem csoda, ha a magyarság az első pillanatban a német lutherana királynő machinációjának érezte a reformációt.

A XVI. század közállapotaira és gyenge központi hatalomra jellemző, hogy ennek a törvénynek nem lett fogamatja és végrehajthatatlan maradt. A főpapi székek évtizedekig betöltetlenek, másrészt a jogbizonytalanság idejében /török állandó támadása, az ország három-részre szakadása/ az egyház vagyoni jogi rendszere is megingott. Így a reformációnak az ország sok helyén szekularizációs törekvés is indító oka volt, de ettől eltekintve mindhárom országrészben határtalanul önfeláldozó, az abszolút meggyőződés hevéből fűtött, emellett kitűnő tudású és nagy-szerű előadókészségű férfiak képviselték ezt az eszmeáramlatot. Ilyeneknek hatására /mint Dévai Biró Mátyás, Sztárai Mihály volt ferencrendi szerzetesek/ igen sok földesur és város magistratusa befogadta a reformációt és nagyszínvonalú vezetés alá került, mint látni fogjuk Miskolc is.

Ezek és az ezek által nevelt lelkes prédikátorok voltak a reformáció első uttorói, akiknek "gerinces szókimondásuk nem áll meg a régi egyház szenvedélyes bírálatánál, s a kisemberek erköl-cseinek korholásánál, hanem tulajdon hatalmas pártfogóikra is

ráfordítják szükség esetén a prófétaí feddést. Nem bánták, hogy emiatt gyakran éppugy földönfutás lett a sorsuk, mint hogyha reformáció-ellenes hatalmasságokkal kerültek volna szembe. Az értékes lelkek pedig épp ezt a vonást becsülték meg, s úgy érezték, hogy a vallási kérdések utvesztőiben jobb kalauzok, mint a régi egyház emberei....viszont a reformáció pártjára állás ~~jóformán~~ az egyházegység nagy középkori eszményeivel való szakítást, s az egység visszaállítására vonatkozó remény végleges eldobását jóformán még az egész XVI. század folyamán sem jelentette." /M.MT.3.k. 44. l/

b./ A felvidéki protestánsá lett városok szervezkedése és ennek hatása.

A fenti törvényekből kiviláglik, hogy a reformáció kezdetétől fogva volt már ellenreformáció is, mely azonban politikai, egyházszervezeti és egyéb okokból nem vezetett eredményre.

Nagyobb eréllyel csak a szélsőségek felé hajló anabaptizmussal szemben lép fel az egyház és épp ez az erély kényszeríti ~~xxxix~~ a protestánsokat az első egyházszervezetek létrehozására.

Az 1548.11.t.c.ugyanis kimondja: "Anabaptistas et Sacramentarios iuxta admonitionem Regiae Maiestatis, qui adhuc in regno supersunt, procul expellendos esse de omnium bonis. Ordines et Status Regni staturunt, nec amplius illos, aut quempiam illorum intra Regni fines esse recipiendos." /C.I.H. 1751. f. 2. / Elrendeli továbbá a király, hogy királyi biztosok járják be az országot, vizsgálják át az egyes egyházközségek életét és ahol anabaptistákat, vagy sacramentariusokat találnak, ezekkel szemben a legszigorubban járjanak el.

A protestánsok /a confessio augustana-n lévők/ megijedtek, s nehogy az anabaptizmus gyanújába kerüljenek, hitvallásukat kinyilatkoztatták és átnyújtották a királyi biztosoknak. Így született meg a Stöckel Lénárd által szerkesztett Ötváros Hitvallása /Confessio Pentapolitana/ Eperjes, Bártfa, Lőcse, Kiszében, Kassa "Confessio Augustana" alapján szerkesztett hitvallása.

1549 augusztus 14.-én megjelent ugyanis Eperjesen Bardas István váci püspök Sibrik György tanácsossal, összehívatta a polgárokat, hogy hitvallásuk felől kikérdezze őket. A hitvallás megszerkesztésére felkért Stöckel nemcsak az anabaptistákkal és a sacramentariusokkal szemben, de a helvét hitvallással szemben is kifejtette álláspontját. Védi a lutheri orthodox álláspontot - vagyis, hogy Krisztus valóságos testét és véréát vesszük fel az urvacsoránál. Hasonlóképpen távoltartja magát a ceremóniáléknál nagyon radikális álláspontot elfoglaló helvét hitvallásuaktól, és megenged minden, az Isten tiszteletét dísztó szertartást.

Lényeges eltérés továbbá a szabadakarat meghatározása is. Érdekes, hogy itt Melancthon módosított álláspontjával találkozunk, miszerint az ember bünbeesése után szabadakaratát nem veszti el teljesen, hanem a "megtérés" művében része van neki is. A külső dolgokban és cselekedetekben szabad választást hirdet, mely akarat azonban nem meghatározatlan, mert a hitáltali üdvözülés nem áll többé a mi hatalmunkban és számunkra nem lehetséges az igazi istenfélélelmet, istenszeretet és hasonló dolgokat véghezvinni e hatalom nélkül. /B.Gy. 6-10. l. /

A diplomatikusan szerkesztett Confessio Pentapolitana a királyi biztos által kedvező fogadtatást nyert és hozzájárulás végett I. Ferdinánd király elé terjesztetett. Minthogy ez az augsburgi hitvallástól tartalmában nem tért el, az egrí

Gedenkbuch
6-10. l.
és 29-47. l. /

érsek Verancsics Antal 1560-ban és az esztergomi hercegprímás Oláh Miklós tudomásul vette. Ez a tudomásulvétel biztosította a fraternitásoknak és az evangélikus vallást követő gyülekezeteknek a vallási szabadságot.

Jellemző, hogy az öt szabad királyi város, mely politikai és gazdasági téren gyakran egymással szemben állott /főképp az árúmegállító jog gyakorlása miatt/, s közülük Eperjes, Bártfa, Lőcse továbbra is megmaradt a 24 szepesi város fraternitásának tagja, - ez a vallási szövetség szorosabb viszonyt teremtett közöttük.

Nemsokkal ezután hasonló okból kifolyólag a hét alsó-magyarországi bányaváros is átvette csekély módosítással a Confessio Pentapolitana-t /Selmezbánya, Körmöcbánya, Pukkanz, Királyhegy, Libethe/ és az ezek által 1559-ben Confessio Heptapolitana néven szerkesztett hitvallás szolgált alapul az 1568-ban Confessio Scepusiana néven szerkesztett és a 24 szepesi város hitvallását magába foglaló iratnak.

A Confessio Heptapolitana Oláh Miklósnak /esztergomi érsek/ arra a felszólítására keletkezett, mellyel a 7 bányaváros lelkészét Nagyszombatba idézte, hogy igazolják, ki szentelte fel őket és ki iktatta őket ~~hivatalukba~~ hivatalukba.

A Heptapolitana szerkesztője Cubicularius, a Pentapolitana alapján dolgozott. /*Idemköltség 10-18. l. p. 49-57. l.*/

A Confessio Scepusiana a szepesi prépost és a nagyváradi püspök zsinatot összehívó és a zsinaton a szepesi egyházközségek szervezetét szabályozó rendeletére jött létre. Szerkesztői Cyriak ~~Obsopaeus~~ Obsopaeus /Koch/ kirchdraufi lelkészek voltak. Az eredeti példányt Valentin Knoll készíttette el. - Míg a másik két hitvallás eredetiben nem maradt fenn, addig a Confessio Scepusiana ma is az iglói levéltár egyik legértékesebb darabja. /*Idemköltség 18-29. l. 59-67. lapok*/

A hegyaljai egyházmegyébe tartozó miskolci gyülekezet életére - mely mint később látni fogjuk a XVI. század folyamán még a lutheri reformáció követője lehetett - a Confessio Pentapolitana volt hatással és a földesurak által /Pérenyiek/ a Confessio Augustana mellett, mint Magyarországon annak engedélyezett formája, ez birt kötelező erővel.

c./ Ag. hitv. evangélikus egyházszervezetek kialakulása a XVI. században.

Az evangélikus egyház XVI. századi szervezkedése kezdetben németországi mintákat követett. Ez a szervezkedés Felsőmagyarországon nagyjából hasonló körülmények között folyt le, s megindítója a XVI. századi ellenreformáció volt.

Ez a szervezkedés, mint minden külföldről származó magyar intézmény sajátos magyar színezetet nyert.

A fejlődés első korszakának határát a bécsi, illetve az ezt becikkelyező koronázási előtti 1608. évi I. t. c. -ben jelölhetnénk meg. - Ekkor fejeződik be ugyanis a két protestáns egyház /ev. és ref./ végleges szakadása, másrészt a szabad vallásgyakorlat szempontjából is elhatároló ez a dátum.

Természetesen az egyházszervezet ekkor még csak csirájában van meg és végleges jogállapotról alig beszélhetnénk.

Dacára ugyanis annak, hogy a protestantizmus a XVI. század végére óriási arányokat öltött /számszerűleg 1 ezrelékre volt becsülhető a katolikusok számaránya a magyar szentkorona egész területén és az egész kat. klérus létszáma mindössze 300 főre mehetett - /Révész Imre fentidézett munkája szerint./

Mégis ez a szellemi áramlat közjogi elismerését e század folyamán nem tudta keresztülvinni, sem állapotát törvényekkel biztosítani, s csupán egy hallgatólagos elismerést sikerült kivívnia, mely azonban csak Luther követőinek jutott osztályrészül.

Ennek legfőbb oka elsősorban a katolikus uralkodók ellenállásában, másrészt a század második felében betelepülő jezsuita rendnek volt tulajdonítható.

Miksa türelmes királysága után Rudolf türelmetlensége kimerítette a protestáns rendeket, s nem csoda, ha ilyen körülmények között a protestáns hierarchia nem tudott kialakulni.

De nem kisebb jelentőségű oka magában Luthernek tanításában keresendő, aki a "Láthatatlan egyház" /unsichtbare Kirche/ fogalmából kiindulva "az egyetemes papság" /allgemeines Priestertum/ elvének alapján az egyházszervezetek kiépítésének nem nagy jelentőséget tulajdonított. Ő azon az állásponton volt, hogy Krisztus egyháza egy kívülálló, kényszerítő hatalomra felépítve nem egyeztethető össze a keresztény vallás tanításával. "Evangelium et ecclesia nesciunt jurisdictiones, quae non nisi hominum Tyrannicae inventiones." /Luther: Ad librum Ambrosii Latharini. 1521. 312. lap/

Szintén Luther tanításában gyökerező másik ok pedig az volt, hogy a gyülekezet /egyházközség/ minden vallásos cselekmény gyakorlója és színhelye, minden hatalom forrása is egyben, viszont ezek a legalsóbb foku szervezetek sokáig a római katolikus hierarchiába illeszkedtek bele. Másrészt a dogmatikai kérdések fixálása is nagyban akadályozta az egyház külső felépítését, mert e század zsinatai főként ezzel foglalkoznak.

Még szintén fontos ok az egyházszervezet lassu kialakulása mellett, és amellet, hogy ezek is a katolikus hierarchiába illeszkedtek bele az volt, hogy Luther az ő tanításában és azok nyilvánosságra hozatalánál nem követelte a fennálló római katolikus egyházalkotmány mellőzését, vagy megváltoztatását. Ebben az időben nem akarta a pápát illető engedelmességet megtagadni. Nem új vallást akart alapítani, csak a vallási élet megreformálását követelte, és a schmalcaldeni hitvallásokban 1537-ben a pápai hatalom fenntartását, ~~hazna~~ ~~í~~ nem is jure divino /istení rendelésből/, de az egység látszatának megőrzése céljából szükségesnek tartotta.

Luther ezen tanításai által a németországi protestáns provinciák katolikus püspökeinek jurisdictio-ja hivatalosan is meg volt erősítve, s bár az augsburgi vallásbéke hatályon kívül helyezte, ez Magyarországon annyira meghonosodott, hogy nálunk - mivel az augsburgi vallásbéke semmiféle törvényes elismerésre nem jutott - a róm. kat. püspöki jurisdictio a protestáns egyházi alsó szervezeteké még jóval tovább kiterjedt, mint Németországban. /Gedenkbuch 550.- 644. lap/

Ez a XVI. század folyamán így volt Miskolcon és Borsod vm. ben is és éppen egyik oka annak, hogy Miskolcnak éppen abból a korszakából, amikor még teljes egészében evangélikus lehetett, nem maradt fenn emlék a gyülekezet ~~é~~ szervezetéről és életéről.

A sürgető szükség azonban lassan eloszlatta a közönyösséget és a megoldást kereső szervezési irányok Németországban lerakják a püspöki, territorialis és kollégiális rendszerek alapjait, mely rendszereket Magyarország sajátos adottságainak megfelelően átalakít. Sajnos azonban ekkor már Miskolc a helvét hitvallásu prédikátorok hatására /főképp Dévai

Biró Mátyás hatására közvetve/ helvét hitvallásává vált.

A magyarországi ág.hitv.evangelikus egyházközségek szervezete és működése csaknem általánosságban a szász látogatási-könyv alapján történt, és pedig a Luther és Melancthon által szerkesztett "Unterricht der Visitatoren an die Pfarrerherren in Churfürstentum zu Sachsen" szerint, amelyben főként a lelkész kötelességei és jogai vannak kiemelve.

Az egyházközségek kormányzásában a hívők önálló részvételéről ebben az időben semmi említést nem találunk és ez a jog - ahol a földesuri jog fennáll - a földesur által, a városokban pedig a városi tanács /magistratus/ által gyakoroltatott.

d./ Fraternitasok kialakulása a XVI.században.

Már a XVI.század közepén szokássá vált, hogy a gyülekezetek szomszédos lelkészei, vagy azok /esetleg távolabbiak is/, akiknek érdekkapcsolataik voltak bizonyos tekintetben, összejültek és vagy azért, hogy bizonyos dogmatikai kérdéseket megvilágítsanak, vagy azonos egyházkormányzási elveket leszögezzenek, bizonyos másodfoku evangélikus egyházigazgatási szervezett, senioratus /fraternitas/, vagy másképp esperesség jött létre, mely testvéri közösség élén a lelkészek közül választott senior állott, aki nagy tekintélynek örvendett. Ez a fraternitas, - (melyek között legnagyobb a szepesi városok fraternitása volt) - statutumait maga állapítja meg, melyek azután a fraternitashoz tartozó előkelő világi elem, a közép és főnemesség, vagy a városi egyházközségeknek a tanács, vagy vármegye által pecséttel és aláírással is meg lettek erősítve. Némely helyen ez a világi elem azután a defensor, patronus, vagy inspector neveket viseli.

Csirájában már a harmadfoku szervezeti egység, az egyházkerület is megvan a XVI.században.

Mindezek a szervek természetesen az ország törvényei által meg nem erősített, szükségszerű önvédelmi szervezetek voltak.

II. A reformáció /confessio augustana/ meghonosodása Miskolcon és Borsod vármegyében.

a./ Világiak szerepe a reformáció terjedésében, különös tekintettel Miskolcra.

Alig akad magyar város, mely annyira hiven tükrözte volna a XVI.század elei magyar lelkiséget, mint Miskolc. Ennek oka, hogy Miskolc a XVI.század végi török pusztításokig megőrizte ősi magyarságát, míg közép- és ujkor-elei városaink nagy része /főképp a felvidéki német telepítésű városok/ idegen elemek kapcsolattal össze egy földesuri joghatóság alá nem tartozó területi és jogi egységbe.

Miskolc a középkor folyamán főképp a diósgyőri koronabirtoknak és nagy főúri családok birtokát képezte, többször cserélt gazdát, s bár privilégiumokkal elhalmozták - a szabad királyi városi méltóságra nem tudott felemelkedni.

A plébános-választási jogot Zsigmond király alatt nyerte el. "Anno 1411. Sacratissimus olim Princeps Sigismundus Dei Gratia Rom. Imperator semper Augustus, ac Hungariae etc. Rex, facultatem dedit utrique Civitati, tam novae, quam antiquae Miskoltz appellatae, in casu vacantiae liberae electionis, institutionis, ac conservationis Parochi, sive Plebani, sub dato in dicta Miskoltz feria tertia proxima post Dominicam Invocavit." /Benkő Sámuel: Topographia oppidi Miskolc, 1782 Cassoviae; U. csak Szendrei János dr.: Miskolc város története, Miskolc 1886. III.k. Ökmánytár./

A régi Miskolc alatt /antiqua Miskolcz/ a Szent István királyról elnevezett plébániatemplom környékét kell érteni az Ávas hegység északi oldalán a mai Papszer utcával, melynek jobbágyai a templomnak tartoztak szolgálni. Ez Miskolc legrégebbi temploma, melynek alapjait még az Árpád-korban rakták le. A mai templom jóval nagyobb, mint az eredeti Árpád-kori volt, s így mikor 1941-ben a templom padlózatát felszedték, megtalálták az eredeti templom alapjait jóval kisebb nagyságban.

Bár Zsigmond sok kiváltsággal ruházta fel és királyi várossá emelte, sokat kellett szenvednie Miskolcnak a diósgyőri várnagy -/mivel pedig Diósgyőr gyakran zálogba került/, a mindenkor zálogbirtokos - tulajdonosaitól. Ezek arra törekedtek, hogy Miskolc kiváltságai homályosodjanak el.

A XVI. század elején a legnagyobb birtokos család Borsod vármegyében a Perényi család volt. 1537-ben már birtokukba tartozott Dédes, Sajószentpéter, Ónod, Diósgyőr, Miskolc is.

Mint már említettük a reformációnak lehetősége /minthogy nem volt egyéni vallásszabadság/ a földesur állásfoglalásától függött.

Perényi birtokain a lutheri tanítások követését követelte a lelkészeitől. /Borovszky Samu: Borsod vm. tört. Bp. 1909. / Ennek a lehetőségnek a már említett 1523 és 1525.-i szigorú törvények nem szabtak határt, mert "még a legkatolikusabb államfői törekvéseknek is határtszabott az a belátás, hogy merőben vallási kérdések élreállításával nem lehet veszélyeztetni politikai rokonszenveket, elidegeníteni hűséges pártbíveket." /M. MT. 3. k. / Így nemcsak egyes arisztokraták, de egyes városok is kivételes bánásmódra számíthattak.

A diósgyőri uradalom Perényi utáni birtokosa Balassa Zsigmond főispán volt. Aki nem sokat törődött a vallásügyi kérdésekkel, sőt ahol haszna volt belőle, mindig rátette kezét a szerzetesek birtokaira is. Így vette el és romboltatta le a pálosok diósgyőri klostromát, ennek ellenére felesége Fánchy Borbála élete végéig buzgó katolikus maradt és mivel Diósgyőr sorsában Miskolcnak is osztoznia kellett, a miskolciakat éppen lutheránus vallásuk miatt üldözte.

Erről a tényről tanuskodik az Országos Levéltárban N. R. Actorum fasciculus 723. Nr. 41 alatt lévő panaszlevél, melyet Miskolc város bírása és polgárai küldtek 1563-ban I. Ferdinánd királyhoz. /Ebben a levélben panaszt emelnek Pesthy Ferenc ellen, ki "non augmentum novum nititur, sed in ruinam et desolationem" a mindszei kórházat elfoglalta, 63 helyett 100 hordó bort zsarolt. Különböző férfiak ellen, azért, mert jogtalanul bitorolják az egyház javait. A török ellen is panaszkoznak, akik kegyetlenkednek, rabolnak, halálra kínozzák az embereket, Bacsó Jánost 300 botütéssel fenytették meg, hármat karóba huztak. / Fánchy Borbála ellen "expositum sit, ea ~~am~~ damna illata fuisse a magnifica Barbara Fánchy propter lutheranismum et rebellionem quondam et ob in nobis damna intulire". Még korábban ugyanis, mikor Fánchy Borbála egy szőlőt gyökeresen kiirtatott, gabonájukat, borukat elvitette, a király ~~előtt~~ panaszt emeltek ellene emiatt, s akkor a bírót bebörtönöztette és fél évig hóhér módjára kínoztatta, s 40 embertől térítvényt csikart ki, hogy az okozott kár és igazságtalanság miatt panaszt soha nem emelnek többé, mivel Iszakra Márton bírót, Feyfeles Györgyöt, ~~kk~~ Literati Balázst és Vincze Mártont kegyetlenül ~~xxkx~~ sujtotta. Kéri továbbá ~~ő~~ felségét, hogy romban heverő templomukat ~~x~~ helyreállíthassák, a mindszei kórház nekik visszaadásáért. (Andri: M. múzeum. T. k. 125. l.)

Még egy másik helyen is értesülünk Fánchy Borbáláról a N.R. Actorum fasciculus 723. Nr. 54. alatt, ahonnan megtudjuk, hogy élete végén fogadalmának teljesítése végett Czenstochovába zarándokutra kelt, s a miskolci Mindszentek kápolnájának kijávitását - ahol akkor a szegényeknek még misét szolgáltattak - Gombos Pálra bizza. /~~in~~ in quo pauperibus ~~sacrum~~ sacrum decantatur et concionatur./

Tény tehát az, hogy Miskolcon a reformációnak lutheri irányzata már 1530-60 között tért foglalt. Az akkori katolikus egyház Hevesi Mihály /~~bár ma már többen kétségbevonják a lelkész létezését~~/ ^{nevé} lelkészével a protestantizmus követője lett, /1564 táján/ aki mint lelkes reformátor később is mint borsodi esperes nagy buzgalommal működött a protestantizmus megszilárdulásán.

Amint Fánchy Borbála lehunyta szemét, s a diósgyőri uradalom a király, illetve Perényi Gábor kezére került, Diósgyőr és Miskolc teljesen protestáns lett. Ekkor azonban már Miskolc - valószínűleg Dévai Biró Mátyás hatására - a helvét hitvallás követője lett. 1566-ban ugyanis a helvét hitvallást elfogadó 16 esperesség szikszói zsinatán ott olvassuk Hevesi Mihály nevét /valószínűleg így kell olvasni ~~Bor~~ Borovszky Samu szerint a Michael Eölvösi nevet/, aki még ugyanezen évben részt vesz a kassai zsinaton, ahol Egri Lukács és Dávid Ferenc tanait kárhoztatják el. Ekkor a zsinat végzéseit így írja alá: Michael Hevesi, pastor et senior Miskolciensis. /~~Lásd 15/a lapot!~~/

Méginkább megerősödik az új hit a diósgyőri uradalomban és Miskolcon is, mikor az enyingi Török Ferenc és neje guthi Országh Borbála birtokába kerül; a buzgó protestáns uraszony Hevessy Mihálynak Miskolcon szőlőt is adományoz.

A többi nagy családok is Borsodban, mint a Bevekek /Szendrőben, Edelényen, Vámoson, Kereszturon, Csorbakő várában/, a kassai és egri kapitányok szintén támogatták a reformációt és a borsodi falvak egymásután váltak protestánssá.

1. Földesuri jog és annak jelentősége az evangélikus vallás terjedésében.

A fentiek megértése szempontjából ki kell emelni, milyen nagy jelentőségű ebben a tekintetben az a változás, mely a XVI. században az ország háromrészre szakadása és a központi hatalom meggyengülése következtében a magyar társadalomban és a nemességben végbement. A fő és a köznemesség között igen nagy lett a különbség, s az a kép, melyet Szekfű rajzol Zápolyai nagybirtokos helyzetéről, igen jellemző a XVI. századi magyar nagybirtokos osztályra. /M.T. III. k. 13. old./ "A kezén lévő nagybirtok pedig ráfekszik hatalmával a szomszédos közep és nagybirtokra: a megyék kisnemesei /tiszteletlenül beszélnek a ~~koronás~~ koronás felségről és átkozzák a királynét a "német lutherana"-t/, hódolattal hajolnak meg a köztük megjelenő nagybirtokos, az ország bárója előtt, aki fegyveres szolgálival bármikor elkergetheti őket ősi házukból. A központi hatalom gyengülésén fáradozó kisnemesség nem vette észre, hogy maga alatt végja a fát, amikor a törvény felett örökös királyi hatalmat árnyékhatalommá téve, önmagát is kiszolgáltatta a nagybirtokosok kénye-kedvének."

Egyedül szervezett hatalom a XVI. században csak a nagybirtok volt, s ez vette át a reformáció terjesztésében a németországi territoriális hatalom szerepét.

Szekfű, -midőn vizsgálja az augsburgi vallásbéke principium ~~magyarországi~~ regionarum magyarországi formáit, arra a

megállapításra jut, hogy Magyarországon szükségszerűen kellett kompromisszumos megoldásnak létrejönnie, mert sem a régi, sem az új vallás végső győzelmet nem tudott kivívni.

Közjogilag a magyar királyság egységes volt, de a területiális fejlődés alsóbb fokán az állami funkciók egy részét a nagybirtokosok gyakorolták, melyeket Németországban a területiális hatalom rendjei gyakoroltak. /Igaz, hogy a középkor folyamán a központi hatalom gyakran felségjogokat - helyesebben bizonyos közjogi jogosítványokat - adományozott a földbirtokokkal együtt, vagy külön is, de ezek a vallásu ügyekbe való beleszólásra nem jogosítottak, sőt még a királyi felségjogokhoz sem tartoztak, mint azt az investitúra-harc eredménye mutatta, s a területiális elvet vallási ügyekben a reformáció fejlesztette ki. Viszont ezt nem szabad összetéveszteni a patronusi joggal, melyet az egyház adományozott a templomot építő, vagy kegyes adományt létesítő földesurnak. /

Míg Németországban a fejedelmi hatalom a protestantizmus-sal szemben rokonszenvező volt, addig a magyar királyi hatalom ellenséges. A nagybirtokos nemesség viszont arra törekszik, hogy az elerőtlenedett és ellenséges központi hatalom jogosítványait a maga számára megszerezze. /Bizonyos párhuzam azonban a német fejedelemségek és a magyar nagybirtokok helyzete között annyiban vonható, hogy azok ott a német-római császárság, mint központi hatalommal szemben képeztek decentrizált hatalmat, míg itt ezek a központi Habsburg királysággal szemben. /

Igy - mint már fentebb láttuk - a XVI. században találkozzunk már a cuius regio eius religio elvével. ~~Itt~~ Igen sok történészünk a c.r.e.r. elvét az ellenreformáció számlájára írja, pedig az ellenreformáció csak egy hatásos fegyvert talált ebben az elvben éppen a reformáció ellen.

A nagybirtok urainak nagy szerepét mutatta, hogy még Pázmány Péter is a nagyuraknak tulajdonítja a reformáció elterjedését.

A gondolkodásmód valahogy nem tud megszabadulni attól az állásponttól, hogy különböző felekezetű emberek ugyanazon politikai és közigazgatási területen nem képesek békésen élni, csak ha egyvallásuak. Tehát az egyéni vallásszabadság elve helyett a városok, falvak, valamint a nagybirtokok vallási szabadságát ismerik el helyesnek.

A vallási egység felett azután úgy a városi tanácsok, mint a földesurak szigorúan örködnék. Így pld. Perényi Gábor a birtokain élő zempléni papokat Sátoraljaujhelybe hivatja és keményen megfeddi őket, mert az 1562.-i tarcali zsinaton a kálvini hitelvek formulázásában résztvettek, az ő parancsa és engedelme nélkül. /M.T.III.k.259.old./

Már a XVI. század vége felé is sokszor nehéz a protestáns vallási egységet az új protestáns felekezettel szemben megőrizni. Pld. Nádasdy Ferenc azért hivat össze zsinatot Csepregen 1591-ben, hogy a lutheri orthodoxiának a Formula Concordiae-ban megírt hitelveit kizárólagossá tegye. Az ellenkezőket kitiltotta. Így a legnagyobb birtokosnak sikerült /a vármegyékbe tömörült kisbirtokos nemesek támogatásával/ az ágostai egyházat megtisztítani és a kálvinistákat területileg is kizárni. Nádasdy szerepe itt már - mint dr. Zsedényi Béla megállapítja - erősen közeledik a lutheri Landeskirche-hez.

Ilyen zárt vallási egységek folytán /mely a magánkegyuri jogra támaszkodva épülhetett ki/ az ország korábbi katolikus egysége helyébe a kisebb protestáns egységek mozaikja

került. A katolikus szigetek kezdenek fogyni, homogén protestáns ország kezd kialakulni. Az egység azonban a század végére megbomlik, a protestáns vallási irányok különbözősége miatt. Még az öt-város területén is az ágostai hit tisztasága reversálásokkal tartható csak fenn. Kassán volt a legnagyobb veszély, és itt a városi tanács minden hatalmi eszközt igénybe vesz az egység fenntartására, nehogy a magyar "pórnép" behozza a kálvinizmust. /M.T.III.k.262.old./

A földesuri jog azonban a XVI.század folyamán még nem mutatkozik olyan erőszakos formájában, mint az ellenreformáció korában. Különösen ha a fraternitásoknak több földesura volt, korlátozódott a befolyás, sőt annak a zsinaton való részvételét meg is tilthatták. Bár találkozunk olyan esetekkel is, amikor a földesur a ceremóniálék végzésére /Máriássy Pál esete/, a nem vasárnapra eső ünnepek eltörlésére vonatkozóan ad ki önkén-yes rendelkezéseket. /Gedenkbuch 572. l.p./

Néha a vármegyéknek /mint politikai hatalomnak/ a befolyásával is találkozunk, pld. Sáros és Szabolcs vm. esetében.

A városokban még jelentősebb a világi elemnek az egyházvédelem, az egyházzervezet- és az egyházkormányzásban való szerepe.

Miskolcon is amikor a XVI.század végén Miskolc török uralom alá került átmenetileg, majd a földesuri hatalom a város által megváltott jogok következtében mindinkább összezsugorodott, a városi magistratus az őt megillető és tényleges kegyuri jogokkal nemcsak ad hoc és esetlegesen élt, sőt inkább a pappal együtt az állandó felügyeleti és igazgatási hatósága az egyháznak.

Ebből az időből rendkívül sok városi statutum maradt vissza, mely egyházkormányzáti és vallási kérdésekben a legkisebb részletig intézkedik, melyek azt a látszatot keltik, hogy a városi tanács az egyházkormányzatra és a papra nagyobb befolyást gyakorolt, mint amire a földesur képes volt. /Gedenkbuch 574. l./

2./ Kyriarchikus és hierarchikus küzdelmek az evangélikus egyház kialakulása után.

A világi elemnek az egyház ügyeibe és kormányzatába való beavatkozása, illetve részvétele nem volt meg a reformáció kezdetétől fogva, illetve akkor még csak a *ius advocatiae sive protectionis* -t foglalta magába, mely a *ius reformandi*-ből fejlődött, s kezdetben egyáltalán nem jelentette az egyház belső életébe való beleavatkozást.

Ma a protestáns egyházra annyira jellemző a világiaknak, mint felügyelőknek és mint presbitereknek az egyházkormányzatban való részvétele. Ez az eredmény hosszú fejlődés eredménye. /H. Karsten L. i. m. 7. l./

Az első felfogás szerint a róm.kat.patronatusból származott volna, vagyis a kegyuri jogból, mely nem egyéb, mint bizonyos terhekkel kapcsolatos kiváltságok összessége, ~~valik~~ melyeket az egyház templomok, kápolnák, javadalmak katolikus alapítóinak és azok jogutódainak ~~származás~~ enged. /Sipos I. L. 7. l. 148. §

A patronusi jog egyházjogi jelentősége minden bizonnyal a XIII.században nyer jogi tartalmat, nevezetesen, hogy alkalmas egyént ajánlhat a püspöknek szentelésre és e jogot az örökösre is kiterjeszti. /A püspökök ~~szentelés~~ beiktatásának joga pld. a német-római császár, mint világi személy által hosszú küzdelem kiindulópontja lett a XI.században és valószínű, hogy a patronatus joga is hasonló gyökerekből

Később a patronatus-jogot különböző zsinatok módosították végül is a világiak túlzott befolyását megszüntetvén

A reformáció a világiaknak az egyházi ügyekre vonatkozó befolyásáról oly elveket hozott, melyek a patronatus lénye-

Később a fejedelmek a kegyuri jogot a saját törvényeik szerint szabályozták, aminek az lett az eredménye, hogy a patronatus elvesztette egyházi jellegét. Másutt viszont a protestántizmus szűkítette a kat. patr. jogot.

Városokban is keletkezett patronatus-ság, ez volt a városi tanács patronatussága. Természetes és jogi szemé-

Az ősi keresztény egyházkormányzati rendhez visszatérő zsinat-presbiteri elven felépülő ev.egyháznak a patronatus

Tévedés azonban azt hinni, hogy az ev. presbiteri és egyházfelügyelői intézmény eredete egyedül a róm. kat. patronatus jogból egyedül levezethető, mert ennek átvétele csak kényszerítő szükséglet jelentett az egyház számára és felelt meg a zsinat-presbiteri elvnek.

DEPARTMENT OF AGRICULTURE

Ugyanis a reformátorok a világot egységes,harmonikus egésznek képzeltek, ahol a világiak és egyháziak együttműködése elengedhetetlen. - Az egyház feladata, hogy igaz tant hirdessen, a világiaké, hogy a külső rendet fenntartsák. A fejedelem membrum praecipuum ecclesiae ebben az értelemben, sajátosságánál fogva azonban inkább a fejedelmi egyházkormányzatban a világi hatalom egy funkcionáriusát látja benne Friedberg, a kiváló ev. egyházjogász. Miután a reformáció kezdetben a klérust, mint szervezetet nem akarta elismerni, így azt a felfogást fejlesztette ki, hogy mindenki vagyona és tehetsége szerint hivatott az egyháznak szolgálni, s elsősorban azoknak, akiknek Isten a világi hatalmat kezükbe adta, kötelességük, hogy talentumukat az egyház szolgálatába állítsák. Ez a "liebes Amt", amit az egyház a reformált fejedelmektől megkövetelt fejlesztette ki a presbiteri rendszert. /u.o. 14-15.l.)

A fejedelmek azonban rendszerint nem elégedtek meg az igazgatással, hanem a szorosan vett egyházi ügyekbe is bele kezdtek avatkozni. Mostmár a fejedelmek egyházfelsőségiségét kezdték hangoztatni, s - mint Liermann mondja - "a fejedelmek egyházi hivatalából idővel jog, szolgálatukból uralom lett". Egyházi hatalmukkal/semmiféle korlátot nem lehetett állítani, s

Ezzel szemben Luther tanítása, hogy a fejedelemnek nincsen joga az evangélium ügyeibe beavatkozni, mégis abban az esetben, ha a hit egysége veszélyben forogna, kötelessége a világi felsőségnek közbelépnie, s a maga jogi hatalmával a rendet helyreállítani. Ez tehát, mintegy az egyház védelme, ami kötelessége is a világi felsőbbségnek, mert hiszen a lutheri tanítások szerint éppen a világi hatalom is magasabb, lelki érdekért is létezik, mint szintén Istentől rendelt hatalom, s mint a kereszténység nagy egészének szintén egyik szerve. /Luther: A német nemzet keresztyén nemességéhez c. munkájában mondja: "Hiszen a világi hatalom is a keresztyénség szerve és bár ha világi munkás, mégis csak lelki rend." /u.o. 15.l.

"Ezzel kapcsolatban fejlődött ki az a tan, hogy a világiak feladata a custodia utriusque tabulae, vagyis Mézes mindkét táblájának őrizete, s hogy a fejedelem, mint praecipuum membrum ecclesiae különösen hivatott az egyház gondját viselni." /Bolaretsky fent idézett műve 16.l./

"A reformátorok szemében a fejedelem tehát nem, mint fejedelem, hanem, mint az egyház egy kiváló tagja, mint defensor fidei et advocatus ecclesiae viselte állását, ezt is csak akkor, ha a rendes prédikáló tisztség /lelkész arra képtelen lenne." /u.o. 16.l.

A világiaknak az egyházkormányzati hatalomban való hatalomhoz jutásával az evangélikus papság szembeszállott, s már a reformáció kezdetétől fogva egy évszázados küzdelem indult meg a hierarchikus és kyriarchikus irányzat között, míg a mai paritás elvéhez jutott el az egyház.

Kezdetben - Mikler szerint - egy valóságos lelkészi hierarchia fejlődött ki, mely a semmiféle ellenkezést nem tűrő fraternitas senior korlátlan hatalmában kulminált. Ez csak némely szabad királyi város városi tanácsa, vagy a földesur hatalma által volt korlátozva. Ennek a hierarchia kialakulásának oka az evangélikus egyház átmeneti állapotában keresendő, mivel ekkor az evangélikus egyházközségek még a róm. kat. hierarchiába illeszkedtek bele, s az éppen evangélikus-sá vált pap éppen úgy tiltakozott az egyházközség egyházigazgatási hatásköre ellen, mint a róm. kat. plébánossága idején és korlát nélkül rendelkezett. Ez az oka annak, hogy a világi elem csak később jutott szerephez az egyházkormányzatban /a magyar ev. egyháznál/, s akkor is csak fokozatosan jutott el a törvényesen önmagafeletti döntés jogi helyze-

tébe. Teljes egészében csak a XVIII. században fejlődött ki az egyházkormányzat minden fokozatában.

Természetesen a hierarchikus ^{mag} egy kyriarchikus reakció következett, mert a földesurak csak kényszerből és nem minden vonakodás nélkül ismerték el az új hierarchiát. Ez a hierarchia a fraternitas senior jogaiban és a zsinatok tartásában nyilvánult meg /a világi elemnek gyakori mellőzésével/. A hierarchikus szervezkedés azonban nem volt olyan, mint a róm. kat. egyházban, mert bár a senior és a superintendens stb. között rang és jogkülönbség állt fenn, mégsem jelentett ez rendi különbséget, hanem szabad választás alapján történt és gyakran felváltva viselték ezt a méltóságot.

Másrészt azonban, - mint fentebb láttuk - a földesurak és a városi magistratusok erős világi befolyásával is találkozunk a XVI. század második felében, mely azonban már - bár eltorzított formában - az egyházközségi elvnek érvényre jutási lehetősége és a magistratus a quasi presbiterium, mely előkészíti a talajt az igazi presbiterium számára. Tehát a hierarchikus törekvés mellett kyriarchikusat is találunk a nélkül, hogy bármelyik is kizárélagos lenne/dr. Zsedényi Béla: Hierarchie und Kyriarchie. Leipzig. 1930. /578. l./

Ebben az időben még a lét és a nemlét a főkérdése az evangélikus egyháznak és nem a forma. Még az egyházkormányzatot sem szabad a mai értelemben elképzelni és ez inkább csak a fraternitások gyűléseire és belső életjelenségeire korlátozódik.

Viszont kérdés, hogy ebben a században a világiak szerepe, mely tulajdonképpen csak a ius reformandi és a ius advocatiae sive protectionis gyakorlása, mint ius circa sacra, /vagyis közjogi funkció/ nem tartozik-e más lapra és vajjon ennek kikapcsolásával nem a ~~ix~~ legnagyobb hierarchiával találkozunk-e? Ugyanis a ius circa sacra nem befolyásolja az egyház alkotmányos törvényhozó és bírói hatalmát, s ez a jog tulajdonképpen az állam joga, de ~~300~~ 300 évvel ezelőtt azt jelentette, hogy az államnak joga van ilyen tevékenységre, ha az egyházi hatóság ezt elmulasztja. Az állam e joga a territorialis hatalomban gyökerezett, de a fejedelem által nem volt gyakorolható, hiszen ez nálunk katolikus volt, az állam sem nyújtott lehetőséget a protestáns vallás legális szabályozásához, így ezek a jogok a protestantizmushoz húzó előkelő világi hatalmasságokhoz jutottak.

Sokszor azonban ez a világi hatalom már nemcsak a fenti jogokat akarja gyakorolni, hanem mint láttuk egyházkormányzatiakat is. Ez már kyriarchikus törekvés./Dr. Zsedényi B. *p.m. 578. l.*

Ennek a kyriarchikus irányzatnak szép példáját láthatjuk Miskolcon is.

Már említettük, hogy a Szent István plébánia-templom ~~már~~ korábban protestáns-hitű lelkészei közül ~~Hevesi~~ Hevesi Mihály református hitre vitte át /észrevétlenül/ a fenti ~~ix~~ templom gyülekezetét. A papszeri jobbágyok mostmár a református ~~xxx~~ eklézsiának tartoztak szolgálni és a városi magistratus tagjai Kálvín követőiből kerültek ki.

3./Miskolc város főbiráinak és magistratusának szerepe a reformáció meggyökeresedésében

rendkívül nagy volt, de helyzetük is. A töröknek is, meg a királynak is /egyben német császár/ meg kellett fizetni az adót és gyakran fejével játszott a főbíró, ha Fülekről, vagy

Egerből Miskolcra felránduló török portyázó-csapatokat nem elégitette ki.

Mindamellettt Miskolc város tanácsa a XVII.századtól kezdve éberren őrködött a város vallási egysége felett. Pld.míg 1562 tavaszán is Miskolcon még számosan lehettek katolikusok, s bár nem volt ~~rendes~~ lelkeszük, az egri püspök helyettes-plébánost rendelt ide Váraljai János ferencrendi szerzetes személyében /Borovszky Samu:Borsod vm.tört./ addig 1728-ban Miskolc város polgárságának III.Károlyhoz intézett emlékirata szerint Miskolcon csak 5 katolikus nemes és 4 nem nemes család van, pedig akkor már az ellenreformáció megkezdte működését.

A kyriarchikus irányzat itt is növekedik, bár minket a református Miskolc élete csak annyiban érdekel, amennyiben az evangélikusok életével rokon fejlődést tapasztalunk.

A magistratus és a községi tanács képezi a "presbyteriumot", melynek kötelessége az egyházigazgatást a lelkészekkel együtt végezni. - Természetesen még nem a hívők autonóm részvételéről van szó az egyház igazgatásában, vagy akár az egyházközségi elv érvényrejutásáról. Tévedés volna a világi elem befolyásra-törekvésében a közösségi elvet ennek előfeltételeként tekintetni, mintha a világi elem ezen keresztül jutott volna szerephez, mert ámbár a protestantizmus a szabadságjogoknak és a demokráciának zászlóvivője volt, mégsem jelentette a meglévő társadalmi renddel szembeni állásfoglalást, sőt ellenkezőleg annak tekintélyére támaszkodott és azzal harmonikusan akart együttműködni. Ezért jelentkezik a XVI.században a világi elem részvétele a földesuri kegyuri és a városok tanácsának egyház-kormányzati részvételében.

A városok /Miskolc is/ főképp a kegyuri jog önkényes kiterjesztésével és a kegyuri javadalmakat élvező személyek alkalmazásába mennél több és döntőbb beleszólás kivívása következtében, végül egyszerűen városi jogterületként kezdték kezelni az egyházi életnek kisebb-nagyobb darabját. /M.MT.3.k.411/.

III.Evangélikus egyházi élet a XVII.században .

a./ az evangélikus egyház általános helyzete és fejlődése a század első felében.

Nem nehéz elképzelni a magistratusok fenti tevékenysége következményeként, hogy a XVII.század első felében csaknem teljesen homogén református vallású lett Miskolc.- Amíg az előző évszázadban a hitvallási ellentétek nem éleződtek ki és "mindennapos jelenség volt különféle hitfelekezeti embereknek egy családban, egy társaságban, azonos életformák között való békés megférkőzése, egymásban az embernek, magyarnak és kereszténynek az eltérő hitvallás mellett is a megbecsülése" /M.MT.3.k.417.1./, a bécsi béke után a két protestáns felekezet is erős szakadás állott be.

Az első szervezkedés is - mint láttuk - a régi egyház-szervezet keretei között ment végbe. Az átszerveződés Miskolcon is jóformán zökkenő nélkül történt. A felügyeletet továbbra is a katolikus esperesek és az egri érsek gyakorolták. - Gyakran esperesi körzetek és főseperesi kerületek papsága lett egyszerre protestánssá, nem egyszer hivatalos vezetőivel együtt. "A század végéig be kellett érni azzal, hogy a vidékek protestánssá lett papjai névleg elismerték maguk fellett a katolikusnak megmaradt főseperes, sőt a püs-

pök, érsek fennhatóságát is...és ennek jeléül tovább fizették nekik az ezek jövedelmének jelentékeny és sokszor egyedül biztos részét alkotó törvényes illetéket /census cathedralicus/ - egyébként azonban teljesen protestáns módon tanítottak, éltek, s az egyházközségeket is, a helyi világi hatósággal teljes egyetértésben, s annak anyagi és jogi támogatásával vezették." /M.MT.3.k. /

Voltak azonban önállóbb szervezkedések is, főleg ott ahol a katolikus hierarchia vagy teljesen felbomlott, vagy ha megmaradt képtelen volt a földesuri akarattal szemben megakadályozni a protestáns egyházigazgatás kialakulását. Itt már 1608 előtt is voltak /német mintára/ szervezett evangélikus egyházszervezetek, míg azután a protestáns egyházak szervezkedésének törvényes alapját az 1608. évi I. t. c. /koronázás előtti/ fekteti le, mikor kimondja, hogy mindegyik vallásnak saját előljárói és inspectorai legyenek. "Quimino ad praecavenda inter status et ordines aliqua odia et dissensiones, ut quaelibet religio suae professionis superiores, seu superintendentes habeat, statutum est."

A szervezés munkája rövidesen meg is kezdődött és 10 vármegye ÉNy. Magyarországon megkezdte Thurzó György nádor vezetésével a zsolnai /Sileine/ zsinaton 1610-ben; Szepes, Sáros vármegyék pedig a szepesváraljai zsinaton 1614-ben; míg a felsődunai és Gömör vármegyék Thurzó Szaniszló nádor protektorsága alatt Semptén megtartott consistorialis zsinaton szervezkednek. Ezen a zsinaton teremteték meg az evangélikus egyházkormányzat harmadik fokozatát a superintendenciát.

A zsolnai zsinat Északnyugat-Magyarország területén 3 superintendenciát szervezett /1. Árva, Liptó és Trencsén; 2. Turóc, Nógrád, Zólyom és Hont; 3. Pozsony és Nyitra vármegyékből/.

A szepesváraljai zsinat 2 superintendenciát szervezett, melyek közül az 5 szabad kir. város: Kassa, Lőcse, Eperjes, Bártfa és Kisszeben egy, Szepes és Sáros többi egyházközsegeiből a másik superintendenciát alakította.

A semptei zsinat 2 superintendenciát szervez: a felsődunait és a gömörit. - Ezeket a szervezkedéseket a beszercebányai országgyűlés hagyja jóvá, de ezek még nem tartalmazzák az egész ország területére kiterjedő szervezkedést. Ezeken a zsinatokon megjelennek az evangélikus mágnások, nemések és vármegyék kiküldöttei, csupán a semptein nem vesz részt a defensor Thurzó Szaniszló kivételével világi elem. Itt már a presbiteri elv nyomával is találkozunk, mert kimondják, hogy a superintendensek és esperesek egyházkormányzati és felügyelői ténykedésükben 2 presbytert kötelesek maguk mellé venni. /Duo saltem viri presbyterorum titulo ornati./

A XVII. század elején vallási kérdésekben eddig szokatlan heves küzdelmek kezdődnek. A XVII. század abszolutizmusának elve "une foi, une loi, un roi" Magyarországon az erőszakos németesítést és a centralizációt jelentette. Ugy Rudolf, mint VIII. Kelemen a protestánsok vallásszabadságának elnyomását tűzte ki célul. /Gedemskuch 579. l./

Egyik ilyen erőszakosság volt a gróf Belgiojoso Jakab által elkövetett kassai evangélikus templom elfoglalása 1604-ben. Egyidőben Básta György rémuralma tartott Eperjesben.

Dacára annak, hogy az országgyűlésen a protestáns rendek nagy többségben voltak, Rudolf az 1604. évi törvényekhez egy önkényes 22. t. c. -et iktatott be, mely arról rendelkezik, hogy vallási ügyekhez az o. gy. -en nem tárgyalhatók. Ez nagy

elkeseredést vált ki és oka lesz annak, hogy létrejön egy solidaritás a politikai és a vallásszabadság megsértése miatt kitört szabadságharcok között.- A Bocskay fegyveres felkelésére kivívott 1606.-i bécsi béke a protestánsok vallásszabadságát azzal a hirhedt záradékkal biztosította, hogy absque tamen praeiudicio ecclesiae romanae", vagyis csak ha a róm.kat.vallást semmi kár nem éri.

E törvény bizonyos hiányosságait az 1608.I.t.c.pótolja, sőt a nádorválasztásnál a 2 róm.kat.jelölt mellett 2 evangélikus is jelölhető, melynek gyakorlati eredménye az 1609-ben megválasztott Thurzó György főúr, e korszak legerősebb támasza.

Anyugati országrészekben azonban a XVII.század elején kicsuszik a vezetés a protestantizmus kezéből, mert egyre követelőbben lép fel az ellenreformáció, s e század elején már kiváló szellemi erőket állít porondra. Már a XVI.század közepén Oláh Miklós esztergomi érsek "megyei és nemzeti zsinatain, visitatio-in erélyesen és tervszerűen szerezte érvényt a rendelkezéseknek úgy tanbeli, fegyelmi, mint szer-tartási vonatkozásban. Bár a nagyföldesurak ~~xxx~~ és városok csöndes, de szívós ellenállása miatt lépésről-lépésre is alig tud haladni az ellenreformáció." /M. ~~M.~~ T. 34. 43a. l./ Oláh M. ismeri fel Telegdy Miklósban a katolikusok szellemi erejét és a Jézus Társaságban, melyet 1561-ben telepít le Nagyszombatban.

Elősegítette az ellenreformációt a protestánsok belső meghasonlása is..A lutheri mellett a svájci református egyház típus 1550-től terjed erősebben, s főként keleten fölényes többségre jut. Sok helyen azonban elállotta terjedésének útját néhány evangélikus nagyföldesur személyes meggyőződése és energiája, legfőként pedig az erdélyi szász-ság s a felvidéki és Nyugat-Magyarország városainak erős kiváltságokkal körülbástyázott és féltékenyen őrzött önkormányzata." Ennek megerősítésre nagyszerű új összekapcsoló tényezőt láttak az egyébként is meggyőződött vallott ágostai ~~xxxx~~ hitvallásban, mely éles határvonalat vont közéjük s a helvét reformáció felé húzó s egyes német többségű városban is egyre erősebben tértfoglalásra törekvő s emiatt rossz szemmel nézett magyar polgári és nemesi elem közé." /M. ~~M.~~ T. 34. 43a. l./

Mint a protestánsok az előző században úgy az ellenreformáció harcosai nyúltnan szembehelyezkednek ebben a században az ország törvényes rendelkezéseinek.- Éppen Pázmány fellépésével egy időben hal meg a protestáns nádor és tör ki a 30 éves háború. II. Ferdinánd rendszerisíti az alkotmány-sértéseket, s a vallásszabadság, valamint az alkotmány megvédése egyedül Bethlen Gábor érdeme. Ő biztosította a nikolsburgi ~~xi~~ /~~1622~~ 1622./ és a bécsi békében a protestánsok szabad vallás-gyakorlatát.

A hiba az volt, hogy ez nem egyéni ~~xxx~~ vallásszabadságot jelentett, s csak az 1645 évi linzi békében sikerült ezt I. Rákóczi Györgynek biztosítani. De ez a békeokmány is csak papír maradt, s gályarabság, máglya, akasztófa és korbácsütések szégyenítették meg a törvényt. Az ellenreformációnak ez az irányzata I. Lipót alatt érte el tetőfokát.

Ebben az időben -mint mindig is - a gyülekezeti élet volt az evangélikusok legfőbb támasza és csüggedésükben erősítőjük. Minden hatalom forrása a gyülekezet ~~xxkx~~, mely a végső veszélyben mindig megtalálta az utat létének fenntartására.

b./ Adatok a miskolci protestánsok vallási életéről és mozgalmairól a XVI.század végéről és a XVII.századból.

Megállapítottuk, hogy Miskolcon egy bizonyos Hevessi Mihály nevű prédikátor különböző fraternitási zsinaton a helvét hitvallás mellett tett tanubizonyosságot és ezzel a miskolci addig ág.h.evangélikus polgárokat átvitte a református vallásra. - Ennek történelmi hitelességéhez kétség nem fér. Lampe Adolf 1728-ban megjelent munkájában megtaláljuk e zsinatoknak jegyzőkönyvét és a jegyzőkönyvekben Hevessi Mihály aláírásait. /Historia ecclesiae reformatae, in Hungaria et Transylvania 214.lapon pld ezt olvassuk: Nomina eorum, qui huic Confessioni Verae ecclesiae subscripserunt. Et confessionem Lucae Agriensis et Claudiopolitanorum Ministrorum Francisci Davidis et aliorum damnarunt, sunt sequentia. A 28. helyen olvassuk Michael Hevessi, Pastor et senior Miskolciensis. /Ugyan ezt olvassuk a szikszói ~~zsinat~~ és a váradi zsinat /1569/ jegyzőkönyvében is: Nomina ministrorum Verbi Dei, Orthodoxam Sententiam de Sacra Sancta Trinitate in Synodo Varadiensi defendentium et amplectentium superiorique Confessioni propria manu subscribentium. Itt az 5. helyen olvassuk: Michael Hevesius /~~mostmár~~/ senior Miskolciensis.

/Teljesen valótlan és légbőlkapott Szendrei János dr.-nak Miskolc város történetében tett azon állítása /III. kötet 234.lap/, mely szerint 1642 és 1666 között tért volna át Miskolc városa a református hitre. Azt állítja, hogy "Bük János róm.kat.plébános vezetése alatt az egész miskolci katolikus egyház egyszerre áttért a református hitre, s ezzel az avasi székesegyház és ennek minden birtokai is a református egyházra szállottak."

Ez az állítás teljesen valótlan, mert amellet, hogy Bük János nem létezett, a miskolci református prédikátorok nevét csaknem hiánytalanul folytonosan ki tudjuk mutatni a mai napig, sőt figyelmesen olvasva a forrásokat egy érdekes vallási mozgalom megindulásáról is értesülünk Miskolcon./

Egy bizonyos ~~Ta~~ Tholnai Jánosról értesülünk, aki Angliában folytatta tanulmányait és hazatérve puritán eszméket kezdett meghonosítani a miskolci ref.egyházban is. Ezért üldözik. ~~1639~~1639-ben pld. olvassuk /u.ott 384.lap/ "Exacto igitur in Schola Patakiensi triennio, variis dissidiis etc. contentionibus pleno, opera et commendatione soceri sui Rev. Gasparis Gelei, Pastoris Ecclesiae Szikszoviensis et senioris Comit. Borsod et Gömör, in Ecclesiam Miskoltziensem, Pastoralis inibi officio functurus, transponitur. Pax igitur in Ecclesia et Schola postliminio rediisse visa est;" A béke mégsem sokáig tartott, mert 1646-ban a tokaji semigeneralis, majd a szatmárnémetii nemzeti zsinaton ezeket olvassuk: "ad extinguendas a Tholnaco et ejus complicitibus excitatae turbas, indicium oportuit." /u.o. 389.lap/

1640-ből ezt olvassuk /u.o. 393.lap/: Pace Civili atque etiam Religiosa per Principem Rakotszium /igy irva!/, Regno Hungariae utut restituta, pax Ecclesiae interior per effrorem Novaturientium quorundam Ecclesiasticorum intemperiem rursus turbata est, autore Johanne Tholneo, quem supra a turbulento Scholae Patakiensis gubernaculo ad Pastorum Ecclesiae Miskolciensis promotum esse diximus. Nam ubi Princeps Rakotzius contra Ferdinandum, anno proxime elapso, bellicam instituisset expeditionem, Comes Sigismundus Rákóczi, Princeps Filius et supremus exercituum ejus Generalis, Tholneum pro Aulico Castrensi Concionatore secum as-

sumserat. Pace vero inter Imperatorem et Principem confecta, regresses in Transylvaniam Principe et ejus Filio, Tholnæus ad functionem Ecclesiasticam in oppido Thokai adeundam a Comite reccommendatus est, gravi pestilentia universum Regnum per biennium ferme vastante, extracto ante paulo Rever. Daniele Warsányi, ecclesiae Thokaiensis Antistite et Ecclesiarum is Comit. Abaujvár et Torna existentium Seniore vigilantissimo. Defuncto Seniori novis surrogandus erat...

Miután hívei őt a tályai zsinaton seniorrá választották még nagyobb zavart okozott. A seniori esküt a református egyház szokása szerint tette le, de: "Eius clientuli palam gloriabantur: Solem iam Tholnaeo exortum esse, saeculum Tholnaianum exortum illuxisse, propediem aliam Ecclesiae faciem conspecturos esse homines etc. etc." Számos ujitást hozott be /esküvésnél, keresztelésnél stb./, melyekkel ellenségeit még jobban ingerelte... "et, quis innumeras ferme novaturientium ingeniorum, ex Puritanismi Anglicani fontibus - panaszkodik Lampe - et Cyclopica in Ecclesias Anarchiam, Independentiamve introducendi conatu haustas deterninationes enumerare queat?" - Végre azután 1646-ban a tokaji zsinat seniori hivatalától felfüggesztette és akik őt követték ~~xxxix~~ pásztori hivataluktól megfosztotta.

A tanításokat az I. Rákóczi György által 1646. évi június 10.-i szatmárnémeti zsinat tisztázta, amelyen hozott: Acta synodi nationales -t a miskolci prédikátor is aláírta: "Nomina Reverendorum Dominorum Episcoporum, seu Superintendentium, Seniorum ac Pastorum Ecclesiae Dei, in Synodum Nationalem ab Illustrissimo Principe Georgio Rákóczi I. in oppidum Szatmár-Némethi convocatum, ex Transylvania et Hungaria Delegatorum" között olvassuk: "III. Ex Comitatus Borsod, Gömör et K. Honth Martinus Maklari, Pastor Eccl. Miskoltsiensis. /Stephanus Nolanus, Pastor Eccl. Diós-Györiensis/.

/Tehát nemcsak, hogy Bük János nevével nem találkozunk ebben az időben, hanem már a diósgyőrieknek ref. lelkészét is megtaláljuk ezen a zsinaton. / - Lampe felsorolja a fenti megyék seniorait is. Ezek között a következő Miskolciakat olvassuk: /Nomina Seniorum Dioceseos istius valde perpaucos ob injuriam temporum ad notitiam meam pervenire potuere, quae tamen huic inde compilavi, fideliter signabo/ Michael Hevesi, Pastor Eccl. Miskoltsiensis, et Senior 1566.; Johannes Samsodi, P. E. Miskoltsiensis, Senior /a XVI. század végén; Michael Maklari, P. E. Miskoltsiensis 1646. et Con-Senior Com. Borsodiensis; Johannes Szent Lászlai, P. E. Miskolts, et Senior circa an. 1658.; Basilius Kopetzi, P. E. Miskolts Confessor Christi /a XVII. szd. végén consenior is/; Johannes Ovári, M. E. Miskoltsiensis, et Con-Senior, nuper fatus functus /írja Lampe 1728-ban/ u. csak a XVII. század végén viselte ezt a hivatalt, Michael Szombati P. E. Miskoltsiensis, XIV. Senior Creatus Anno 1709. /így nevezi magát/

A reformátusok idegenkedtek a püspöki névtől /emlékeztette ez őket a katolikus papuralomra és ezért "egyházkerületté nem alakultak, püspököt nem választottak, hanem négy, ugymint: abauj-torna-sárosi, borsod-gömör-kishonti, ungi és zempléni egyházmegyékké alakulva, seniori vagy esperei kormányzat alatt állottak egészen a Károly-féle rendelet /Car. Res./ megjelenéséig /1734/. Mindenik esperes saját megyéjében püspöki jogot és hatalmat gyakorolt, azért néha superintendensi címmel is éltek; zsinatokat hívtak össze, az egyházlátogatás és lelkészavatás tisztét gyakorolták, házassági ügyekben ítélték stb." /Zsilinszky Mihály: A magyarhoni prot. 95. l. / Egyházigazgatás céljából pedig 1579-ben: Articuli ecclesiarum ref. in comitatus Borsod, Gömör, et Hont existentium" hozták, mely kötelező erővel bírt.

c./ Törvények hatása az evangélikus egyházi életre és annak fejlődésére a XVII.század második felében/különös tekintettel Borsod vármegyére és Miskolcra/

Az evangélikusok üldözése a XVII.század második felében egyre nagyobb arányokat kezdett ölteni. Az erdélyi fejedelemség hanyatlása mellett sokban hozzájárult ehhez az országgyűlés mindkét tábláján az eddigi protestáns összetétel megváltozása. A főrendek közül igen sokan az ellenreformáció hatására áttértek a róm.kat.hitre, az alsó táblán bár még az evangélikus rendek többségben /33 vármegye közül 62 követe közül 43 az evangélikus rendek közé tartozik/, s bár a városok követei is túlnyomó többségben protestánsok, azonban ezek szava már keveset nyom a mérleg serpenyőjébe. A városok követei megjelenhettek ugyan az országgyűléseken, de a vármegyék követeinek votum separatum-ával szemben csak egyetlen votum curiatum-uk volt már csak. /Bónis György, Magyar alkotmány és jogtörténet. Kolozsvár, 1943. II.k.46.1./

Az önkény további intézkedése az volt, hogy 1665-ben a kisebb róm.kat.praelatusok és apátok képviselői, - melyek a magyar országgyűlés osztottsága óta az alsótáblán helyezkedtek el, s a városokhoz hasonlóan csak in corpore egy votum curiatum felett rendelkeztek - elnyerik a votum separatum-ot, s ezáltal a katolikus rendek száma 50-re emelkedik és ezáltal az evangélikus rendek többsége az alsótáblán megszűnik. Ettől kezdve az országgyűlés megszűnt a magyar vallásszabadság erősítője lenni és többé nem volt képes a nemzet politikai szabadságát sem megvédeni az abszolút hatalommal szemben.

A szégyenletes vasvári béke és a Wesselényi-féle összeesküvés elfojtása megmutatták a Habsburg ház célját Magyarországgal, s most s politikai és vallásszabadság solidaritása nemcsak a győzelmekben, de a vereségekben is megmutatkozik. Thököly felkelése a Habsburg tábornokok szörnyű kegyetlenségét hívja életre. Caraffa tábornok által az eperjesi vértörvényszéken 27 ártatlan evangélikus kivégeztetése csak epizód az evangélikus mágnások és gazdag polgárok javainak konfiskálása és vértörvényszék elé idézése mellett azzal az ürüggyel, hogy Thökölyvel összeköttetésben voltak.

Thököly felkelésének egyetlen pozitív eredménye az 1681. soproni országgyűlésen hozott 25. és 26. t.c., mely a vallásszabadságot - amennyiben nem sérti a területiális jogot - biztosítja és erre, valamint az articularis helyekre vonatkozóan a következőket rendeli el: "De libero religionis exercitio. Articulus 25. Et quia propter bonum pacis tranquillitatemque regni publicam /jegyzetben: ut scilicet factioni, Emerico Thököly adhaerentes, facilius conquiescerent, et sanguinarias manus, a clade innocentum abstinere/ in negotio religionis quoque sua Maiestas esse benigne resolvere dignata esset. Ideo eandem etiam resolutionem articulis regni status, et ordines inserunt. § 1. Ac imprimis quidem cum liberum religionis exercitium, jam antea in anno 1606, vigore pacificationis Vinniensis concessum, his motibus a parte nonnulorum interturbatum fuisset. Ideo confirmato hoc loci articulo I. dictae pacificationis; idem exercitium omnibus et ubique per regnum /salvo tamen iure dominorum terrestrium/ iuxta artic. 1. anno 1608. ante coronationem editum; liberum permittatur: § 2. Ac praedicantibus quoque, et scholarum magistris, alia vel ~~pro~~ proscripti sunt /jegyzetben proscripti sunt

Az 1606.-i béni írás tv. beiktató 1608. körözés elotti T. t. c. szövege:
 „Ut religionis exercitium, tam baronibus, magnatibus, nobilibus, quam etiam liberis civitatibus nec non oppidis, et villis cum sponte ac libere acceptat voluntibus, ubique liberum relinqueretur: nec quisquam omnium inhibitor ejusdem, ac exercitio a quoquam impediatur.”

complures, Conjuratiōnis in principem coram legitimo iudicio convicti: prout varii libelli, ea occasione in lucem editi; quin acta publica, Posonii asservata demonstrant/ vel propter certas reversales munia suae professionis exercere non valentibus; liber in regnum reditus, liberaque religionis suae professio, et exercitium / cassatis eatenus etiam ipsorum reversalibus/ conceditur: § 3. Et nullus regnicolarum, in libero suae religionis exercitio amodo imposterum quoque modo turbetur: § 4. Sed neque Augustanae, et Helveticae confessioni / jegyzetben: a qua, quantum moderni plerique recedant, et in pietismum, aliasque novas sectas divelantur; notum est eruditis, et ipsi luthericolae deplorant, in actis conciliabuli sui, Rosenbergae an. 1707 celebrati/ addicti, ad caeremonias confessioni suae contrarias compellantur.

De templorum, et locorum, pro iisdem aedificandis; assignatione.

Articulus 26. Ad haec; templa quoque per Augustanae, et Helveticae confessioni addictos aedificata, et ritu catholico necdum reconsiliata; per certos commissarios eisdem assignanda; in aliis vero locis juxta benignam suae Majestatis resolutionem loca pro aedificandis templis, scholis, et parochiis erigendis, pro commoditate eorundem Augustanae et Helveticae confessioni addictorum; per eosdem commissarios designanda ordine infrascripto decernuntur..... § 12. In aliis vero comitatibus, veluti in Szaladiensi, Veszpremiensi, Jauriensi, Comaromiensi, Sarosiensi, Zempleniensi, Ughocjenti, Bereghien-si, Thornensi, Gömöriensi, Borsodiensi, Hontensi, Nogradiensi, Szolnok, et Heves, nec non Pest, Pilis et Sold unitiks: item Szabolcsensi, Ungh, et Szathmáriensi siquidem de praesenti essent in actuali usu omnium fere templorum ibidem habitato-

rum; ideo et eandem pro actualibus eorundem possessoribus usuanda relictas sunt..... § 15. In generalatu antemontano Levae, Carponae, et Fülekini. In generalatu superioris Ungariae; in Putnok, Onod, Szendrő, Tokaj, Kálló et Szatmár.

§ 18. Ac tandem in liberis, et montanis civitatibus.....; ac in superiori Ungaria omnibus ibidem civitatibus similiter loca pro aedificandis templis, scholis, et parochiis assignanda concedentur. § 19. Templa demum, in quorum actuali possessione iidem Augustanae, et Helveticae confessioni addicti defacto sunt; modo praevio prae manibus eorundem, una cum parochiis, et scholis, proventibusque eorundem, propter bonum pacis, ut nimium quiete et pacifice vivant; relinquuntur: usu sepulturae, et campanarum, pro catholicis ibidem degentibus, aequae ac ipsis, libero relicto. § 20. Interea vero; nec catholici, ministris Augustanae, et Helveticae addictis, nec vero horum sequaces plebanis catholicis, ad mentem articuli 11. anni 1647. solvere obligentur. § 21. Omnibus porro magnatibus, et nobilibus in regno degentibus, in arcibus, et solitis residentiis suis, pro ritu cuiusque professionis, oratoria, et sacella aedificare. et dotare liberum sit. § 22. Posthac vero, nullae templorum, scholarumque, et parochiarum occupationes, vel exercitii ~~xx~~ turbationes ab utriusque, sub poena in art. 8. Uladislavi Decrati 6. expressa fiant." /A C.J.H. 1751-i jezsuiták által Nagyszombatban szerkesztett kiadásából. Érdekes megfigyelni a jegyzetben tett megjegyzéseket, mely sokszor igen éles fényt vet a XVIII. század vallási felfogására és a Regnum Marianum eszmét tükrözi./

Ez a törvény, minthogy nagy korlátozást jelentett, másrészt mert önkényesen értelmezték, nagy elégedetlenséget

keltett a protestánsok körében.

Alig, hogy Budát visszafoglalták a töröktől, 1686 őszén ismét fellángoltak a vallási küzdelmek és Csáky István kassai főkapitánya felvidéki szabad királyi városokban, nevezetesen Eperjesen, Lőcsén, Késmárkon, Bártfán és Nagybányán elszedte a protestánsok templomait az 1681.-i törvény végrehajtásának címén, és pedig azért, hogy ezek szerződésileg biztosítottak vallásuk szabad gyakorlatáról. /Ekkor történt Caraffa kegyetlenkedése is./

Az 1687. évi 21. t. c. a következőket állapítja meg és rendeli el: In negotio Religionis; renovatur Articuli 25. et 26. anni 1681. interjecta declarationis. Licet quidem in negotio religionis, Augustanae, et Helveticae confessioni addicti, articulus 25. et 26. novissimae dietae ~~Sz~~ Soproniensis, oppositam iisdem per reclamationem suam abutentes, ipso facto eorundem beneficii participes esse desiissent; propter bonum nihilominus domesticae unionis, et pacis, internamque Regni tranquillitatem, cum sua, praecitatos articulos adhuc ratos fore benignissime resolvissent; eosdem status quoque, et ordines ad mentem ~~p~~ternae resolutionis /cleri, et aliorum seculariorum ~~xx~~ catholicorum contradictione non obstante/ pro renovatis, et priori firmitati restitutis censendos; ac, si, et in quantum hactenus ineffectuati, vel vero per aliquos abusus ab ~~xx~~ una, aut alia parte, medio tempore introductos violati fuissent; suae debitae executioni /et tempore eorundem conditorum articulorum, vel ex post occupatorum, aut reoccupatorum impendendae restaurationi/ ut primum demandos esse; statuerint.

Tehát öfelsége "kegyéből és kegyelméből a fentírt /1681.-i/ törvényeiket még ad huc érvényeseknek lenni legkegyelmesebben kijelentette", vagyis jog helyébe a királyi kegyelem lépett. Az 1691-ben szerkesztett "Explanatio Leopoldina" még önkényesebben értelmezi és cuius regio eius religio elvét a legteljesebb mértékben szankcionálja.

Igy/reformációt az ellenreformáció éppen azzal az elvvel győzi le, mellyel annakidején a reformáció hódított.

A vallásszabadságért és az alkotmányért folytatott küzdelem solidaritását mutatja az, hogy ezzel az is elbukott. * Az 1687. évi II. t. c. a Habsburg ház fiági örökösödését iktatja törvénybe és eltörlik a ius resistendi-t. Most vár komondássá, hogy a török megelégszik a testünkkel, de Bécs a lelkünket is akarja.

Az ellenreformáció nagy eredményeit mutatja, hogy míg a XVII. század elején csak a Dunántul több mint ~~300~~ 300 anyaegyházuk volt az evangélikusoknak, addig III. Károly uralkodásának utolsó éveiben az egész országban mindössze 203 nyomorgó anyaegyház volt.

"Az evangélikus egyháznak ilyen körülmények között, mint természetes oltalmazóira, a földesurakra kellett támaszkodnia. Közülük is különösen azokra, akik, mint országgyűlési követek, megyei, vagy országos hivatalok betöltői voltak. Ezek személyes közbenjárásukkal igyekeztek hitsorsosaik ügyes-bajos dolgát elintézni s az evangélikus egyház jogosult ~~phasz~~ zainak döntő helyen meghallgatást találni. Ezért gyakran tartottak összejöveteleket, ahol a bajok megszüntetési módja felett tanácskoztak. Ezek a gyűlések állandósultak, végül, mint mind a négy kerület gyűlései szerepeltek. Szükség esetén folyamodványokat szerkesztettek a királyhoz és Bécsbe a kancelláriához, illetve Budára a helytartótanácsához; ágenseket, ügynököket állítottak! /Bolaretzki i.m. 23. l.

A XVIII.század elején az evangélikus egyház a hierarchikus irányzattól mindinkább eltávolodik és az esperességi közgyűléseken a világiak tanácsát is elfogadja már. Így kezd kialakulni a presbiteri rendszer. A világiak 1704-től külön tanácskoznak.

A világiak azután az egyszer nekik kényszerűségből, vagy számításból átengedett jogokat mindinkább kiterjesztették, ezentúl minden gyűlésen résztvettek. Ezután már a lelkész mellé választott világiakat az egyház és az esperesség jogosult tagjának tekintették, s ezt egyházi törvényekkel megerősítették, s a világiak az egyház kormányzatát is kezükben tartották.

IV. Evangélikusok élete Miskolcon és Borsod vármegyében a XVII. század második és a XVIII. század első felében.

a./ A szirmabesenyői és a sajó-arnóti egyházak kialakulása.

Mint már említettük Miskolc város magistratusa gondosan őrködött Miskolc ~~hely~~ hitvallásu vallási egysége felett. A század első felében Döry Ferenc dúsgazdag miskolci földesur a legerősebb támasza a miskolci reformátusoknak. Megújíttatja a volt Szent István templom és az újvárosi templom privilégiumait /1654. nov. 9. Szendrei János dr. Miskolc város tört. II. kötet 133. l./

A miskolci református gyülekezet XVII. századi élete már adatokban gazdag és sok olyan mozzanatot tartalmaz, melyből analóg következtetéssel az evangélikusok életénél is felhasználhatunk. ~~(Kövér Á. miskolci ref. egyház levéltárában.)~~

Adatokat Miskolc város tanácsának jegyzőkönyvében is találunk, bár ez inkább a magistratus előtt lefolyt adás-vételi szerződések és egyéb jogügyletek téra. A város jegyzőkönyve 1554-től kezdődött írni, de csak 1569 márciusában eszközölt bejegyzésektől maradt ránk. /Ebből az időkből főképen a töröknek és a királynak fizetett adók feljegyzéseit tartalmazza./ Ujrakötése alkalmával 1721-ben a következő címet kapta: Liber Annalis, Juratorum, Civium, Civitatis. Miskolc, Judice Primario Benedico Nyro. Anno 1554. Különben magyarul írták. *

Miskolcon az első evangélikusok, akik nem tértek át a református hitre, illetve helyesebben, akik nem a reformátusok vallásgyakorlatát követték Miskolcon idegenajku főképp tót és németajku lakosok voltak. Ezeknek betelepődése a század második felében lesz erőteljesebb. Miskolcon akkor pusztított tűzvész /1672-ben 1500 halott/, éhínség /1685/ és árvíz /1691/ a lakosságot is megtizedelte és a betelepülő szorgalmas evangélikus kézművesek ellen a magistratus nem emelt kifogást.

Ezek már anyanyelvüknél fogva sem térhettek át a szinmagyar miskolci református egyházhoz és ehelyett a Miskolctól 3 km. re lévő és a Szirmay grófok jóvoltából evangélikusnak maradt Szirmabesenyőre jártak ki valószínűleg.

Szirmabesenyő tót lakosait viszont a Szirmay grófok ősi birtokukról /1417-től birtokolták/ Szirmáról telepítették ide. Tehát Szirmán is lehetett Lipót előtt evangélikus egyház, de erről adatok nem maradtak fenn, mert 1674-ben Szirmát lakói teljesen elhagyták. /Lipót alatt még törvényt is hoztak, hogy Szirma lakóit a császári generálisok engedjék vissza Szirmára./

Szirmabesenyő nevét is /eredetileg csak Bessenyő volt/ a Szirmay gróftól kapta, akiknek I. Lipót kiváltságlevelében megengedte, hogy Bessenyő az ő nevükről Szirmabessenyőnek nevezék /ma már Szirmabesenyő l s-sel íródik/.

A Szirmay család ebben az időben és még a következő század első felében is buzgó evangélikus volt. Különösen kiváló tagja

* Sok adatot tartalmaz a prédikátorok feljegyzése, javadalmazásán, valamint birtoklására vonatkozóan is. (Eseti formák.)

a családnak Szirmay Tamás, aki a tiszai egyházkerületnek első felügyelője is volt. - Rendkívül képzett, akit Greiffswaldban /Pomeránia/ professorrá is akartak választani /asztrol. és teol./ Mint költő és hadvezér is kiváló volt. Résztvett az osztrák örökösödési háborúban, s ott is halt meg Amberg-ben, Altdorfból temették el. A felette tartott gyászbeszédet /Bernhold Baítazár János mondta/ nyomtatásban kiadták a halálára irt gyászkölteményekkel együtt. Ebben a kötetben az ezredéhez tartozó tisztek is irtak. / Altdorfi siremlékén hosszú latin felirat hirdeti kiváló tetteit. / Leánya radváni Radvánszky Istvánhoz ment nőül, ahhoz a Radvánszkyhoz, akinek családjából származik az eperjesi vértörvényszék egyik mártirja és akinek családja Borsod vármegyében az evangélikus vallást a legnagyobb mértékben támogatta, s a miskolci, valamint a sajókazai egyházközsségek megalapításában a legtevékenyebben résztvett. /

A szirmabesenyői egyházzól a következőket olvassuk Schmal András munkájában /Brevis de vita... 125. old. / "Ut sciant posterius ecclesiae Szirma-Bessenensis haec fuerant fata: Olim usa fuit ministerio Pastoris Arnothensis /Miskolctól 8 km.-re lévő helység/ Josephi Király, sed postquam Johannes Petics ex ecclesia Radecseni exturbatus fuisset, Margaretha Butkay Ill. Com. Thomae Szirmay pia mater ad vota Peticsii hoc apud filiam impetravit, ut Szirma-Besseniensibus peculiarem Ministrum Evangelicum indulgeret, et Peticsium inducendum commendaret, qui circiter 8 annos in eadem ecclesia exegit et an. 1726. mortuus est. Huic successit Steph. Jeszenszky in aula Jakabfalvensi Concionator, qui tamen vix annum cum dimidio exegerat, propter vitam minus sobrie actam statione illa excidit et an. 1728. Michaellem Greczmacherum Rosnaviensem successorem nactus est. Hic quamvis multis spem fuerat, se rem ecclesiae procuraturum ita, ut haud vulgaris ex ministerio ejus redundet utilitas, tamen, vilissimae ~~et~~ cuiusdam feminae Kelecsinensis /Bessenő melletti tót falu/ insanis amoribus dementatus, postquam cum eadem profugere vellet, opera mariti captus et Judici Miskolcziensi traditus ad 500 fl. fidejussionem liberatus fuit, sed paucum post tempus derelicta malitiose ecclesia, cum pessima illa femina an. 1731. profugit, postquam in Ecclesia Szirma-Bessenensi annos duos et quod excurrit exegisset. Ecclesia ordinario Ministro destituta Pastoris Arnóthensis, Rev. Joh. Berács /akinek fiával, mint arnóti tanítóval még fogunk találkozni/ ministerio fere per triennium usa fuit usquedum Ill. C. Thomas Szirmay Provisoris sui Josephi Juliani 26. Nov. 1733 exercitium hoc in solidum interdiceret. Ex eo tempore rem sacram hic Minoritae Miskolczenses facere solent. Dolent hoc Szirma-Bessenenses, quoties in mentem reminisci venit, quod unius est multis poena ~~et~~ luenda viri."

A fentieket megerősíti Ambrosius György egyházkerületi superintendens 1743 körül tett egyházlátogatását megőrző Klein Sámuel munkája /Nachrichten... 1789/, aki Schmal András ~~nyomán~~ jegyzőkönyve alapján mondja a Borsod vármegyében lévő ev. egyházközsségekről: 1. Kurittyán Andreás Simonides, 2. zu Arnót Johann Berács, 3. zu Szirma-Bessenő Johann Greczmacher, wegen seiner ist die Kirche weggenommen worden. /31-33. old. / Ugyanakkor megemlíti, hogy a superintendens alá 75 ev. lelkész tartozik.

Ugyancsak tőle tudjuk meg, hogy Josephus Regius-t /Király-t/ 1707-ben máj. 9.-én Bodó András superintendens ordinálta. /53. old. / Miskolc város tanácsának jegyzőkönyvéből 1725-1753-ig hiányoznak az egyes évek jegyzőkönyvei, úgyhogy a fenti adatot nem tudtam ellenőrizni. Egyébként nem valószínűtlen, mert előtte és utána is hasonló büntetésekkel van tele a jegyzőkönyv, főképen paráználkodás miatt. A miskolci magistratus ugyanis rendkívül szigorúan büntette az erkölcstelenséget és több ízben halálbüntetést is szabott ki. /

Egyházigazgatás.

A szepesváraljai zsinat után /1614/ a tiszai egyházkerületnek megfelelő /akkor tiszáninneni/ kerület superintendensei a következők voltak: M. Xyländer /Holzmann/ István 1614-19; M. Zabeler Péter 1619-45-ig; Wagner Márton 1645-66-ig; Liefmann Mihály 1666-1702-ig; közben Heutsch Fülöp 1683-86-ig; Zabeler Jakab 1702-1711-ig; közben Bodo András 1708; Sárosi János 1709; Antoni Sámuel meghalt 1738 /akinek életrajzánál a következőket olvassuk: ..etiam suae directioni commissas, diligentissime visitabat; dum id pro sua prudentia et ex usu et utilitate earum esse advertisset. Certe ecclesiis Kis-Hontensibus tanto minuas defuit, quanto magis Inc. Patronatus ex consensu Ven. Contubernii temporis in deterius inclinare animadversum fuit, non minus tempestive quam prudenter instaurabat, quod an. 1721. mense Octobri in ecclesia Arnothensi et Szirma-Bessenensi pari utilitate exequutus est." Andreas Schmal: Brevis de vita... 124. old. /

Ambrosi György 1741-46-ig; Fischer Elias 1748-ig; Ruffinyi János 1791-ig /akivel a miskolci egyház megalakulásakor is találkozni fogunk/.

A gömöri fraternitás seniorai a XVII. és a XVIII. században a következők voltak: 1602-ben Schrötter Tamás rozsnói pap; Piccelsius Zsigmond dobsinai pap 1604-ben; Fabriczius György /Jolsvai pap/ 1607-ben; Astronomy Vencel alsószlanoi pap 1608-ban; 1610-ben Fabriczius György ismét a senior; 1612-ben Sexti Péter; 1620-ban Fabriczius György ismét; 1632-ben Koltay Jakab baloghi pap; 1635-ben Holius Jakab betlereni pap; 1640-ben Lovcsányi Krisztof jolsvai pap; 1646-ban Fabriczius Mihály kövii pap; 1648-ban Mayer András jolsvai pap; 1654-ben Stephanides János betlereni pap; 1655-ben Mayer András ismét; 1669-ben Regius /Király/ Jakab rozsnói pap; 1691-ben Bodó András csetneki pap, aki 1704-ben superintendens is lett; 1708-ban Sexti András alnovi /jolsvai/ pap; 1713-ban Fabriczius János kövii pap; 1719-ben Platani Sámuel ~~dozsai~~ dobsinai pap; 1723-ban Makoviny János rostari pap; 1725-ben Leporini J. oláhpataki pap; 1737-ben Fabriczius András nagyszlabosi pap; 1751-ben Vietorisz András kuntaplóczi pap; 1756-ban Schmal András ratkovi pap; 1767-ben Ruffiny János dobsinai pap; 1779-ben Schramko Mihály kövii pap; 1785-ben Korony Frigyes ratkoi pap. /Klanicza Márton: Fata aug. conf. c. munkájában már 1594-ből Fabriczius György jolsvai papot említi, mint seniort. /

Amint látjuk a tiszai kerület és vele a gömöri seniorátus nagy multra tekint vissza. A XVIII. században azonban a népes gyülekezetek megfogyatkoznak. A Szirmay család is katolizál. Schmal András munkájában /Adversaria 172-349 old. / elpanaszolja az ellenreformáció szomorú eredményeit, amikor a zempléni 60 egyházközségből 1 marad, a sárosi 80-ból 14, a gömöriekből is csak a fele maradt. "...aliae enim per romano catholicos vi ademptae sunt, aliae sublecta fide ad calvinianos defecerunt, ut berzethiensis, baloghiensis, bejensis et aliae." A protestánsok üldözésében különbséget tesz és beszél: De tacita evangelicorum divexatione; De aperta evangelicorum divexatione: 1. ante confirmationem religionem evangelicam, 2. post confirmationem religionem evangelicam. /Számos szomorú esetet sorolva fel. /

Már ebben az időben felmerült az ev. és ref.-ok egyesülésének gondolata, ami azonban nem valósult meg. Ekkor keletkezett ez a mondás: Ad coelum ducit mentes Luther amoenum. /u.o. 1331. l. /

Ad tetrum trusit mentes Calvinus avernum. /u.o. 1331. l. /

/Az alba viselete a XVII. századból ered, ami szintén sok vitára adott okot a reformátusokkal /Miskolcon majd látni fogjuk szintén éles ellentétet okozott még az ev. hívek között is/. Schmal A. ezt írja róla /Adversaria 116. l. /: quibus in hunc /1763/ usque diem utuntur ecclesiarum evangelicarum ministri, gratissimi tantorum laborum aestimatores. Huc pertinet alborum, uti vocantur, inductio. Alba apud nos hungaros dicitur linteum illud indumentum, quod ministri, sacra peracturi, superioribus vestibus suis injicere solent. Hoc diu usi non sunt ministri evangelici, cum neque in

synodo solensi, uti ex eadem adparet, propter ministros hungaricos induci potuerit, uti ex §. 6. luculentissime ostendi potest: factum tamen in posterum fuit, ut singulari superintendentum prudentia et auctoritate induceretur. Dum enim 28. Aug. an. 1612. dominus superintendens Isacus Abrahamides rev. Jacobum Spieglerum, teutopronensem pastorem, cum Paolo Saladino, prividiensi ministro, Bajnóczium, ad ordines cuiusdam bono viro conferendos evocaret, jussu ven. superintendentis haec adjicit Spieglerus: "Quisque secum albam propriam, qua quidem hactenus non fuit usus, attamen propter convenientiam cum aliis deinceps assumat, ne propter discrepantiam, licet in re indifferente, a malevolis traducamur, afferet." Ex eo tempore ita inolevit mos hic, ut omnes ministri evangelici tute eodem utantur."

A lelkészt a földesur /Miskolcon a magistratus/ hívta meg, rendszerint valamely külföldön /Németországban/ tanult, egyetemet végzett ifjú személyében. Sokszor tanítókból lettek lelkészek, akiket a superintendens ordinált. - A földesur rendszerint megkívánja tőle, hogy több nyelven beszéljen, mert a földesur falvaiban gyakran több nemzetiségű jobbágy lakik, akik mind anyanyelvükön akarták hallgatni Isten igéjét. /Szirmabesenyőn a következő lelkészekről tudunk: Király József /arnóti lelkész is/ a XVIII. század elején, 1718-ban Peticsi János 1726-ig, Jeszenszky István 1727., Greczmacher Mihály 1728-1731-ig, majd Berács János még 3 évig /egyben arnóti lelkész is/, akiről Horánszky Viktor megjegyzi, hogy Wittembergben tanult.

A lelkész eltartásáról és pedig lakásáról, természetbeni és pénzbeli javadalmazásáról a földesur gondoskodott. Ha volt segédlelkész is, vagy tanító arról szintén vagy a földesur, vagy az elsőprédikátor /pld. Miskolcon, ahol a magistratus hívta meg a ref. prédikátort/. A lelkésznek nagy tekintélye, ha méltóképpen viselte magát, s a gyülekezet erkölcsi életére nemcsak a lelkész és földesur, hanem a hivek is gondosan felügyeltek és egymás családi és közéletét is ellenőrizték.

A szirmabesenyői evangélikus templomról nem maradt fenn adatunk.

Más volt a helyzet Arnóton, ahol az eredetileg szintén tót lakosság /akiket a Szirmay grófok telepítettek be Sáros vármegyei birtokukról/ máig is megőrizte ősi hitét. Ez tette lehetővé, hogy Szirmabesenyő katolikussá válása után a miskolci evangélikusok találtak Miskolctól nem messze egy articularis helyet /az 1681. évi 26. t. c. 19. §. -a szerint/, ahol vallásukat gyakorolhatták. - Ez a helység, mely már az Árpád-korban fennállott, a török pusztítása miatt a XVI. század végén teljesen elpusztult. A Bebek család után még a Rákócziak, majd Dőry András és Miskolc város is volt birtokosa, míg végre a Szirmay grófok tulajdonába ment át. /Még a múlt században is az ő birtokukban volt./ Érdekes, hogy a Szirmay család katolizálása után Arnót evangélikus maradt, nem úgy mint Szirmabesenyő, ahol valószínűleg a Greczmacher eset csak ürügy volt az evangélikus vallásgyakorlat megszüntetésére.

Arnót lett a miskolci evangélikusoknak anyaegyházuk 1782-ig, s Miskolc - akkor még legnagyobbrészt tót - evangélikusai ide jártak ki, hogy vallásukat gyakorolhassák.

Arnóton 1721-ből maradt fenn adat a templom építéséről. ** Kőtemplomuk csak 1779-ben épült. - Még ma is él a kőtemplom építésének körülményeiről szóló hagyomány. Eszerint a kőtemplom engedélye iránti kérelmet a király visszautasította, mire egy küldöttség ment fel a falu emberei közül, hogy kérje a ki-

(Evangélikus Templomról 1779-ben)

xx 1769-ben jött fel a városi képviselő.

rálytól a kőtemplom építését. A király végre is egy bizottság kiküldését határozta el, hogy vizsgálják meg a helyszínén a kőtemplom engedélyezésének lehetőségét. - A bizottság sem akarta engedélyezni a templomépítést, s azzal érvelt, hogy a kőtemplom építése nagyon megviselné a falu teherbíró képességét, s akkor az adózás rovására menne ez. Ekkor a bizottság elé lépett az egyházközség felügyelője és 100 Forintot tett le a kőtemplom építtetésére. Példáját sorra követték a hivek, míg végül összegyűlt a kőtemplom építtetésének költsége, s nemsokára már állt is a még ma is meglévő templom középső része.

Ez a templom kelet-nyugati irányban helyezkedett el a falu közepén. Két bejárata volt eredetileg: egy északi és egy déli, mindkettőnek nyomai még ma is látszanak a befalazás dacára. Az építőkről nem tudunk semmit, valószínűleg a falu lakóinak kezemunkájából épült az egyszerű templom.

Amikor a tornyot hozzáépítették 1871-ben, egyidejűleg kórust is építettek orgonával. Ekkor a bejáratot a torony felől keleti irányból képezték ki és az oldalbejáratokat befalazták.

A templom alaprajza 9-szer 15 méter volt a toronyig. A bejáratnál szemben kőalapú faoltárral balkéz felől fából készült szószékkel, a templomból közvetlen egyszerű feljárattal.

A mennyezet három-rekeszes inkább donga, mint kupola-boltozatokkal, egyszínű festéssel /világos/ - Az ablakok egyszerű, magas félkörös ablakok, mindkét oldalon 3-3.

A bejárat szintén félkörös, nehéz, vastag kétszárnyas tölgyfaajtó, régi komplikált zárral, melyet szintén csak 1871-ben a kb. 16 méter magas egyszerű négyzetes gula alakúra kiképeztett toronnyal és 3 1/2 mázsás bronz-haranggal. /* eredetileg barokk torony 1945-ben mint torny

A templomnál régibb a mellette épült iskola, melynek alapjait még 1746-ban rakták le és a paplak melynek boltozatos szobái, méter-vastagságú falai ezzel egyidőben készülhetett.

A templom kegyszerei közül csak néhány maradt meg. Így egy 40 cm. magas ónkanna, fedéllel a következő felirással: "Anno 1733 die 16 decembris Josvai Mihály ur offerálta az arnóti Aug. Conf. lévő sz. ecclesia számára de Miskolc.

Egy egyszerű kivitelű ezüst kehely/kb. 25 cm. magas/ujtva N.N 1778.

Egy kisebb ónkanna na a következő felirással: "A boldvai aug. valláson levő gyülekezet tsináltatta A. 802. eszt."

Egy sárgaréz /kb. 25 cm. magas/ kehely évszám és felírás nélkül összelapulva. - Ezek a szegényes ~~xxxh~~ kegszerek is csak véletlen folytán maradtak fenn, mert az egyház lelkésze az orosz megszállás idején elmenekült, az értékesebb edények közül pedig még korábban egy másik lelkész könnyelműsége miatt több elveszett, /akit ezért el is mozdítottak/. A gyülekezet jelenlegi lelkésze Dr. Ottlik György az egyházat a legsiralmasabb állapotok között vette át 1947-ben. Az ő ~~xxxx~~ felvilágosítása alapján sikerült a fenti adatokat összegyűjteni.

A papokról /~~axfentixáktakánosxxviiixxázaixaxangélikus~~ lásd lent! ~~kakixxixáklapottékkixekintiva/sannixadatixnnixmaradtixfenn.~~

A hivék - mint már kifejtettük - tótanyanyelvű jobbágyok, majd később a miskolci leányegyházból ide kijáró német, magyar anyanyelvű polgár és nemes emberek voltak.

Az istentisztelet anyanyelven /tótul/, majd később, magyarul is amikor a hivék Miskolcra is kijártak már német és magyar istentiszteletet tartottak. Énekeskönyvük is Transcius tótnyelvű énekeskönyve volt, mely főleg német fordításokat tartalmazott. /Érdekes, hogy az ev. magyar énekek is sokszor tót közvetítéssel ~~karákkxhoxxáxx~~ németből fordított tót közvetítéssel kerültek hozzánk./

/Lelkészek a XVIII. szd. végéig: Király/Regius/József 1707 körül, Berács János 1726 körül, Krasznecz János 1780 -1792-ig, Vénich György /volt miskolci tanító/ 1806-ig.

Az istentiszteletben akkor - mint ma is - a hivek közös énekét és a lelkész prédikációját tartották a legfontosabbnak.

Bár nem maradt fenn ebből az időből Arnóton egyetlen liturgikus könyv sem, mégis meglehetősen hű képet rajzolhatunk magunknak - analog következtetéssel - az istentisztelet lefolyásáról.

Rendszerint egy rövid közénekkel kezdődött az istentisztelet, melynek végén - még a hivek éneklése közben - a lelkész az oltárhoz járult, s az oltár felé fordulva imádkozott. /Ez a rész megfelelt a római katolikus szentmise bevezető részének, a lépcsőimádságnak./ Az imát a hívők hangtalanul magukban a lelkész után mondták, s célja az emberek bűnbánatának felkeltése volt.

Az ima végén olvasta fel a lelkész az aznapra megállapított /perikopa szerinti/ szentírási részt, melyet a hivek állva hallgattak végig. /Ez a rész a szentmise első főrészében a szentlecke felolvasásának felelt meg./

A pap oltári szolgálata után újabb közének /természetesen ezek az énekek mindig az ünnepnek megfelelően voltak összeválogatva/ végén a szószéki szolgálat következett. /A szentmise ~~szószéki~~ szent evangélium- és szentbeszédi része./

A lelkész szószéki szolgálata alkotta mindig az evangélikus istentisztelet gerincét. Ekkor szólt a gyülekezet lelkésze a hívők anyanyelvén Krisztus beszédén keresztül nyájához, s azemléletes ékes beszédben serkentette őket isten-nektetsző élet élésére.

/A lelkésztől megkivánták, hogy több nyelven tudjon, mert gyakran az első istentiszteletet másnyelvű újabb istentisztelet követte./

A prédikáció után újabb közének éneklése közben a lelkész az oltárhoz járult, ahol a Miatyánkot imádkozta el, miközben a tornyban szólt a harang, de sok helyen ezt is a szószéken mondta el és az oltárnál csak áldást mondott a gyülekezetre.

Az istentiszteletet a hivek közös éneklése fejezte be.

Az urvacsora-osztás / a szentmise felajánlási, áldozati és áldozási része/ liturgiájával együtt hamar elvált az istentisztelettől, s csak meghatározott ünnepeken és a hozzá kellőképpen előkészült hivek számára lehetett kiszolgáltatni. Liturgiája a hivek bűnbánati-ének éneklésével kezdődött, majd a lelkész az urvacsora-szerzés szentírási ígért /orgonakiséret mellett/ elénekeelte. Ezután a hiveket közös bűnbánati ima után nyilvános bűnvallomásra hívta fel x /a senioratus zsinatain megállapított szöveg szerint/. S mint Istennek szolgája hirdette az igazán megtérő és bűneit megbánó bűnösnek a bűnbocsánatot. Az ur szent vacsorájának kiszolgáltatása következett ezután, s a szertartást közös ima és ének fejezte be.

A fenti istentiszteleti rendtől főleg a nagypénteki istentisztelet tért el, melyen Jézus Krisztus szenvedésének történetét /évenként más-más evangélistától/ a hivek éneklése közben olvasták fel /passio/.

Minden istentiszteleten /délutáni könyörgésen is/ fontos szerepet játszott a közös ének.

Az első énekek német szerzők énekeinek fordításai voltak. Luther énekei mellett: Ein' feste Burg ist unser Gott; Aus tiefer Not schrei ich zu dir; /zsoltárfordítások/

Vom Himmel hoch da komm' ich her; Erhalt uns Herr bei deinem Wort stb. Paul Speratus; Nikolaus Decius; Nikolaus Hermann; Nikolaus Selnecker; Philipp Nicolai /Wie schön leuchtet der Morgenstern"/a/Tündöklő hajnali csillag kezdetű ének/ XVI. századi szerzők énekeiből fordítottak, de eredeti, hazai szerzők énekeit is énekelték.

A XVII. századi német-eredetű énekek közül még ma is használják a következők fordításait: Johann Frank /Schmücke dich, o liebe Seele"/magy. Készítsd magad kedves lélek; Herr ich habe missgehandelt"/magy. Uram rosszul cselekedtem; Jesu, meine Freude"/magy. Jézus én ~~bizodalmam~~ ^{reményem}; Wilhelm II /weimári herceg/"Herr Jesu Christ, dich zu uns wend"/magy. Uram Jézus fordulj hozzánk; Johann Hermann, Martin Rinkart; Christian Keymann; Johann Rist; Michael Schirmer; Joachim Neander; Georg Neumark: "Wer nur den liebe Gott lässt walten"/magy. Ki dögát csak Istenre hagyja.; Samuel Rodigast: "Was Gott tut, das ist wohlgetan"/magy. Mind jó amit Isten tészen; Gerhard Tersteegen; Luise Henriette: "Jesus, meine Zuversicht"/magy. Jézus én ~~bizodalmam~~ ^{reményem} stb., de leginkább Paul Gerhardt fordításait /O Haupt voll Blut und Wunden"/magy. O fő vérző sebekkel; "Sollt'ich meinen Gott nicht singen"/magy. Miért ne dicsérném az Istent; "Nun ruhe-n alle Wälder"/magy. Most nyugosznak az erdők; stb. ma is az evangélikus énekek legszebbjei.

Az arnóti evangélikusok gyülekezeti életére vonatkozó adatok elpusztultak, sem az egyházközség jegyzőkönyvei, sem a látogatási jegyzőkönyvek nem maradtak meg, sem a gyülekezet, sem az esperesség levéltárában. Az első egyházlátogatási jegyzőkönyv Arnóton 1803-ból van keltezve aug. 8.-i dátummal Risz Pál superintendens aláírásával. A latinul vezetett jegyzőkönyveknek nincs ~~fordítás~~ borítólapjuk, s csak ne~~vel~~ olvashatatlanok annyira megviselte őket e legutóbbi háború.

A születettek, házasságot kötöttek és meghaltak anyakönyvét 1784 óta vezették Arnóton. Az anyakönyv címűnk szövege: In nomine Jesu Liber ecclesiae augustino evangelicae arnóthensis, in quo continentur nomina baptistorum, copulatorum et defunctorum scrib. coeptus ab Anno 1784. Dum ecclesiae, extruerentur novae, per protestantes. Josephina gratia. Per Wenich ejusdem ecclesiae verbi divini ministrum Ordinarium. Continuatus per Georgium Wenich ecclesiae ejusdem v. D. ministrum. Az 1784. évben például 20 születés, 5 házasság és 5 haláleset van feljegyezve.

b./ Kapcsolat Borsod vm. más ev. egyházaival. Magasabb szervek kialakulása.

Arnót mellett a XVII. században a legnagyobb egyházközség a sajókazai volt. Itt a báró Radvánszky család oltalmazó földesuri keze ápolta az evangélikus egyház borsodmegyei gyenge palántáját. - A század elején a vármegye urai nagyrészt reformátusok voltak és csak egyes földesurak személyes hűségének volt köszönhető, hogy a még meglévő evangélikus gyülekezetek sem tértek át a helvét hitvallásra.

Sajókaza is azon a jogon nyerte a vallásgyakorlat lehetőségét, mint Arnót, hozzátartoztak még (Kurittyán) Nádasd, Rudabánya, Jákfalva, Özd szorványai is.

A ~~Radványiak~~ Radvánszky család Zólyom vármegye legősibb tősgyökeres magyar családjá, mely már a sajói ütközet után a tatárdulás idején birt ősi nemesi birtokkal. 1287-ben IV. László királytól, 1293-ban pedig III. András királytól kapott nagyobb donációt a radváni ősi birtokhoz. Ebben az

1293-ban kiadott királyi adománylevélben a család törzse Jurknak fia Dénes már főispánnak neveztetik.

A zólyommegyei főispáni szék örökségképen szállt Radvánszkyról Radvánszkyra. Ebből a családból származott - mint később látni fogjuk - a miskolci ág.h.evangélikus egyház alapítója radváni Radvánszky Ferenc, aki később a borsodmegyei evangélikus egyházak főfelügyelője lett.

/Ma már a később báróságra emelt Radvánszky ~~xxxxxy~~ család kastélya, országos hírnév könyvtárával erősen megrongáltan, elhagyottan áll. A sajkókazai ág egyetlen élő férfitagja báró Radvánszky Kálmán nőtlen, ki szegényen elhagyatva tengeti öreg napjait. A sajkókazai evangélikus templom azonban még sokáig hirdetni fogja ősei áldozatkész egyházszereztetését. / Nem érdektelen elolvasni a miskolci evangélikus egyház története szempontjából sem ~~xxxxxxx~~, azokat a sorokat, melyeket a templom belsejében a kórusnak az oltár felé eső oldalán márványtáblába vésve ma is olvashatunk, bár csak egy kis része esik vizsgálódásunk körébe: "Isten dicsőségét Sajó-Kazán már 1681-ben hirdették ágostai evangélikusok. Legrégibb ma is meglévő emléktárgy egy ezüst osztatartó 1728-ból. A "türelmi rendelet" következtében Radványi és Sajó-Kazai Radvánszky Ferenc buzgolkodása folytán eleink 1782 május 14-én /Miskolcon ugyan ezen év április 2. napján, illetve a folyamodvány kelte szintén máj. 14./ folyamodtak II. József császárhoz, hogy nyilvános egyházközsségé alakulhassanak. Az 1783. március hó 8.-án kelt és ugyanez év augusztus hó 21-én kézhez vett engedély alapján az egyházközsség 1784-ben nyilvánosan megszerveztetett Radványi és Sajó-kazai Radvánszky Ferenc felügyelősége és Trenchény Sámuel lelkészkezdése mellett, amikor is az anyakönyvezés ezen egyházban kezdetét vette. 1787-ben lelkészlaképítés a Radványi és Sajókazai Radvánszky Ferenc által adományozott telken, ki 1791-ben adományozza az egyház első harangját is. 1803-ban választatott az első tanító: Medveczky András. 1804-ben épült az iskola és tanítólakás. Eredménytelen kísérletek után Radványi és Sajókazai Radvánszky Albert egyházfelügyelő fáradozása következtében és az örökösei, valamint a Gusztáv Adolf egyesület hathatós támogatása folytán 1858-ban kezdetét vette a templom építése. Mi 1869-ben befejeztetvén, a templom dec. hó 19-én szenteltetett fel....." Az emléktábla további sora, már helyi vonatkozása.

A fenti sorok is csak annyiban érdekelnek bennünket, amennyiben láthatjuk, hogy körülbelül minden borsodmegyei evangélikus ~~xxxxxx~~ egyház és templom egyidőben kezdi az anyakönyv-vezetést, a külső és belső szervezkedést, a templomépítésében már vannak kis eltérések, de a torony építése csak a multszázad második felében vált lehetővé.

A borsodmegyei evangélikus gyülekezetek között a XVII. század második felében nem volt szorosabb kapcsolat. Akkor még nem volt missziós munka, vagy szórványgondozás. A keresztelést, házasságkötést, temetést gyakran nem evangélikus lelkész végezte, ha nem volt közelben. Az egyház bizonytalan jogállapota, csak a világi hatalmasságok védelméhez menekülhetett. - Lelkészeik a rozsnyói senior elnöklelte alatt tartott zsinatokon vettek részt. Mikulik János munkájában: Die Geschichte der Gömörer evangelischen A.B. Fraternität vom Jahre 1520 bis 1741 c. munkájában /1917. Pozsony/, rámutat, hogy 1704-től a világi elemnek is van részvételi ~~jxxx~~ és szavazati joga a fraternitas gyűlésein, s míg 1704-ben a világi és egy-

házi elem külön tanácskozott, ez a jog mindinkább kiterjedt és végül a világi elem, mely a lelkész mellé választott különböző hivatalnokok betöltése útján már az egyházközség, vagy fraternitás igazgatásában egyenlő félként elismert elem lesz. Pld. Rozsnyón 1707-ben Ladányi Pál már a fraternitás tanácsába beválasztatott, míg 1709-ben szintén Rozsnyón Úgy a magyar, mint a német evangélikus egyháznak külön felügyelőjük van Lakatos András és Lányi Pál személyében. Ez a változás szinte észrevétlenül ment végbe. A fejlődés természetes volt és Rákóczi fejedelmi tanácsa által hozott ilyen irányú intézkedések szentesítik ezt a jogállapotot.

Az 1706-ban Miskolcon kibocsájtott Rákóczi rendelet az egyházkormányzat minden ágában világi elemnek a bevonását és az e fölötti gondos őrködést rendkívül fontosnak tartja. A rózsahegyi zsinat már az egyházi és világi elem paritásának elvére támaszkodik 1707-ben.

A világi elem befolyása a korszellem ismerete nélkül nem érthető meg. - Mindnyájunk előtt ismertek azok az alkotmányos sérelmek, melyeket I. Lipót elkövetett, s mely vallás és nemzetiségi különbség nélkül az egész Felvidéket Rákóczi mögé állította. A vallási sérelmeknek háttérbe kellett szorulniuk, hogy átadják helyüket a nemzeti egyetemét ért sérelmek orvoslásának. A Rákóczi-szabadságharc alatt kifejlődött világi és egyházi paritás elv azonban a szabadságharc bukása után megszűnt, s az ellenreformációval szembeni védtelen helyzete fejlesztette ki a kyrarchikus irányzatot, mely fejlődés első hatáskövénének a Carolina Resolutio Prima-t, utolsónak az 1848. évi XX. t. c. - et/tekinthetjük.

Mikulik fentidézett munkájában leírja pld. a superintendens választását, mely 1704-ben Csetneken történt. Külön jelölt a világi és külön az egyházi elem, s javaslataikról /mint az alsótábla a felsőt/ egymást értesítették. Ezután lo egyházit a világiakhoz küldték, hogy a közös jelölést együttesen megejtsék. Majd együtt szavaztak.

Az 1707.-i rózsahegyi zsinat Petrőczy István tábornok elnökletével gyűlt össze, s az egyházi és világi elem egyházkormányzati paritásán épült fel. Ezt az elvet a konzisztoriumoknál is / a fraternitások felett álló egyházkerületi fórum/ megvalósítani rendeli, amennyiben felerészben egyháziakból kívánja a konzisztóriumot összeállítani. Először ennek a zsinatnak kánonjai között történik említés a gyülekezetek és gimnáziumok hivatalnokai között a felügyelőkről /inspector, curator/.

Ettől kezdve már nem történeti események, hanem az egyház és állam közti viszony határozza meg az evangélikus egyház fejlődésének irányát. - Bár a szatmári béke a vallásszabadság védelmét az országgyűlésre bizza, mégis a most már királyhü ~~katolikus~~ katolikus rendek ellenséges ~~állásfoglalása~~ állásfoglalása kitűnik az 1715.-i országgyűlésen ~~kitűnik~~, amidőn a vallási sérelmeket magánügynek deklarálva a protestánsok jogát "királyi kegyelemből " jelenleg fennálló jognak ismeri el. Az 1715. évi 30. t. c. kimondja: In negotio Religionis renovatur articuli 25.; 26. nec non 21. ~~1687~~ 1687 secundum Explanaciones Regias. A 31. t. c. pedig: Conventiculum Rosen-~~bergense~~ bergense, sub nomine synodali celebratum; cum suis actis et factis pariter cassatur. l. § Idcirco de benigna & Suae Majestatis Voluntate et annuente, decretum est; ut ejusmodi etiam acta, facta, et conclusa /una cum sigillo, occasione ejusdem conventiculi noviter fabricato/ pro

cassatis, annihilatis et mortificatis, in totum, et in perpetuum teneantur et habeantur. 2. § Ad evitandos porro, omnium semper vetitorum conventiculorum occasiones, vel suspiciones statuitur etiam; ut omnes huiusmodi particulares frequentis numeri congregationes, sive sub nomine synodi, sive alio quovis praetextu, absque praescitu et annuentia Regiae Maiestatis instituendae; non secus particulares quoque inter ipsos collectae, et impositiones iisdem Augustanae et Helveticae confessioni addictis, sub indignatione regia, et poena legali, prohibitaes sunt, et interdictae.

Ezek szerint a rózsahegyi zsinat határozatai semmisen nyilvánítottak az országgyűlés által, s a protestáns egyház jogát "királyi kegyelem"ből még fennálló joggá vált. Az 1731. márc. 21.-én kiadott Carolina Resolutio prima maga is csak királyi kegyelmi tevékenység, mely csak provizorikus érvényű és bármikor megváltoztatható.

Megkülönböztet nyilvános és magánvallásgyakorlatot és az elsőt csak az u. n. becikkelyezett helyeken engedi meg. A földesuri jogot illetően az Explanatio Leopold. álláspontján van /a cuius regio eius religio/, de a királytól teszi függővé, mint a "vallás legfőbb protektorától" az engedély megadását. E rendelet szerint az evangélikus vallás csak megtűrt vallás lett és miközben megtűrt állapota királyi kegyelemtől függött, a király, - ki veleszemből ellenséges indulattal - kiragadja a világi ~~urak~~ hatalmát, mely pedig a területiális elmélet szerint őt megilletné. Így a cuius rel. elvének alkalmazását minden katolikus földesur számára megengedi, azonban protestáns számára csak királyi kegyelem esetén.

A Carolina Resolutio prima mégis megengedte a superintendenciák szervezését, de ennek számát a a superintendensek lakóhelyének engedélyezését királyi hozzájárulástól teszi függővé, továbbá a protestánsokat házassági ügyekben a római szentszék illetékessége alá helyezi. /Eddig a superintendens lakóhelye nem volt helyhez kötve, s ahol lakott a konzisztorium által megválasztott superintendens, ott tartotta székhelyét, halálával az új superintendens saját lakhelyén székelte./

A superintendenciák számát a C.R. Sec 4-ben állapította meg. Ennek alapján indult meg az evangélikus egyház újkori szervezete. ~~xxxix~~ A Carolina Resolutio Secunda-t 1734 okt. 20.-án adták ki, s ez már bizonyos engedményeket tett autonóm úton. Az 1735-ben Pesten báró Zay Imre elnöklése alatt megtartott egyházszervezés a következőképpen osztotta be a kerületeket: 1. dunai; 2. dunántuli; 3. bányavárosi és 4. tiszai.

Borsod vármegye ~~xxxix~~ is a tiszai egyházkerületbe nyert beosztást, első felügyelővé pedig ugyanekkor Szirmay Tamást /Haan szerint Szirmay Jánost/ választották meg. /Radvánszky János bányavárosi felügyelő lett. Ugyanez a gyűlés mondotta ki, hogy az általánoságban már fennálló egyházközségi seniorat-inspector-ság -nak megfelelő szervek megmaradjanak./ Miskolc, helyesebben Arnót a gömöri esperességhez /senioratus-hoz tartozott/, mert a hegyaljai esperesség későbbi eredetű.

A tiszai egyházkerület a történeti fejlődés során a következő beosztást nyerte: I. A 6 szab. kir. városi esperesség; II. A XIII. szepesi városi esperesség; III. A 7

bányavárosi; IV. A tátraaljai esperesség; V. A gömöri esperesség; VI. A kishonti esperesség; VII. Sáros-Zempléni; VIII. A hegyaljai esperesség, melyhez később az erdélyi, vagy braszó esperesség csatlakozott.

Az 1735.-i gyűlés nemcsak, hogy világiakból állt, de a világi inspectorok jogait szabályozta és egy kyriarchikus egyházszervezetet épített ki.

Már az 1720-as években a világi evangélikus előkelők tartanak "barátságos összejöveteleket", melyeken az egyházi elemek márcsak azért sem vesznek részt, mert nem akartak hivatalos szint kölcsönözni ezeknek a gyűléseknek.

A válságba jutott egyháznak szüksége is volt az előkelő nemesek segítségére. A Carolina Resolutio alapján jogaitól megfosztott világi elem, hogy kárpótlást nyerjen az egyházszervezet minden fokán igyekezett helyet foglalni, kiváltkép az egyházszervezet legfelsőbb fokán.

A fenti gyűlés lassan az állandóság jellegét kezdte felvenni és kifejlődött az evangélikus egyház egyetemes gyűléseinek első formája. Az 1741. évi kongresszus már az evangélikus közpénztár megszervezésére az egyes egyházközségek ~~xxxxxx~~ terhére adókat állapít meg, s ennek végrehajtásával is világi urakat biz meg.

A papok és seniorok kénytelenek túrni a világi elemnek az egyházkormányzati ügyekben való részvételét. A fraternitások gyűlésein a világiak tanácsát is elfogadják és a nemesek, mint született protektorok a saját személyükben tagjai a fraternitások gyűléseinek.

Az egyes egyházközségek a bíró, vagy egy delegált által képviseltetnek / a kiválasztott tanító által/.

A zsinatokon pedig egyenesen döntő szerepet játszottak a világiak.

A református egyházban /és így Miskolcon is/ már a XVII. században a jellegzetesen kálvini presbitéri rendszer ~~kell~~ kezd kifejlődni. Oka ennek, hogy a reformátusaink kapcsolatai ekkor kezdenek erősebb kapcsolatokat kiépíteni a Rajnán túl levő, legnagyobbbrészt kálvini szellemű európai protestantizmus világával. Angol-holland puritán hatás alatt főképp 1646 óta a presbitérium elvileg a református egyházalkotmányban és sok helyen gyakorlatilag is helyet kapott. - Nagy jelentősége volt ennek, mert a magyar nép széles rétegeiből a szellemileg és erkölcsileg legjobban kiemelkedő egyének nemcsak az egyház külső igazgatásába vonultak be, hanem intézményes szerepkörhöz jutottak az egyházi életnek belső, szellemi-erkölcsi tevékenységénél is, aminő az egyháztagok fegyelmezése. "/M.MT.3.k. 420.l. / Ezt Miskolcon különösen jól megfigyelhetjük és maguk a presbiterek is /magistraus tagjai/ is erős kritikának voltak kitéve és a büntetés alól ők sem szabadulhattak /Kondai Kis Mihály főbíró kivégeztése házasságtörése miatt./

A miskolci református gyűlekezet a tiszáninneni kerülethez tartozott, melynek négy esperessége: 1. Borsod-Gömrő-Kishont-i; 2. Abaujtona-Sárosi; 3. Zemplén-i; 4. Ung-i vagy ungvári voltak. Az 1635. jun. 20.-n Bodrogkeresztúron tartott zsinat elhatározta, hogy minden esperes a maga közzsínatán elnököljön. Ne válasszanak püspököt, hanem évenként egy felváltva ismertessék el közülük superintendensként.

A végleges ~~xxx~~ szervezetet a bodrogkeresztúri konvent 1744-ben adta meg, kimondván, hogy a superintendensek mel-

lé főkurátorok, a seniorok mellé coadjutor kurátorok neveztesse ki. Az egész országra kiterjedő szervezet lett egy a főkurátorokból és püspökökből álló főkonzisztórium szerveztetett. Ezt a méltóságot Ráday Pál nyerte el, aki a "supremus ecclesiarum helveticae confessioni addictarum in regno Hungariae curator" címet kapta.

A tiszántúli részeken a hierarchikus szervezet jóval erősebb lévén, még sokáig nem érvényesülhetett a világi elem.

c./ A miskolci ellenreformáció hatása a református eklézsiára és a beköltöző evangélikusokra.

Miskolc sajátos jogi helyzete és az a tény, hogy a szabad királyi méltóságra sohasem tudott felemelkedni, magyarázza meg lakóinak vallási összetételét és ennek változásait.

/A Perényiektől Perényi Gábor felesége, Ország Borbála révén előbb ennek testvére Ország Ilona, majd annak férje enyingi Török Ferenc kezére került. Ebből származott le a Nyári és Haller család, míg végül ismét a koronára szállt. Helyzetét a török még jobban összekuszálta, de a magistratusnak a vallási ügyekben gyakorolt befolyását alig korlátozta valami./

Nagyban erősítette a református vallást az, hogy már 1560 körül van református iskolája, melyben 1648-ban nemcsak a triviumot, de logica, görög, retorica is taníttatott, ami mutatja, hogy már ekkor kifejlett középiskola volt. /Volt abeciarus, rudimenta, conjugista, grammata, syntaxista, etymologista, poeta, orator, logicus osztálya. /A rector Patakról került ki és a tanítók fizetésüket a paptól kapták. / A miskolci ref. gimn. történetét feldolgozta: *Dr. Kovács Gábor*

/Miskolc I. Lipót alatt kiváltságaival és mentességeivel 25 évre megváltotta magát, mely 1731-ben lejárván, ez 1755-ig meghosszabbítást nyert. A kamara Diósgyőr visszavásárlásakor Grassalkovich Antal kamarás alá rendelte, aki vallás és egyéb szabadságát megtartotta, s a nemesi szabadságjogokat a városban 1756 jan. 1.-én 32 évre megerősítette./

A magistratus, mint presbitériumnak szerepét az egyház külső /pap meghívása, fizetése stb./ és belső /erkölcsi életet ellenőrző/ szerepével már foglalkoztunk. Az avasi református templom minden székének adományozása a város évkönyvében feljegyeztetett. A "fekete szék" szolgált arra, hogy abban a penitáló személyek istenes ususokra üljenek. /1672-ben a főbíróknak érdekeikért újabb két széket adományoznak./

Miskolc egész református lakossága nem fért el az avasi templomban, ezért már a XVII. században a tetemvári temetőben egy "deszkateplom"-ot építettek.

A város tanácsa és az egész város élete összeforrott a református vallás életével.

A XVII. század végén és a XVIII. század elején azután a református vallás abszolút uralmát áttörte az ellenreformáció és a másfelekezetűek beköltözése.

A XVIII. századtól kezdve itt is már az egyház és az állam egymásközi viszonya szabta meg a fejlődést.

A római katolikusoknak ~~xxx~~ a század elején csak

egy kápolnájuk volt, a mai mindszeri plébániatemplom helyén, ahol a ~~kakász~~ papi szolgálatot a tapolcai apát-ság látta el. - A mindszeri templom első anyakönyve csak 1717-ből való, de ez is csak a kereszteleket foglalja magában, a halottakról csak 1724-től maradtak feljegyzések, Gányi Ferenc alatt. /

Még 1728-ban is azonban /Miskolc város emlékirata szerint/ csak 5 katolikus nemes és 4 nem nemes család volt itt.

Az ellenreformáció erőteljes fellépése Miskolcon az 1720-as évekre esik és több évtizedes elkeseredett harc-cá fajult. Az okot erre az szolgáltatta, hogy Tallián La-jos miskolc-mindszeri plébános óvást emelt Borsod vm. rendjeinél, hogy az egykor a Boldogságos Szűz tiszteleté-re /még a "XV. században emelt/ templom, a török által elpusztított, s most helyén vásártér van" a katolikus lelkek megbotránkozására vásárhelyül adatott el, s ezáltal profanizáltatott és latrok barlangjává lőn".

A plébános azért fordult a vármegye rendjeihez, mert annak összetétele az ellenreformáció folytán már erősen megváltozott, míg a város magistratusánál semmi eredményt nem ért volna el. /Bátori I. Adalékok a miskolci ellenre-formációhoz, III. Károly és Mária Terézia uralkodása alatt. Miskolc, 1880. /

E dolgozatnak nem célja, hogy a minoriták jogát erre az elpusztult templomra kiderítse, de tény az, hogy rövid-del utóbb a minoriták/Kelemen Didák vezetésével/ 1725-ben kéri Miskolcra való betelepítésüket engedélyszet-tetni a helytartótanácsnál. /Okmánytár III.k. 438.l. Eredeti latin nyelvű/ Kérelmüket azzal indokolják meg, hogy Mis-kolcon - mint a romok mutatják - volt hajdanában a bol-dogságos szűznek szentelt egyház, mely sok adományokkal ellátva, a szabadalom-levelek szerint a minorita rendü-et illeti. /Ilyen szabadalom-levélről még jelenleg nincs tudomásunk/ Azt akarják, "hogy az elpusztult egyházak visszaállíttassanak és a visszaállítottak az eredeti istentiszteletre alkalmaztassanak." "...Az idők zivatará-ban javadalmazásainktól megfosztattunk, sőt maga a fel-szentelt ~~egyház, melynek~~ helye is az egyháztól elvétet-vén, vásári helyképen a hitetlen zsidók által profani-záltatik." Kéri a vármegyét, nehogy "Isten méltó harag-ja e Mariana országra fölgerjesztessék, terjessze fel azon kérelmeket, hogy birtokaikat nekik visszaadják. /Kendri II. k. 370.l. M. o. Tib. c.

A miskolci reformátusok erre élénken tiltakoztak a helytartótanácsnál egyrészt a századok óta békésen birt vagyoniuk tőlük való elvétele miatt, másrészt az ellen, hogy vizsgálat indíttassék meg, hiszen - szerintük - a nem-rég kibocsájtott királyi rendelet szerint minden vál-tozatlanul birandó, míg a pesti bizottság /a Carolina Resolutio prima-n dolgozó bizottság/ munkálkodását be nem fejezi.

A helytartótanács erre elrendeli a miskolci refor-mátusok megdorgálását, mivel "az illető alapítványoknak, jogoknak és egyházi épületeknek megvizsgálása egyáltalán nem célozza azt, hogy az ágostai és helvét vallásuak gyakorlatának azon állapotja, melyben a pesti bizottság működése előtt és alatt volt háborgattassék"/u.o. 439.l. /Utasítja a helytartótanács a ferencendi minorita atyá-kat, hogy a beköltözéshez még az egri püspök engedélyét eszközöljék ki. Végül 1728 dec. 31.-én az egri püspök ki-eszközölte a ferencendiek adománylevelét, mely kihirdet-

XV. szd.

tetett. ^(m. v. 441. l.) Még ezelőtt Miskolc város már fentebb idézett emlékirata a miskolci róm.katolikusok csekély számáról. /Miskolc város levéltára. Proth. Liber. II./

A református magistratus elbizakodottságát/saját erejében/mutatja Szentpéteri Jánosnak 1727. szept. 10.-én a városi tanácsban tett következő nyilatkozata - melyet a minoriták felterjesztésének a vármegye rendjeire tett hatás és fogadtatás ecsetelésére mondott: "De mit is akarnak és kívánnak machinálni azon páter Minoriták, hiszen klastrom az ő helyek, oda bizony akarattunkból be nem mennek, úgy is alkalmatlanságokra vannak az szegény községnek." ^{/Andori: Miskolc v. tört. c. II. k. 371. l./}

Annál nagyobb meglepetéssel fogadták a helytartótanács 1728.-i márc. 5.-i rendeletét, mely így szólt: "Nagy lelki fájdalommal értesült a helytartótanács, hogy ezen apostoli birodalomban sokan vannak, kik megfélemlítve az Isten iránti félelemtől s lelkük üdvéről a kereszténység legnagyobb botrányára önkényileg elhagyták hitüket és így nemcsak magokat, hanem gyermekeiket is tévedéseikkel megmérgezve, veszélybe döntötték. Ezek jegyzéke név és nem szerint összeállítandó s magok jobb utra ~~térítendők~~ térítendők, hogy a keresztény egyház ezen nyilvános botránya megszűnjék." /Borsod vm. levéltára. Polit. Act. Fasc. VIII. frustr. 515./ A megye kérdést intéz a helytartótanácsához, hogy kik értendők "apostáták" alatt. A válasz 1728. ápr. 27.-én így szólt: "...apostáták alatt azokat kell érteni, kik az igazhitű római katolikus vallástól az 1701-ben Leopold által kiadott rendelet értelmében valamely nem katolikus hitre tértek át." /U. ott 819./

A vármegye rendjei azután megkezdik az erélyesebb munkát a térítés előkészítésére. A céheket kötelezik, hogy zászlókat csináltassanak, és azokkal a körmenetekben jelenjenek meg. A protestáns céhek mellé most katolikus céhek is állítatnak. 1748. februárjában 26 nemest idéznek a vm. törvényszéke elé "apostasía" miatt, Katona Pál borsodmegyei követet pedig 64 forintra megbüntetik, mert a Szűz Máriára és a szentekre vonakodott az esküt letenni, stb.

Mindezek természetesen nem maradtak hatás nélkül. Miskolc város tekintélyes nemes családai lassanként átérnek a róm.kat. hitre. 1728-ban kezdődik el és 1743-ben fejeződik be a mindszeinti plébánia-templom díszes barokk-stílusú építkezése, a minoriták templomával együtt.

A helytartótanács leirata /Okm. tár 375. l./ 1728-ban szigorúan elrendeli a rekatalizációt. Főképp Miklósi Ferenc espereskanonok fáradozik a protestánsok áttérítésén, ki nek a protestánsok elleni "hajszája" /Szendrei szerint/ miatt a város tanácsa többször óvást emelt, természetesen eredmény nélkül.

A homogén vallású Miskolc így vegyes vallásúvá vált, melyben az evangélikusok - minthogy a lakosságnak csak egy töredékét képezték - a két nagy tömegekkel rendelkező vallás között őrlődtek.

Maguknak az evangélikusoknak is csak egy része járt ki Arnótra. Mivel az arnóti egyházközség tót nyelvű volt, azok az egyházhívek, akik már jobban bírták az a magyar nyelvet, ^{Miskolc, 1930} táján a református egyházhoz simultak inkább, s nem jártak ki Arnótra. Hitükben evangélikusok maradtak, de a reformátusok egyházi cselekményeiben vettek részt. Az arnóti tót anyanyelvű lelkészek magyarul kellőképpen nem is tudtak.

A vegyes-házasságban élők többje a róm.katolikus egyház

szolgálatát vette igénybe.

V. A miskolci ~~xxxx~~ evangélikus egyház szervezkedése és végleges kialakulása.

a./ A XVIII.század második felének vallási fejlődése./Az evangélikusok helyzete.A"türelmi rendelet" és annak hatása a miskolci evangélikusokra./

A XVIII.század második felében az evangélikus egyház-kormányzatnak mindenfokozata már ki volt fejlődve,s minden fokozaton az egyháziak mellett,ott találjuk a világiakat is.Megállapítottuk,hogy a világiak túlzott befolyását az ellenreformáció elleni védekezés hívta életre. Az egyházköztségben a lelkész mellett ott van az egyház-községi felügyelő,a presbitériummal.- Miskolc nem lévén önálló gyülekezet ilyennel nem rendelkezett.Az arnóti /tótnyelvű/ gyülekezetnél,mint anyaegyháznál nem találta meg minden evangélikus lelki szükségleteinek kielégítését,s így a miskolci evangélikusok 3 részre szakadtak:1.rész megmaradt Arnót,mint anyaegyház mellett,s hogy legyen összekötő kapocsul szolgáló egyházi élet közöttük, egy bérházban magániskolát tartottak,melyben 3 nyelven oktatták a grammatikáig terjedő ismereteket./Zelenka Pál: Emléklapok 2.1.//Ennek első tanítójáról Marcsek Györgyről Radvánszky Ferenc egyházmegyei főfelügyelő emlékezik meg a miskolci ev.egyház megalakulása előtt,a kerületi gyűléshez tett jelentésében /1782.aug.6./,miszerint ott "lo év óta van magántanító gyanánt M.Gy.alkalmazva"./

A gyülekezet 2.része /kb.100 család/ ~~nyilván~~ áttért nyilvánosan /kárpótolta a reformátusokat az ellenreformációban elszenvedett vérvesztéseikért/.

A 3.rész a róm.kat.egyházban keresett és talált lelki kielégítést.A feljegyzések szerint 1761-ig még csak 3 család ~~tárxák~~ kereszteltetett és eskettetett ott,de 1762-től nagyobb számban is,mert ekkortól fogva a katolikus papságnak járó stóla-illetéket akkor is meg kellett fizetni,ha annak szolgálatával nem is éltek az evangélikusok.Ez eredményezte,hogy már csak azért is,hogy ne kelljen két helyen fizetniük,inkább itt végeztették egyházi cselekményeiket.

Általános helyzet: Az egyházmegyei fokozaton is a senior /esperes/ mellett,akinek székhelye nem volt meghatározva, ott találjuk az egyházmegyei felügyelőt.Ennek eredete onnan/vezethető le,hogy a földbirtokos nemesek,mint a megyebeli evangélikus gyülekezetek patrónusai,a megyei gyűléseken testületileg birván befolyással az esperességek kormányzásában,(s mivel ezeknek száma az ellenreformáció alkalmával nagyon lefogyott)a legtekintélyesebb földesurak közül egyet kiválasztottak,aki az esperessel együtt kormányozta az esperességet és egyben védte is az egyházat,lelkészeket,tanítókat minden támadással szemben./Bolaretzky i.m.49.1./

Borsod vármegyében ilyen tekintélyes szerephez a sajkázai Radvánszky-ak jutottak,akik közül Radvánszky Ferenc a miskolci evangélikus egyházközség megalapítója lett.

Az egyházkerületi felügyelői választásról már szoltunk. Ez időközben megürült,s a mai egyetemes közgyűlésnek megfelelő"congressus" 1758.szeptember 12.-én Abauj,Gömör, Borsod,Szatmár,Zemplén,Sáros,Szabolcs,Bihar vm.részére

Horváth Stancsith Gergelyt választotta felügyelőül, al-felügyelővé pedig Deseöffy Tamást./ A zólyomi Radvánszkyak közül pedig Gyögyöt és öccsét Lászlót Nagy- és Kishont, Nógrád, Zólyom, Bars, Pest és Békés részére választották felügyelőül./

Ezen a gyűlésen a "congressus"-on elnöklő Zay Pétert a gyűlés jegyzőkönyve "primus et primarius inspector" /olykor primarius et principalis inspector/ névvel nevezi. Ekkor ez a cím még nem jelentett mást, mint hogy ő volt az értekezlet hivatalos elnöke. Kétségtelen azonban, hogy Zay szerepében alakult ki először az egyetemes felügyelői jogkör, s nyer megalapítást a ma is fennálló evangélikus egyetemes egyházi /és iskolai/ felügyelői hivatal. /Boleratzky fentidézett műve 25. l./

A legfelsőbb egyházkormányzati szerv úgy az evangélikus, mint a református egyháznak azonban II. József türelmi rendeletéig kialakulatlan volt. A reformátusok 1772.-i Beleznay Miklós főkurátor bugyi-i birtokán tartott főkonzisztorium gyűlésen próbálják a szervet megerősíteni, de a tiszai református kerület 1773-ban tiltakozik a világi elem új szervezete ellen. - Az evangélikusoknál hasonlóképpen az 1774. évi pesti ~~xxixxxx~~ gyűlésén, mely Zay Péter "generalinspector" elnöklésével folyt le, csak világi elemek vettek részt, s a megállapított szervezet szerint ezután az egyetemes gyűlésen a 4 kerületi inspector mellett, csak a 4 superintendens vehet részt. Bár e gyűlés kimondja, hogy a kerületi felügyelőket a jövőben az egyes superintendenciák egyházainak szavazatai alapján kell választani, a legfelsőbb szerv nem tudott megszilárdulni, mert a hangadó egyházközségek a "nélkülünk rólunk" hozott határozatokat nem akarták elfogadni.

Sorsdöntő változást hozott úgy a lelkiismereti kényszer megszűnése, mint a szabad vallásgyakorlat terén II. József császárnak és magyar királynak 1781. október 24.-én a hazai katolikus püspöki karnak alkalmazkodásul kiadott "edictum tollerantiae" néven ismert rendelete.

Dacára annak, hogy ez a rendelet csak királyi kegyelmet és türelmet jelent, a protestáns egyházi élet az egész országban ~~ennek hatására rohamos fejlődésnek indult.~~

Ez a rendelet a magán és nyilvános vallásgyakorlat között semmiféle különbséget nem tesz, a vallásszabadság és nyilvánosság jogát elismeri, továbbá egyházközségek alapítását is. De biztosítja a gyülekezés és a zsinatok tartásának szabadságát is, melyet azonban a királyi ellenőrzési jog korlátai között, és a különböző vallású állampolgároknak egyenlő jogokat biztosításával engedélyez.

Mégsem jelentett a türelmi rendelet tökéletes vallási egyenlőséget és kölcsönösséget, mert a gyermekek vallásának és a protestáns vallásba áttérésnek szempontjából a protestánsokra igen hátrányos /ha a családfő katolikus, minden gyermek követi apját, egyébként nemek szerint követik szüleiket vallásukban/. Bár ebben a tekintetben a Carolina Resolutio és egyéb vallási törvényekkel, valamint az ellenreformáció keresztelési gyakorlatával szemben mégis stabilabb állapotot hoztak be.

Végül az uralkodó /religio pardinans/ és bevett vallás /religio recepta/ közti különbségtevéssel ez utóbbinak jelentős privilégiumokat biztosított.

A türelmi parancs bizonyos tekintetben a miskolci evangélikus egyházközség alapító okmányának is tekinthető, mert megengedi, illetve elrendeli: "ahol van lóo protestáns család, ott azok önálló egyházat alapíthatnak, imaházat udvarokban építhetnek, azokat tornyokkal és harangokkal elláthatják, - lelkész és tanítói lakokat emelhetnek, - lelkészeket, tanítókat alkalmazhatnak; a protestánsok azután minden polgári hivatalra alkalmazhatók, hitközlönbség akadályt nem képez többé; vegyes házasságoknál kivánt reversálisok beszünttetetnek, - vallásukkal ellenkező esküre, kat. szertartásokban való részvételre többé nem kényszeríthetők; amely családban az atya katolikus, ott minden gyermek, ahol az atya protestáns, ott a leánygyermek mind katolikusokká lesznek /de nem mondja ki, hogy a fiugyermek csak protestáns lehet/; az evangélikus ~~lelkészeknek~~ betegeknek látogatásától, kánonszerű egyházlátogatások alkalmával az ev. lelkészeknek kérdőre vonásától a kat. papság és püspökök eltiltatnak; evangélikus lelkész jelölteknek vizsgálata a superintendenseknek megengedettetett."

Nem menti fel azonban a türelmi rendelet az evangélikusokat a róm. kat.-stóla fizetése alól, nem engedi meg hogy a lelkész saját leányegyházában prédikációs istentiszteletet tartson, s ha valaki az evangélikus hitre akar térni, hat heti oktatást rendel a türelmi parancs.

A miskolci evangélikusok Radvánszky Ferenc kazai nagybirtokosnak, mint a borsodmegyei év. egyházak főfelügyelőjének elnöklété alatt 1782. ápr. 1.-én alakuló gyűlést tartottak. A közgyűlés latin szövegének fordítása: "1782. évi április 1.-én, Borsodmegye Miskolcz városában, nemes és nemzetes Radvánszky Ferenc ur, több vármegye első táblabírájának elnöklété alatt tartott gyűlésen jelen voltak: Miskolczról: tek. ns. Metzner Károly ur, Borsodmegye táblabírája, ns. Dráskóczy János; ns. Pilarik György; ns. Herr János; ns. Kalauz János; ns. Vrana Péter urak; továbbá Raab Keresztély, Meltzer Dániel, Talabay András, Priehradzsky György, Pepik János, Barzó András, Kis István, Debitzky András, Doborovszky Mátyás, Makovits Pál, Bárány János, Zajden Dániel, Markuschovszky András, Rusznak András, Bernáth Mihály, Hajdu János, Krahuletz Jakab, Tzupra Mihály, Adamus György, Panyithi András, Domby Samu, Králik Mátyás, Ludvig János, Elizeus János, Nosztitius Pál, Uretzky Mátyás, Csap György tiszteletre méltó lakosok; - Arnóthról: tiszt. Krasznetz János lelkész, Keil János tanító urak; Diós-Győrből: Varga Ezékiel, Kis Mihály, Titka Samu, Kuglits Pál, Kochlák György, Csizmadia Kis András, Fiffik György és János, Klein János, Puher Mihály, Kováts Márton, Csizmadia Kováts Mihály lakosok; Csabáról: ns. Kosz Izsa, Roskó Mátyás urak; Arnóthról: Tamás György, idősb Nagy Tamás Mihály, Spach Márton lakosok; végül Máthé István sályi lakos.

Ezen alkalommal felolvastatott ft. Ruffnyi János, a Tiszáninnen és tuli kerület superintendensének múlt márc. 27.-én kelt és az elnök urhoz intézett levele, melyben a fontosabb intézkedésekre nézve fölvilágosítást kíván; kérdi egyrészt: hány ev. egyházgyülekezet van ezen megyében; mennyiben jönnének, hol és mily alapokból volnának új egyházgyülekezetek fölállíthatók; - másrészt pedig: hány iskola van, miképen vannak fölszerelve, s mily alapítványokkal bírnak?

A gyűlés ugyanezen alkalommal e kérdéseket az egyház-

híveknek előterjeszti és kifejti; - minthogy az arnóthin kívül e megye kebelében több egyházgyülekezet nincs, ~~x~~ /természetesen ~~egy~~ úgy érti, mint articularis helyet/ a jelenlévők egy szívvel és lélekkel kiáltották föl, hogy Miskolc városában kell elodázhatatlanul gyülekezetet alapítani, minek kivitelét a diósgyőriekkel és csabaiakkal egyetértve és egyesült erővel magukra vállalták. - Ennek eszközöltetése és a leendő alapok kiismerése végett elrendeltetett a háztulajdonos és bérló családapák és anyák összeírása, külön rovatokba volt veendő gyermekeik neme és száma, ismét más rovatba legényeik és inasaik, valamint minkét nemű cselédek száma, végül /utolsó rovatba az önként felajánlott kegyes adományok voltak bejegyzendőek, hogy az így keletkező alapot a szükséghez képest annak idején értékesíteni lehessen.

Ami e megye kebelében létező iskolákat illeti, kimondja a gyűlés, hogy külön, állandó s alapítvánnyal bíró iskolák itt bizony nincsenek. - Az arnóthiak gyermekeiket Beráts Samu iskolamester vagy inkább kántor házában taníttatják az olvasás és vallás elemeire, kinek élete inkább mondható bélyegzettnek, mint feddhetetlennek. Ennek fizetése, a kántori teendőkéért is, évi 18 rhenusi forint, ezenkívül minden forgatáskor 4 köblös földet szántanak föl és vetnek be saját magvaikkal számára a lakosok; 4 szekeres rétet lőkaszálnak, összegyűjtenek s a szénát a többi gabonaneműekkel együtt házához szállítják; továbbá minden gazda évenként 1/4 köből gabonát tartozik neki adni; minden tanuló gyermek után 25 1/2 krajczárt kap; téli időben minden gyermek után 1 szekér fát kap, vagy ehelyett naponként visz 1 darab fát minden gyermek a tanító lakására. - Minthogy ezen ember, mint fentebb említők, rovott életű és már előrehaladott kora s eddig is csak azon tekintetből tartatott meg, mert lelkesznek a fia: a gyűlés szükségesnek véli, hogy ezen egyházgyülekezet alkalomadtán ezen mértéktelen életű s a jó tanácsokra mitsem hajtó embert más ~~ix~~ józan és feddhetetlen életű egyénnel pótolja.

A miskolcziak gyermekeiket az eperjesi iskolákból évek előtt meghívott Martsek György magántanító által taníttatják, még pedig majd egy, majd más lakos által kibérelni szokott házban; ezen tanító a latin nyelv elemein kívül a magyar, német és tót nyelvet, az olvasást, vallást, számtant és egyéb kisebb tárgyakat egész a grammatikáig bezárólag tanítja. Fáradtságáért a lakásán kívül kap évenként tisztelt díj címén 30 R. forintot, továbbá hetenként minden gyermektől 3 krajczárt; télen minden gyermek után 1 szekér fát, vagy ennek fejében 51 krajczárt.

Ugyanezen alkalommal a diósgyőriek panaszképen előadják, hogy a helybeli plébánosnak évenként lektika czimén végrehajtás terhe alatt tartoznak fizetni 33 krajczárt, 1/2 köből gabonát; a kántornak 12 krt, 1/4 köből gabonát, a harangozónak 6 krt; ezenkívül a plébánosnál esetleg szükséges munkákat a katolikusokkal együtt kell robotban elvégezniök; és ez emlékezetük óta mindig gyakorlatban ~~x~~ van. - Hasonló panaszt tettek a csabaiak is, kik a plébánosnak 1/4 köből gabonát és 12 krajczárt, a kántornak 1/8 köből gabonát és 6 krt, a harangozónak 1/16 köből gabonát és 3 krt. tartoznak évenként fizetni. - A két sérelmes panasz, a lehető orvoslás eszközzése végett, jegyzékbe vétetik. Kelt mint fent. Metzner Károly, a gyűlés jegyzője. /Zelenka Pál: Emléklapok 4., 5., 6. oldalak/

A fenti alakuló gyűlés után megkezdődött a miskolci, diósgyőri és csabai hívek összeírása, mely április 5.-én befejeződött. - Akik az összeírást végezték, külön írásbeli "utasítás"-t kaptak, hogy a felkeresett egyházhíveket tájékoztassák a teendőkről és a kegyes adományok felajánlására nézve. - Ugyanis, bár a fejedelem rendelete megengedte a loo-nál több lélekszámú evangélikus gyülekezetekben az istentisztelet tartását, de csak ha önálló anyaegyházzá szervezkedtek és ezt a fejedelem külön engedélyezte a helytartótanács útján.

A miskolci evangélikusok ezért elhatározták, hogy egy "deputatio"-t küldenek Bécsbe, mely felviszi felségfolyamodványukat a fejedelemhez, hogy annak engedélyét kieszaközöljék. Az "utasítás" szerint a deputatio elindulásáig mindenkinek rendeznie kell a fennálló köteles tartozásait. A templom, paplak, iskola építési költségeihez mindenképpénzben, szekeres, vagy kézi munkával járuljon hozzá, de csak tetszése szerint és erejéhez mérten. Hasonlóan a lelkész, kántor és a tanító fizetéséhez is tetszészerinti a hozzájárulás, de a megajánlott összeget mindenkinek meg kell fizetnie.

Az összeírók felhívták a csabai és diósgyőri hívek figyelmét arra, - miután ők a katolikus plébánosoknak fizetett lektikális fizetés alól is felmentést kértek - "készek legyenek arra, hogy a "deputatio" előtt bebizonyítsák, hogy kiki milyen címen mennyit fizetett, hogy senki ezen tartozását önként magára nem vállalta, sem szerződésileg magát erre nem kötelezte, hogy továbbá a megyei hatóság azt királyi rendelet folytán rájuk nem parancsolta; hanem a plébános urak ezt tényleg és önbíráskodólag hozták szókásba." /Zelenka Pál: Emléklapok. 7. old. /

Radvánszky Ferenc elnöklete/borsodmegyei ev. főfelügyelő/ alatt a küldöttség 1782. május 14.-én ment föl Bécsbe a következő szövegű folyamodvánnyal: ~~írkégyan~~ "Felség! Alulírottak együttesen könyörögve kérjük: 1. Legyen szabad vallásunkat nyilvánosan gyakorolnunk s engedjék meg nekünk Miskolcz városában templomot, paplakot és iskolát emelnünk. 2. Minket diósgyőrieiket és csabaiakat a katolikus plébános zsarolásaitól, amelyet lektikák címen szenvedünk, kegyelmesen fölmenteni. A nyilvános vallásgyakorlat behozatalát a következő okokkal támogatjuk: 1. Vallásunk szabad gyakorlatát minden városban az 1606. és 1608. országos törvények megengedik s ezzel kapcsolatban lelkészek tartásának jogát is megadják; ez tehát minket is megillet. 2. A körrendeletileg ~~maximálisan~~ kiadott királyi leirat nyilvánosságra hozott szándékának leginkább megfelelő, hogy e város összes lakói épügy, mint az egész megye területén egyenlő jogokat élvezzenek s így a nyilvános istentisztelet jótéteményét itt helyben annál inkább megérdemlik, minthogy a szomszéd távolfekvő Arnótra járni fáradságos és költséges is egyszersmind; az öregek és betegek pedig ily körülmények között minden lelki vigasztól megfosztva voltak. 3. Elég tekintélyes számot teszünk, amennyiben jelenleg a családok száma 351-re megy; ezek egyesült erővel a nyilvános istentisztelet tartásához szükséges költségeket könnyen előállíthatják. 4. Ha nyilvános istentisztelet tartása engedélyeztetik Miskolcon, úgy vallásunkat követő kézművesek Felségednek e kamarai városában nagyobb számmal fognak letelepedni s ezzel emelni fogja a város népességét, fölvirágzását és ekkép királyi kincstáranyagi hasznát is gyarapítandja. A lektikák fizetése alóli felmentésünket a

*Lásd 16. lap
alján.

következőknél fogva kérjük: 1. Mivel az ág. evangélikusokra nézve az ország törvényei ilyesmit nem ismernek, sőt 2. mivel az 1647. a Felség által is szentesített 12. törvénycikk az evangélikusokat attól feloldja, hogy a plébánosnak bármit is fizessenek. 3. A plébánosok ezen követelése minden világra törvény és királyi parancs nélkül csak úgy alattomban jött használatba; azért ezen tény minden jogalapot nélkülöző s az adózókat terhelő visszaélésnek kell tekinteni. Bécs, 1782. május hó 14. Borsodmegyei Miskolcz és Diósgyőr és Csaba község ág. evangélikus vallásu lakosai." /Zelenka Pál: Emléklapok. 8. old./

/Érdekes megfigyelni a folyamodvány szerkesztőjének érvelését, mikor az 1606. és 1608.-i törvényekre hivatkozik. Tehát nemcsak türelmi rendelet alapján, de még egy régi törvény alapján is lehetett volna Miskolcnak evangélikus lelkesze, mint ahogy a reformátusoknak is lehetett. Itt látjuk mennyire a város magistratusának volt egyedül betudható, - a XVII. században, - hogy Miskolcon az evangélikus vallásnak önálló gyülekezete nem fejlődhetett ki./

A fejedelmi engedély 1782. aug. 21.-éről keltezve Pozsonyból, szeptemberben érkezett Miskolcra. Tartalma a következő: "A 3 város ág. evang. híveinek folyamodására Borsodmegyéhez, Méltóságos, Főtisztelendő, Tekintetes és Nagyságos Urak! Igen tisztelt Uraink! Borsodmegyébe belevezett Miskolcz és Diósgyőr városokban és Csabán lakó ág. evang. egyházhíveinek folyamodványa, a megyének erre vonatkozó véleményével ellátva s ide mult július hó 8-án az ott állandó lakással bíró családok törvényszabta számának kimutatásával s egyéb szükségességekkel fölszerelve, fölterjesztetvén: megengedtetik, hogy Miskolcz városában a legkegyelmesebb királyi helytartótanácsi végzés értelmében nevezettek magánisteni-tiszteletet tarthassanak s az ide csatolt melléklet utasítása szerint, imaházat emel-hessenek és lelkészt választhassanak, úgy azonban, hogy a katolikus plébánosnak s egyház szolgáinak minden jogai és jövedelmei, melynek élvezetében ez ideig voltak, ezutánra is épségben maradjanak. Ezen leirat azon meg-hagyással küldetik ki le, hogy nevezetteket erről, valamint az előbb hozott végzésekről is kellően értesítsék és fölvilágosítsák és hogy a fentnevezett kegyelmes meg-hagyásunkat valami úton végre is tud ne lépjék, arra fel-ügyelni kötelességüknek ismerjék. Kelt Pozsonyban, 1783. aug. 21.-én. Nitzky Kristóf, Skerletz Ferencz, Pretzeker Mihály." /Zelenka Emléklapok 8. old./ Radvánszky Ferenc a fenti rendeletet 1783. okt. 8.-án kapta kézhez Borsod vm. közgyűlésén. 1783. október 9.-én tartotta a miskolci evangélikus egyház szervezkedő gyűlését és lett önálló anyaegyházzá.

b./ A megalakult miskolci evangélikus gyülekezet helyzete és fejlődése a század végéig.

1. Templom.

1783. október 9.-én megtartott alakuló gyűlésen Metzner Károly táblabíró elnöklete alatt egy küldöttség választott, hogy a diósgyőri kamarától beltelket és építési anyagot kérvényezzen templom céljaira.

Diósgyőrből azzal tért vissza e küldöttség, hogy a prefektus hajlandó a város felső szélén egy beltelket az egyháznak átengedni /Zelenka Emlékl. 21. old./.

A beltelek azonban tulságosan messze volt. Nem akarták a hivek, hogy a templom a város szélén legyen, s elhatározták a Nagy és Kis-Hunyad utcák között lévő /ma Kun József és Hunyadi utcák között lévő/ telek megvételét. E teleknek akkori tulajdonosa Sályban lakott, báró Eötvös Ignátné szül. Szepessy Mária személyében, s a küldöttség felkereste, hajlandó volna-e a telket eladni. A báróné csupán bérletre volt hajlandó, s egy évre /1784 dec.1.-ig terjedő évre/ 25 arany bér fizetése ellenében a rajtalévő épületekkel együtt átengedte.

A telken lévő kuriális lakot lelkészlaknak /Hunyadi utca felől/, a telek végén lévő épületet tanítói lakásnak használta az egyház, míg a telek közepén lévő nagy faépületet imaházzá alakították át ideiglenesen. /Zelenka: Emléklapok/21. old./

Az imaházul berendezett faépület külső és belső ~~mi~~ ~~mi~~ formájáról semmit nem tudunk. Sem egykoru rajzok, sem a város épületeiről szóló leírások nem emlékeznek meg róla. 1783 november 30.-án tartották benne az első istentiszteletet.

Már az alakuláskor gondoltak a hivek új templom építésére. Az erre vonatkozó terveket 1787-ben fogadták el, s 1789 május 9.-én tették le a templom alapkövét.

Az új templom a régi ~~fa~~ faépület helyén épült, alapjaiban a mai templom keresztalakú alapjával. Menyezetét tűzvész /1817 jul. 20./, falait árvíz /1878/ pusztították, de alapjai még 1789-ből valók. /A templom toronyának alapjait csak 1819-ben rakták le, de csak 1863-ban folyt.,

A megindult építkezést 1789-ben a nemzetiségi vilongások - mint később erről külön beszámolunk - megakadályozták és 1792. ápr.-ig teljesen szüneteltek. Az építkezés ~~sz~~ folytatására ekkor kezdték meg újból a gyűjtést. 1795 május 8.-án Radvánszky Ferenc elnökletével megtartott közgyűlés kimondta, hogy az építkezést be kell fejezni, s maga Radvánszky Ferenc 3000 váltóforintot adott erre a célra.

A templom 1797-ben készült el /mai nagyságában a torony kivételével/ Méretei a főhajó 38 m., a kereszt-hajó 23 m. "Deszka menyezet, 3 fakórus, faoltár, abban a szószék, 3 ajtó, 8 változatu orgona /Radvánszky Ferenc adománya/, padok lenn és a kórusokon." /Zelenka: Emléklapok. fe 1070. (4. kiadás) /A templom oltára ma is ezt az évszámot viseli. 1797. okt. 29.-én /Szt.-Háromság utáni 20-ik vasárnapon/ szenteltette fel. Schmál Sámuel nyiregyházi lelkész és hegyaljai főesperes, Trenchéni Sámuel kazai /névével Sajókazán már találkoztunk/ és Risz Pál helybeli lelkész 3 nyelven tartott istentiszteletet.

A templom ülőhelyei, mint láttuk a reformátusoknál is /"taksa" alá vették. Maga Radvánszky Ferenc helyét 45 váltóforintban váltotta meg.

Az oltár történetére vonatkozólag tudjuk, hogy az eredeti imaházul berendezett faépületben oltár nem volt. /Itt, mint később másutt is látni fogjuk a reformátusok hatása érezhető. / Az 1797-ben elkészült templomban már volt faoltár, melyet Radvánszky Ferenc főfelügyelő előbbre állíttatott 1799-ben /Zelenka: Emléklapok/

A templom kegyszerei közül egy ezüst kehely "tüzbe aranyozva" 56 deka súlyu "Christianus Raab 1783" felírással; egy kisebb kehely 16 deka "Georgius Adamus 1784." és lejjebb a következő felírással "kit is offerált a mis-

kolczi ns.sz.ev.ecclesiának Anno 1788."

Egy ezüst ostyatányér /patena/ aranyozva 13 deka
"Johannes Dráskótzky 1783." felirással. Ugyancsak ezüst
ostyatányér aranyozva 8 deka "Georgius Adamus 1784.A.W."
felirással.

Cinkanna "Jozephus Mihály. Az N. Ev. Sz. E. A maga költs. csináltatta Anno 1783." felirással. Egy ettől kisebb cinkanna "Gottfried Winterlich von Pesing". Christian Heszler von Treuberg 1783." felirással. /Zelenka: Emléklapok/

A templom alapításának történeténél meg kell még em-
litenünk, hogy a beltelek - mivel eredetileg csak bérleti
jogot kapott az egyház - 1785-ben az egyház tulajdoná-
ba ment át. A város, vármegye, sőt a helytartótanács enge-
délye volt szükséges a vételhez, s az csak a generalis ágens
és Radvánszky Ferenc főfelügyelő többszöri közbenjárásá-
ra sikerült. Végül az engedély birtokában a kialakított
4000 váltóforintot az egyház kifizette báró Eötvös Ig-
nácénak több részletben. A telekkel együtt birtokába
jutott az egyház a szembenlévő szinvaközi halastónak
/ma már semmi nyoma nem maradt/, ~~az~~ a Szívén-tul volt
"Sziogyártó" nevű fundussal /ma már magánház, a volt ref.
filléregylet helyén/, valamint az Avason egy "Perecz" ne-
vű pincének. ^{azt a pincét, melyet együtt a házban levő ábrán látható pincét (1798.)}
^{azóta ugy a beltelek mint azokon a helyeken látható}

Azóta ugy a beltelek, mint ezeken a helyeken lévő épületek régen lebontattak, csak a templom alapjai beszélnek erről az időkről és az egyház buzgó mecénás, alapító főfelügyelőjének és hitvesének emlékéről. Ide temették - a templom nyugati oldalán lévő beszögelésben emelt sirboltba - 1796. május 20-án elhunyt Radvánszky Ferenc főfelügyelőnek hű élettársát. Emlékét a sirbolt felett a templom falába illesztett márványlap örökíti meg a következő felirással: S. ac G. D. Evae Elis. Pulszky de Csel-falva, primum D. ~~Ferd.~~ Ferd. Ujházy J. C. R. P. Regim. Joan. Pál-fiani Vice Colonelli, demum D. Radvánszky de Radvan dilectissimae consorti. Quae ut in vita constanti pietatis ardore et optimorum morum probilitate admodum claruit, ita morte placida ac beata DEO, inter devotissimas preces animam reddidit Sajó-Kazae d. 20. Maji. Unde in numeris, sponte Justa funebria facientibus Tumulo hoc condita est Die 31. Maji Anno 1796. Dignum hoc teneritudinis posuit Monumentum Moestissimus Maritus."

Bár nem tartozik vizsgáldásunk körébe nem méltatlan megemlíteni, hogy a dicső alapítót Radvánszky Ferencet, 1810-ben bekövetkezett halálakor szintén ide /neje mellé temették el, s ~~xxxx~~ emlékét szintén márványtábla örökíti meg a következő felirással: "Magnifico Spectabili et Generoso Domino Francisco Radvánszky de Radván, quondam bello Boruss. Septem. C. R. P. Leg. Daun Centurionii Gallico decennali Insur, Incl. Com. Borsod. Nob. Coh. Vice Colonello; Ord. S. Steph. Reg. Ap. Crucis minor. Equiti-Viro integerrimo, singulari in Regem fide, in Patriam amore, in Religionem Studio, in Subditos Benevolentia conspicuo. Anno domini 1810. die 14. Martii Aet. A. LXX. Miskolczini vitae laboribus defuncto Mem in Marmore D. D. L. L. Cognati."

Temetőhelyül az egyház kezdetben a református temetőnek /kőporosi és pipisdombi temetők/ használatát kapta meg, később a református egyházzal nem tudott megegyezni és ekkor a diósgyőri kamarától kért temetőhelyet, s kapott is 1798-ban a Kőporos tetején, annak végén volt lakóházzal együtt. Ebben lakott a temetőőr. /Zelenka: Emléklapok./

2. Lelkészek.

Nehéz probléma volt az ujonnan alakult egyházközség számára a megfelelő lelkész meghívása.

A gyülekezet 3 nemzetiségből tevődött össze, /mint később a "hivek" c. fejezetben látni fogjuk/ kik mindnyájan a maguk nyelvén való istentiszteletet akartak vasárnaponként hallani.

Már az 1783. okt. 9.-i alakulógyűlés "megállapította a lelkész fizetését s első lelkészül, a jelölésbe felvett Draskótzai Krasznetz János arnóti, Simonidesz János gömöri, Major Zakariás pádári és Trshtyenszky János klenótzai lelkészek közül Simonidesz Jánost választotta meg egyhangulag." /Zelenka Emléklapok 20. old./ A megválasztott lelkészért egy küldöttség ment el 1783. okt. 21.-én Sajó-Gömör-re. Simonidesz azonban ezt a meghívást nem fogadta el. Ekkor a küldöttség Klenótzra ment és Trshtyenszky János, kishonti főesperesnek ajánlotta fel a lelkészi állást. Nem akarta elvállalni, mert a német nyelvet nem bírta jól és öregnek is tartotta már magát, de a küldöttség rábeszélte, míg el nem fogadta.

Szekerekkel mentek érte Klenótzra és Szent. Péterre elébe, s november 26.-án értek Miskolcra vele.

Az első istentiszteleten történt a beiktatás 1783. november 30.-án. Wallaszky Pál jolsvai lelkész német, Draskótzai Krasznetz János arnóti lelkész tótul és az új lelkész ~~kisvártas~~ magyarul tartott istentiszteletet.

A lelkésznek már kezdetben /1783. dec./ sok kellemetlenséget okoztak a németek és tótok. Bevádolták Ruffinyi János superintendensnél azzal, hogy nem tud németül, másrészt, hogy az egyház tanaival ellenkező módon, a ref. egyház módja szerint végzi az egyházi cselekményeket. /Ennek okát az "Istentisztelet" c. fejezetben részletesen kifejtjük, de Trshtyenszkyt nem okolhatjuk. /Erre a superintendens megfenyíti a lelkészt, hogy az evangélikus rítus szerint végezze az istentiszteletet /dec. 22./, amire Metzner Károly felügyelő kimerítő felterjesztésében védelembe veszi a lelkészt /ugyanis a gyülekezet határozta el a rítus egyszerűsítését a szegénységre való tekintettel ~~határozta el~~/ felterjesztésében kimutatva, hogy nem a református rítus szerint tartják az istentiszteletet. Radvánszky F. főfelügyelő kikéri az egyetemes főfelügyelő Zay Péter és más egyháznagyok véleményét, akik a zsinat határozatáig helyeslik a gyülekezet állásfoglalását, míg Fejes György székálnoki lelkész elítéli a ceremóniálék elhagyását.

A superintendens türelemre kéri a német/hiveket /1784. ápr./ akik újabb felterjesztésben már a lelkész német tudásának hiányát vetik fel /40 német és 100 tót család panaszja, mert szerintük a lelkész hivatás nélkül végzi teendőit/. Ekkor már azzal fenyegetőztek, hogy a fejedelemtől kérnek lelkészt, vagy Arnóthoz csatlakoznak ismét, s ha ez sem engedtetik meg, akkor a helybeli kat. egyháznál elégítik ki lelki szükségüket. /A superintendens levele 1784. jun. 8. án Radvánszky felügyelőhöz./

Maga a tanító is ellenségeskedik a lelkésszel /Vénich György, aki később Arnótra megy lelkésznek! /Lied 23. lap!

Végül a lelkész a következő lemondóirattal búcsúzik a gyülekezettől: "Nemes Ecclezsia! Szerelmes Atyámfiak az Urban! A bölcs Isten mutatott mostanában ahhoz alkalmatosságot, miképen, mint a nemes ecclezsia, jó móddal megszabadulhasson a maga tudatlan és rossz életű papjától. amint olyannak mu-

tatták a sok rendbeli instancziák, - mind pedig a pap, elveszett jónevét és becsületét visszanyerhesse. Nagy Hont-megyében nemes kis csalomai ecclézsiában vagy on hivatalom. Azt midőn a nemes Ecclézsiának jelenteném, maradok minden keresztyéni szolgálatokra lekötölezett Trsz-Tyenszky." /Zelenka P.:Emléklapok 27.1./

Érdekes a távozó lelkésznek a keresztelek anyakönyvébe tett ilyen őszinte vallomása: "Amely napon egy évvel előbb vettem meghívó levelemet, ugyanazon t.i. okt. 24.-én bucsuztam el a miskolci egyháztól, t.i. Szent-Háromság utáni XX-ik vasárnapon. Kimondanom nem lehet, és a következő nemzedék nem könnyen hiheti el, mennyit kellett itt szenvednem ártatlanul. Rossz akaratu emberek /neveket sorol fel/ annyira gyötörték engem otromba hazugságaikkal, hogyha nem fordultam volna vigasztalásomul Istenhez, erényhez, amely vereséget nem érdemel, és mely - ha érdemetlenül történik - el nem taposható, okvetlen el kellett volna buknom." stb. / *Ez egyház levéltára. Keresztelek anyakönyve I. kötet 1784. év után.* /

Néhány eredménytelen kísérlet után Hosszu Jánost /a csehországi Hermanseifenből Pozsonyba térő lelkészt/ választották és hívták meg.

A felügyelő, hogy elejét vegye a további nemzetiségi harcoknak, az egyházközség közgyűlésén szabályoztatta az istentiszteletek nyelvek szerinti tartási sorrendjét. /L. ott/

A lelkész azonban nem hajlandó azt a maga számára kötelezőnek elismerni, addig míg a gyűlésen az őt meg-~~xxx~~ illető helyet el nem foglalhatja. - A felügyelő sem hajlandó álláspontjából engedni. Ez a hierarchikus és kiarachikus küzdelmeket kicsinyben igen jól mutató áldatlan harc, mely nemzetiségi küzdelmekkel párosult csak 1791. november 1.-én ért véget Risz Pál dobsinai tanítónak lelkész-szé történt megválasztásával és Hosszu távozásával.

Hosszu ugyanis a kisebbségben lévő németekhez csatlakozott és azok kedvéért önkényes változtatásokat tett. Ekkor bevádolták Metzner felügyelőnek, s a következőkkel vádolták: "1. A moyses táblákat néhány ember kedvéért felvette és használja, az ecclézsia rendelése ellenére. 2. Tizenhat napig az ecclézsia hire-tudta nélkül távol volt. 3. Nem hallgat az előljárókra, azok rendeléseit nem teljesíti. 4. Saját mulatságáért elmulasztja a hétköznapi könyörgéseket, gyakran a kereszteleseket is. 5. Böjt 5-ik vasárnapján mi okból nem tudható, kihajtotta hiveket a templomból, mondá van: Ti ördögök fiai, menjetek ki Istennek templomából, ne mocskoljátok be azt... nyitva az ajtó! 6. Ugyanazon vasárnapon az ecclézsia végzése ellenére ujságot hozott be: kereszteleket vetett reánk. Mindezekből csak az tetszik, hogy ő kegyelme mindazokat a czeremoniákat, melyeket mi méltó okból elhagytunk s a valóságos iteni tisztelethez nem tartozónak vallottuk, de nem is szükségesek, apránként önkényt akarja becsusztatni. Kívánja az ecclézsia, hogy több ily ujságokat önkényt ne hozzon be, - a communionál, a kenyér után azonnal adja a bort is; - a szegények ládája ecclézsiái tag kezelésére bizassék. /Ez a persely volt. / Mindezekre adjon írásbeli választ ő kegyelme." /Zelenka Emléklapok 29.1./

Erre 42 német egyháztag a fenti pontokat hazug koholmány-nak minősítik /1785. ~~xxxx~~ ápr. 5. / de Metzner felügyelőt a lelkész elleni ellenséges indulata a végletekbe sodorja. Nemcsak a superintendenst, de a főfelügyelő Radvánszky is

fogas kérdés elé állítják, ugyan kinek lehet igaza és kinek kell igazat adni. Már a presbiterek egymás közt is áskálódnak, főképp egy Pottornyai János nevű hívő és Metzner között élesedik ki egy újabb ellenségeskedés.

Az áldatlan állapot Metzner lakószönésével sem ért véget /1789. jun. 6./. Most, hogy a nemzetiségi küzdelmeket elsimítsák 3 felügyelőt választottak a magyarok Herr Jánost, a németek Noszticius Pált, a tótok Institoris Ferencet.

Az 1789-93-ig terjedő időről nem maradt semmi jegyzőkönyvi adat. Valószínűleg volt oka az egyháznak arra, hogy ezt a szomorú korszakot elhallgassa.

Egy későbbi jegyzőkönyvből tudjuk meg Risz Pál érkezését, aki alatt az egyháznak egy nyugalmas fejlődő korszaka következett be. - Ő alatta fejeződött be a templomépítés, az iskola kéttéválása stb. /Megfelelő helyen lásd/

Risz Pál losonci születésű. Dobsinán volt az egyház iskolájában rektor, amikor Miskolcra hivatott. Csak később 1793. január 8.-án ordinálta őt Nikolai Sámuel superintendens Eperjesen. 1793. jan. 13.-án iktatták be véglegesen. Beiktatását Fornéth Kristóf fancsali lelkész végezte. /1834. máj. 14.-én halt meg 69 éves korában Miskolcon itteni lelkészkedése 41-ik, hegyaljai főesperességének 35-ik évében. Zelenka P. Emléklapok 75. lap/

Amint látjuk az első tíz év lelkészeinek működése nem volt áldásosnak nevezhető. Bár Trsztyenszkyben megvolt a jóakarát, a nemzetiségek ellenségeskedése, Hosszu munkáját pedig a világi elemnek és a lelkésznek hatalmi küzdelme az emberi gyarlóság akadályozta meg.

3. Hivek. *

Az egyház alapítóinak névsora - vagyis azoké, akiket az 1782 áprilisi bázottság összeirt - megmaradt. Az összeírás tartalmazza az evangélikus vallású hívők nevét, nemzetiségét, hány evangélikus van saját házában, zsellérségen, cselédek közül stb.

Ebből megállapíthatjuk, hogy az egyháznak Miskolcon 201 magyar, 232 német és 482 tót tagja volt. Ehhez járultak a Diósgyőri magyarok 288 és a csabaiak 72 evangélikus számával. - Miskolcon tehát összesen 915 evangélikus volt a diósgyőriek és csabaiak nélkül.

Miskolcon 265 család volt evangélikus, Diósgyőrrel és Csabával együtt 371 család, melyből 32 nemes család. /Az egyház levéltára a második világháború alatt nagyrészt elpusztult. A névsort Zelenka Pál: Emléklapok a miskolczi ág. hitv. evang. anyaegyház évszázados életkönyvéből c. munkája örököltette meg. Miskolc, 1883. 10-18. lapok/

Benkő Sámuel: Topographia oppidi Miskolcz c. munkája Cassoviae /Kassa/ 1782. a következőket mondja Miskolc vallási viszonyairól /munkáját Eger érsekének gróf Batt-hyan Józsefnek ajánlja/: § V. Religio. Incolae oppidi avita in fide Catholica usque in medium fere 16. Seculi perstiteret; tum vero Orbe pannonico civili, exteroque incendio flagrante, in Regnis autem exteris maxima dogmatum conversione facta, illi etiam a patriis Sacris abiere, et ad Helveticae Confessionis addictos transiere, a quibus rursum per plures et Nobiliores vertentibus annis, Reformata Religione ejurata, postliminio ad Catholicos sunt reverti. Ex conscriptione animarum tabellari An. 1780. facta patuit summam Catholicorum fuisse 3980. Helveticae Confessionis

* /A. Zelenka - miskolci evangélikus levéltárában egy (északi és déli melléklet) XVIII. századi népi gyűjtemény kétféleképpen a miskolci polgárok "palléro" tótait és németeket, illetve "originael magyarokat" csak nevezték, másrészt németekkel figuráz ki. Közülük leg-több evangélikus, így egy-egy elleni példánál. /Kéziratok és emlékek./

addictarum 8433. Augustanae Confessionis addictarum 508. Schismaticorum 157. Judaeorum 70.

Igaz hogy Benkő Sámuel adatai 1782-ből, ~~xxx~~ az evangélikusok összeírása 1782-ből, mégsem tarthatjuk Benkőt hitelesnek, mikor több mint 5 400 evangélikussal kevesebbet jegyez fel. Hiszen Miskolcon, Diósgyőrben, Csabán együtt 1278 evangélikus volt összesen.

Már korábban említettük, hogy Miskolcon az evangélikusok bevándorlók voltak legnagyobb részben. Nagy vérvesztést okozott az egyháznak az is, hogy a beköltöző evangélikus magyaroknak nagy része nyilvánosan is áttért a református hitre, mikor látta, hogy Miskolcon nincsen evangélikus és hogy Arnóra kell kijárni. /Ez volt az oka annak, hogy kezdetben a béke és azon cél kedvéért, hogy a református egyházba áttért 100 család visszatérjen, a ceremoniale-kban közeledett az egyház a református egyházhoz./

A század végéig a születettek, eskettettek és meghaltak számát a következő táblázat mutatja:

Év.	Született		Eskettetett		Meghalt	
1783	5	fiu -leány	-	pár	7	férfi 2 nő
1784	21	" 18 "	2		16	" 24 "
1785	28	" 21 "	14		29	" 14 "
1786	23	" 34 "	9		20	" 17 "
1787	20	" 21 "	11		12	" 6 "
1788	26	" 23 "	11		24	" 21 "
1789	24	" 20 "	11		29	" 27 "
1790	25	" 24 "	13		27	" 24 "
1791	25	" 19 "	18		27	" 32 "
1792	33	" 21 "	16		28	" 23 "
1793	22	" 37 "	25		15	" 15 "
1794	24	" 35 "	27		26	" 29 "
1795	25	" 33 "	12		30	" 32 "
1796	31	" 29 "	13		20	" 18 "
1797	31	" 31 "	24		25	" 28 "
1798	23	" 33 "	6		17	" 20 "
1799	34	" 26 "	32		29	" 28 "

(Miskolci ev. egyház levéltára!)

A születéseket és elhalálozásokat összehasonlítva szaporodást állapíthatunk meg a század végére. Éspedig 39 fiuval és 65 leánnyal több van 1799-ben, mint 1783-ban. Az összes szaporodás tehát 104 lélek.

Már a lelkészek megválasztásánál és szolgálatuknál megállapítottuk milyen elkeseredett harc volt a nemzetiségek között. Az első lelkész szolgálatakor főképp a németek elégedetlenkedtek, s minden eszközt megragadtak annak elkeserítésére. De a tótok sem voltak vele megelégedve, mert őket a feljegyzések szerint az arnóti tót pap Dráskótzai Krasznetz János ingerelte a magyar lelkész ellen. A második lelkésszel /Hosszuval/ pedig a magyarok álltak hadilábon.

Mindezek a küzdelmek, melyek a miskolci evangélikus egyházban, mint egyházi és világi elem közti harc jelentkeznek nem voltak elszigetelt jelenségek és ~~az~~ az 1791.-i pesti zsinat erős kyriarchikus irányzatával függenek össze. Másrészt az a jelenség, hogy a miskolci evangélikusok szertartásaikban a reformátusokhoz közelednek, szintén országos jelenség, mert ekkor indul meg egy törekvés a két protestáns felekezet egyesítése érdekében.

/Az ellenreformáció a miskolci refomátus egyházra is igen nagy hatással volt. A magistratus mindinkább elveszíti korlátlan befolyását a vallási kérdések egyoldalú szabályozásában. 1735-ben pld. a városi magistratus lemond a ref. iskola feletti gondnokságról /val. színű a Car. Res. hatására, mely megtiltja, hogy ~~xxx~~ a grammatican tul királyi engedély nélkül tanítsanak, amire az egri püspök a gimnázium építkezéseit betiltatja/. Bár később a ^{tanács} császári engedélyt sikerült erre kieszközölni, de a város ^{tanács} befolyását már elveszítte. - 1736 jan.-ban megalakul a miskolci ref. egyház presbitériuma, melyet akkor még consistorium-nak neveztek. Az iskoláról való gondoskodást is ez vette azután át. /A két egyház közti rokonszeny a 80-as években erősödött, táplálói elsősorban a magyar anyanyelvű evangélikusok voltak, akik már korábban is az önálló anyaegyház megalakulása előtt a reformátusok templomába jártak. A németek és a tótok azonban engesztelhetetlenek azokkal az engedményekkel szemben, melyeket az 1783. okt. 9.-i alakuló gyűlés tesz.

Az 1786-ban Budán tartott ev. egyetemes gyűlés megbiz 3 ev lelkeszt az egyház ősi szervezetének a maival való összehasonlításával és tekintettel az érvényben lévő törvények-~~re~~ re, királyi rendeletekre, a türelmi rendeletre egy a zsinatra vonatkozó javaslat kidolgozásával bízott meg. Bár ekkor az egyetemes közgyűlési fokon még nem érezhető, de már 1791. aug. 16.-egyetemes közgyűlésen is az az erős kyriarchikus irányzat melynek hatására ~~el~~rendelik, hogy "a főfelügyelő őseink kegyes példáját követve - mint azt a zsolnai és szepesváraljai zsinatok mutatják - az összes tábornokokat, zászlósurakat, valóságos titkos tanácsosokat, mint a zsinat hivatalból való tagjait a zsinatra külön levéllel hívja meg.

Nagy hatással lehetett a világi törekvések megerősödésére /Zsedényi B. szerint/ a lengyel dissidensek kánonainak megjelenése. Ennek szerzője Scheidemantel írja, hogy Magyarországon is hasonló körülmények között próbálják az evangélikus egyházat szervezni ezért megpróbálja könyvének itteni kiadását. /Dissidensek alatt a XVI. században/"dissidentes de religione" alatt/ a vegyesvallásu egész lengyel nemességet értették, míg a XVIII. században csak az ev., ref. és a görög egyházra vonatkozott ez az elnevezés. A XVIII. század elején amellet, hogy csak vidéken lakhattak, csaknem minden jogtól meg voltak fosztva. A dissidensek ezért a vallási szabadságuk biztosítása érdekében Angliához, Oroszországhoz, Poroszországhoz és még Spanyolországhoz is fordultak és ezek segítségével 1775-ben sikerült a teljes vallási egyenlőségüket kivivniok. / Zsedényi B. munkája 617. lán /

Scheidemantel a lengyel dissidensek kánonait a lengyel suverén nemességhez mérte /nálunk Balogh Péter egyetemes ev. egyházfelügyelő volt ennek az irányzatnak a képviselője/, vagyis a papságot és a polgárságot teljesen háttérbe szorítva a legszélsőségesebb kyriarchikus irányzatot valósitotta meg. Főképen az egyházi személyekre nézve volt ez sérelmes, mert őket alárendelt személyeknek tekinti, akik maguk között is tovább subordinálódnak. A wigrowi lengyel dissidens zsinat elfogadta a fenti kánonokat és magyar nyelvre is lefordították. /Őri Fülöp sárospataki teol. prof. és Patay József kerületi főkurátor adta ki. / Különösen a ref. egyháznál élesedett ki a helyzet, s a javaslatot teljesen alkotmányellenesen akarták a világi személyekre kényszeríteni. /A Sinai ügy is nagy feltűnést keltett akkor. /

Ez az irányzat, minthogy az evangélikusoknak a reformátu-

sokkal való uniója napirenden volt a miskolci ev.egyházat sem hagyta érintetlenül,amint ezt Metzner felügyelő /táblabíró/ és Hosszu János lelkész közel egy évtizedes elkeseredett harcában láthattuk.

Az 1791 februárjában megtartott ^{pesti} zsinaton azután kitört a két irányzat között a harc.Főképp a patronatus-jog fölött, továbbá az egyházkormányzat gyakorlata fölött /mixtum regimen/ volt elkeseredett vita.- Egyesek az egyetemes pap-ság álláspontjára helyezkedve mereven állították,hogy a világiak az egyházkormányzatot az egyháziaknak semmi körülmények között nem engedhetik át,"miszerint a papoknak semmi más egyházkormányzati joguk nem lehet,mint a szentségeknek kiszolgáltatása és Isten parancsainak hirdetése." Végül mégis győzött a belátás és az erre vonatkozó része a kánonnak így szól:"Quia vero ecclesia ex secularibus et ministris causa exercendarum cunctarum,cum hoc munere conexarum functionum vocatis constant; cuius membro aequale ad potestatem ecclesiasticam ius esse debet;ipsum vero iuris huius exercitium seu regimen ecclesiasticum ex consensione et utilitate ecclesiarum pro mori recepto Ministerio quoque **defertur.**"

Ennek a felimerése és Hosszu békülési szándéka látszik az 1787 jul.21.-én Radvánszky Főfelügyelőhöz írott levelében mikor többek között ezeket írja:"Es ist genug!Moses und Aron müssen Brüder sein.Liebe und Gerechtigkeit müssen sich küssen!Inspektor und Pfarrer müssen harmoniren!Die Ruhe und Blüte der Gemeinde hängt von dem ~~Ein~~ Einverständnis der Zweien ab!.

A pesti zsinaton is,mint a miskolci ev.egyházban is - hogy Révész szavaival éljünk - "a felpáncélozott lovagok /a világiak/ kemény és sorsdöntő küzdelmet vívtak a falrafestett ördöggel a hierarchiával!"

Még erősebb volt ez az irányzat a reformátusok budai zsinatján.Pld.a pesti zsinat kánonjai szerint a kegyurak az egyházat tanácsokkal ellátni és tettekkel védelmezni és támogatni kötelesek /eas consilio et opera tueri ac fovere/,addig a reformátusok kánona szerint az egyház védelmét és kormányzatát kell a kegyurnak végeznie/eam consilio et quavis aliaratione regere et protegere/.

Sokan elítélik - a mai egyházjogászok közül is - a református egyháznak ezt a szélsőséges álláspontját. Talán ez okozta,hogy a szélsőségektől mindig tartózkodó evangélikus egyház nem találta meg az egyesüléshez szükséges erkölcsi alapot,mikor nem unizált."Valami hihetetlenül lealázó helyzetet teremt az egyházra nézve ez a felfelé kapaszkodás,ez az intézményesített protekciókeresés a földi hatalmasságok felé és nagyon üdvös lenne,ha egyházi közületeink végre revideálnák e téren elfoglalt álláspontjukat."/Ajka István:Világiak az egyház életében. Kerestyén Igazság.1937./

A pesti zsinat kánonjai nem lettek valóságos törvényekké. Ennek ellenére azonban mindkét egyház szokásjogi alapon alkalmazta a zsinat kánonait,melyek ily módon alapjává váltak az evangélikus,illetve a ref.egyház alkotmányának.

Az 1783.okt.9.-én tartott alakuló gyűlés első felügyelőjévé /Radvánszky Ferenc főfelügyelő volt/ Metzner Károly táblabíróvá választotta akként,"hogy mindenről tevén a főfelügyelőnél jelentést,fontosabb ügyekben vele együtt intézkedjék."/A gyűlés jegyzőkönyvének 7.pontja/

Pénztárnoknak Noszticzius Bált választották, "kinek is a gyűlés színe előtt adta át a főfelügyelő a kezeihez begyűlt adományokat, nevezetesen 1381 frt. 34 kr., aláírási iven helybeliektől 1802 frt. 30 kr., diósgyőrieiktől 248 frt. 1 kr., a csabaiaktól 115 frt 51 kr. összesen 3655 frt. 28 kr. értéket! A 9. pont szerint: "Pénzbeszédő egyházfiakul: Panyiti András, Tornyos János, Ádám György, Mihály József, Dombi Sámuel és Vrana Péter alkalmaztatnak." /o.ott/ - 26 tagból álló presbitériumot állítottak. Ez volt az első egyháztanács. Miskolcra minden nemzetiségből 6, összesen 18. Diósgyőrből 4 és Csabáról szintén 4 került választás útján a tanácsba. Névszerint a magyarok közül: Herr János, Tornyos János, Panyiti András, Csavajda István, Dombi Sámuel és Szabó Pál; a németek közül: Raab Ktisztian, Draskóczy János, Clementisz István, Brunner Barzó András, Vrana Péter, Ádám György, Talabay András és Albinyi András; Diós-Győrből: Kiss Mihály, Lakatos György, Varga Ezékiel és Kuglis Pál; Csabáról: Roskó Mátyás, Jakab János, Silak és Galanek Ádám. - A pénzbeszédők közül 20-20 vfrt. évi díjazás mellett egyházfiakul Mihály József és Debitzky András alkalmaztatott. /Zelenka: Emléklapok. 23. old. /

Metzner a felügyelőségről 1789. jun. 6.-án leköszönt. Helyére Ambrózy János addigi helyettese választatott meg /akit még 1787 jun. 1.-én választottak meg helyettesül, az egyházügyész-szel Revitzky Mátyással és iskola-inspector-ral Góts Mátyással együtt. /

Ugyancsak 1789-ben a nemzetiségek 3 inspectort választottak Herr Jánost a magyarok, Noszticzius Pált a németek és Institorisz Ferencet a tótok inspectorának.

Ezek voltak a miskolci egyház világi katonái. Bár emberi gyarlóságoktól ők sem voltak mentesek, közös akaratak az egyháznak Miskolcon hajlékot és hiveinek menedéket teremteni, sikerült.

4. Istentisztelet és valláserkölcsei élet.

Már kezdetben nagy problémát okozott és majdnem szakadásra vezetett a nemzetiségek között az istentisztelet nyelvének és a liturgiának a kérdése.

Már az egyház alakuló gyűlése kimondotta 3. pontjában /1783. okt. 9.-én: "Az istentiszteletre nézve abban állapodott meg a három ~~nemzet~~ náció / a magyar, német és tót atyafiak/, mégpedig egyhangulag: hogy mert Isten lélekben és igazságban imáandó, a testvé~~r~~ református egyházzal eddig is melegen ápolt egységét a szeretetnek fenntartani kívánja ezutánra is; mert ezáltal megkönnyíteni véli a református egyházba áttért loo családnak visszatérhetését, s mert végül az egyház szegény volta is azt parancsolja, hogy e drága és költséges ceremóniálék mellőzésével, összes erejét a belélet fejlesztésére fordítsa: az oltárt, gyertyatartókat, albát stb. mellőzendí."

Bár ehhez a határozathoz bevádolták a superintendensnél, hogy az evangélikus egyház ceremóniáléitól eltér. - Bár később kitűnik, hogy ez a rágalmazás a lelkész személye ellen szólt - ugyanis nem tudott jól németül és el akarták távolítani - a helyzet Hosszu János lelkészisége alatt sem változott, illetőleg annyiban, hogy ő ellene mostmár a magyarok háborodtak fel, "mert a mozszes táblákat felvette néhány ember kedvéért" /t. i. a németekéért/ "ujtságot hozott be: keresztet vetett" rájuk stb. Pedig Hosszu csak a német papsága alatti gyakorlatot akarta meghonosítani. Végül Risz Pál már szorosan az egyház rendelkezéseihez tartotta magát, s azóta a ceremóniálék felett már nem volt villongás, s ha kezdődött is, a közgyűlésen minden ilyenre orvoslást találtak. 1797-ben pld. határozatba hozták, hogy ne a lelkész az oltár előtt, hanem a

kántor intonálja az introitust a kórusról. Ezt azután 1799-ben újból megváltoztatták oly módon, hogy mindhárom istentiszteletnél egyformán a lelkész az oltár előtt térdepelve kezdje meg introitust.

1783 decemberében elhatározta az egyház, hogy a vasárnapi istentiszteletekből a németek 6-ot kapjanak, a többi felváltva magyarul és tótul tartsák. Advent első ünnepén az első istentiszteletnek emlékére 3 nyelven 3 istentiszteletet tartsanak.

1784 dec. 31.-én azért, hogy az istentiszteletek egyenlőképen oszoljanak meg: febr. 2; márc. 25; jun. 29.; s dec. 8.-a is az ünnepek közé soroztatott. Így a magyarok 22 délelőtti és 21 délutáni, a németek szintén 22 délelőtti és 21 délutáni, a tótok 21 délelőtti és 22 délutáni istentiszteletet kaptak. *(Egyházi írásokról. Komáromi nem fogadta el.)*

Ezt 1787 jun. 7.-én megváltoztatták olyképp, hogy minden vasárnap csak egy nyelven, de felváltva tartassék istentisztelet. /Nagyünnepek elsőnapján mindig magyar, második napján mindig tót nyelven. Érdekes megjegyezni, hogy csak 1877-től van kizárólag magyar istentisztelet, mely mutatja, hogy a nemzetiségek akkorra már teljesen felszívódtak. /1877/

Ugyanekkor rendelték el, hogy advent első vasárnapján II. József kegyelmi tényéért és életéért fohászt mondjon a gyülekezet az Urhoz.

Az urvacsora-osztásra vonatkozóan 1783 dec. 8.-án elhatározta a gyülekezet, hogy az mindenkor az istentisztelet után /de nem minden istentisztelet után volt urvacsora/ evangélikus rítus /nem ref./ szerint a kiosztás előtt bűnbánó imával és bűnbocsánattal, kiosztás után pedig hálaímeival és áldással szolgál-tassék ki. /Zelenka P.: Emléklapok 23 old. / A hétköznapi istentiszteleteket /áhitatok/ 1783 okt. 9.-én hétfő, csütörtök német; kedd, péntek magyar; szerdán, szombaton pedig tót nyelven tartásában állapították meg.

Az istentisztelet lefolyásáról külön fejezetben foglalkoztunk. Helyi szokásként alakult ki, hogy előéneket a lelkész az oltár előtt kezd. Így volt ez a magyaroknál.

A tótok Ambrosy György: Agenda ecclesiastica slavonica-t 1734-ből használták. /Mon. Ev. II. k. Adversaria 133. l. /

A németek a Szepességben használatos Agenda-t.

Énekeskönyv a németeknél több volt használatban /schönburgi, sziléziai/, míg végül a pozsonyi énekeskönyv teremtett egységet. A tótoknál Tranoscius énekeskönyve, a magyaroknál a Gradual.

A vallásferkölcsi életet gondosan ellenőrizte a senior, vagy a superintendens látogatása alkalmával. Ezek a látogatások különben az egyházi élet minden területére kiterjedtek, sajnos azonban a miskolci ev. egyháznál csak az 1800-as évek elején találunk canonicæ visitationes -t. A jegyzőkönyvekből /presbiteri/ megállapíthatjuk, hogy pld. a gyermekek ~~katechizációját~~ katechizációját a tanítók végezték az istentisztelet után délután /1787/. Később a rector professor teendői közé tartozott ez, és pedig szerdán és szombaton kellett tartania /1793./.

A keresztelesek a templomban történtek az istentiszteletek után. ~~Az esketéseket szintén a templomban, a temetések viszont a háztól történtek.~~ Az esketések szintén a templomban, a temetések viszont a háztól történtek. /Ezenkívül menyasszony és anya-avatásról is olvashatunk említést, melynek közelebbi jelentősége már elhomályosult. /- A temetések vagy beszéddel, vagy csak imával történtek, melyen énekar is gyakran énekelt. Mindezeket a szertartási funkciókat csak a lelkész végezhetette, a konfirmáció-oktatást is. A gyülekezet kezdettől fogva átértékelte az adakozásnak léleképítő erejét, s már az 1783. okt. 9.-i közgyűlés elhatározta 2 ládácskának "Gottes-Kasten" -nek felállítását az egyház szegényei-

nek felsegítésére, 2 ládácskát pedig 1783. okt. 9.-én a mendikánsok javára.

Offertoriumok szintén már kezdettől fogva tartattak. Az 1783. okt. 9.-i gyűlés megszabta, hogy a ádvent első vasárnapján mindig az egyház javára, a karácsonyi pedig 2/3 részben a lelkészé, 1/3 részben pedig a tanítót illesse.

5. Művelődés.

Már az 1782. ápr. 1.-én keltezett alakuló közgyűlés említi /1.34. lap/, hogy az arnótiak Beráts Sámuel iskolamester házában / a volt lelkész fiánál / taníttatják, míg a miskolciaknak egy bérelt házban volt ev. iskolájuk, ahol az eperjesi iskolából meghívott Martsek György magántanító tanította a gyermekeket. Ez a magyar nyelven kívül latin, német és tót nyelvek, olvasást, számolást, vallást és egyéb kisebb tárgyakat a grammatikáig bezárólag tanított. Ez már lo év óta tanított Miskolcon, tehát 1772-től.

Az anyaegyház megalakulásakor nagy gondot fordított a gyermekei magasabb iskoláztatására, s ezért 1784 ápr. 21.-én a meghívott első tanítót Vénich Györgyöt /akit nehezen sikerült megnyerni másokkal való sikertelen próbálkozás után, mivel 3 nyelv tanítása nagy követelmény volt/, hogy a gyermekeket köteles legyen a syntaxisig tanítani. - Vénich vállalkozott erre, de 1789-ben átment ^{megvált} Arnóra lelkésznek, mert sem a lelkésszel sem a gyülekezet ~~nagyaráknak~~ nemzetiségű tagjaival nem tudott megférni. Utána az oszgyáni gimnázium rectorát Nagy Jánost hívták meg, aki ott a retorika és logika professora volt. Ő itt halt meg 1799-ben.

Az iskola megalakulása után 2 hóval /1784. jun. 20./ a közgyűlés Metzner Károly felügyelő elnöklete alatt egy "Utasítást" dolgozott ki, melyet a tanítónak alkalmazkodásul kiadtak. /Az "Utasítás" teljes szövegét Zelanka P. Emléklapok-ban közli. / A tanítványokat 3 csoportba sorozza: 1. akik mezei munkára készülnek; 2. akik valamilyen mesterséget akarnak tanulni; 3. akik a tudományt akarják művelni. Eszerint állapították meg a 3 osztály anyagát. A z I.o.-ban az elemi ismereteket. A II.-ban a latin, német és tót nyelven való beszédet, a III.-ban pedig mindent "ami a műveltséghez tartozik" tanítottak. A vessző alkalmazását ~~ikták~~ megtiltja és pedagógiai szempontból igen figyelemreméltó megállapításokat tesz az oktatás és nevelés mikéntjére nézve. Részletes órarendet tartalmaz délelőttre és délutánra is.

Amikor 1793-ban Záborszky Sámuel kántor-tanítóul meghívatott, a nagyobb gyermekek a "rector professor", a kisebbek pedig a kántor tanító keze alá kerültek. Így elvált az elemi iskola a gimnáziumtól. Ekkortól Záborszky tanította az elemi ismereteket, Nagy János pedig a donatust és a grammatikát. Ebből fejlődött ki a XIX. században az algimnázium. /

Még 1784-ben 3 vizsgát állapítottak meg. 1. József napja körül /márc. 19./ a felügyelők és szülők jelenlétében, 2. Apostolok oszlása idején /jun. 29/ 8 napi szünettel, 3. Teréz napja körül /okt. 15./ a teljes patronátus jelenlétében /ez 2 napig tartott/ 14 nap szünidővel.

1793-ban a nyári szünidő 1 hónapra terjesztetett ki, a tavaszi szünidő pedig 2 hétre.

1794-ben az iskola kipadozására minden gyermek hozott egy deszkát, vagy 17 krajcárt. Ugyancsak 1794-ben a szüreti szünidőt 2 hétben állapították meg.

A század végén a két iskolahelység kicsinynek bizonyult és bérbe kellett venni Szakmáry Pál kapitány házáat.

//A gimnázium a XIX.században szép fejlődésnek indult,külön épületet kapott¹⁸²⁵ templom mögött.1855-ben azonban beszüntették, míg 1861-ben algimnáziummá alakult.//

6.Egyházi személyek javadalmazása.Anyagi helyzet.

Az első meghívott lelkész javadalmazása meghívó-levele szerint:Késszpénz fizetése volt hetenként 3 váltóforint,vagyis egy évre 156 vft.,a karácsonyi offertoriumok 2/3-a,12 bécsi öl fa, urvacsorai kettős offertoriumok 2/3-a. /Gy. egyh. levéltár m. melléklet/

Stolárékban fizetendő a helybeli és vidéki hívek által:keresztelésért:háztulajdonosok /gazdák/ gyermekei után 20 vkr./váltókrájcár/,zsellérségen lakók 10 vkr.;esketés után:háztul.és azok gyermekei után 1 vft.,zsellérségen lakók 30 vkr.,hirdetés után esketés nélkül:háztulajdonosok 30 vkr.,zsellérek 15 vkr.;temetések gyászbeszéddel végezve 1 vft.,csak imával 30 vkr.

A második lelkész /Hosszu János/ ugyanezt kapta azzal a különbséggel,hogy még 3 hordó bort kapott évenként.Risz Pál szintén a fenti meghívólevél szerint működött./Zelenka P.:Emléklapok /76.lap/

A tanítók javadalmánál már említettük Beráts Samu fizetését Arnóton /L.34.lap/.Az első miskolci ev.tanító /magántanító/ Marcsek György a következő javadalmat kapta:lakás természetben, 30 vft. és minden tanítványtól hetenként 3 kr.,1 szekér fa,vagy ennek fejében 51 vkr.

Vénich György az első hivatalosan meghívott ~~tanító~~ tanító a következő javadalmazásokkal:tandij fejében 1 frt,fapénz fejében 30 kr.és a karácsonyi offertoriumnak, valamint az Urvacsora pénznek 1/3-a;temetések után:gyászbeszéddel végzett után 30 kr., imával végzett után 15 kr.Ezt 1787-ben 1 tallérral emelték./1 ft./

Nagy János ugyanezt kapta,csak amikor Záborszky-t segédteni^{20/} tóul meghívták,a Záborszky-nak átengedett tandij és a neki adott élelmezés fejében tanítványainak tandija 30 garassal emelkedett.

Záborszky Sámuel lakást,a rector professortól kosztot és minden tanítványától 1 ft.30 kr.-t,fapénz fejében 1 ft.-ot.kapott.

Megemlékeztünk azokról az adományokról,melyeket a lelkes alapítók ajánlottak~~fel~~ fel,melynek kezelésével Noszticzius Pál pénztáros bizatott meg./Lásd 45.lap/

Az 1784-ben báró Eötvös Ignácznétól megvásárolt telek ára mellett,a templom építése okozott legnagyobb gondot.Ez többször /nemcsak anyagi okok miatt/ megakadt,mig végre 1797-ben elkészült.

Az egyház legbőkezeübb mecénásaa a főfelügyelő Radvánszky. Ferenc volt,aki az egyház számadásai és jegyzőkönyvei szerint a következő adományokat tette!1795-ben templomra 1000 vft.-ot, 1796-ban neje hagyománya 1000 vft.1797-ben templomszéket megváltotta 45 vft.31 kr.~~19~~ 1797-ben adott templomszékekre 100 vft.-ot,1798-ban 8 változatu orgonára 440 vft-ot,templomfal vakolására 500 vft.-ot,1799-ben az oltárt elébbre állíttatta! /Zelenka P.:Emléklapok 37.lap/

A fenti adományokon kívül a század végéig még a következő adományok folytak be:1788:47 vft.24 kr.,1789:307ft. 98 kr., 1790-ben 83 vft.80 kr.,1791-ben 71 vft.20 kr.,1792-ben 269 vft., 1793-ban 80 vft.,1794-ben 103 vft.42 kr.,1795-97 években: 806 vft.99.kr.,1798-99-ben 44 vft.78 kr.

Ezekkel a bevételekkel szemben a kiadás 4724 vft. 64 kr.volt. /Zelenka Pál:Emléklapok...különböző helyein/

A Tályán tartott esperességi gyűlésen az egyház"agentzionale és kathedratikum cimen először fizet 40 vft.30 kr.-t 1794-ben!" Ezzel bekapcsolódott hivatalosan is a magasabb egyházi közigazgatásba,résztvett az egyházmegyei közgyűléseken stb.,mint a hegyaljai egyházmegye egy önálló egyházközsége.

7. Okmánytár.

A miskolci ev.egyház megalakulásától a század végéig /1800-ig/ igen sok az egyház külső és belső életére vonatkozó okmány maradt fenn. 1782-nél korábbi azonban nincs, vagyis csak az anyaegyházi életből maradtak okmányok, a leányegyházéból nem.

A születettek anyakönyvét 1783-tól vezették a lelkészek / a születési anyakönyvek I.kötete 1783-tól 1845-ig van ~~xxx~~ meg/. Az eskettettek anyakönyve szintén 1783-tól /I.kötete 1783-1855-ig/. A meghaltak anyakönyvét ugyan csak 1783-tól vezetik /I.kötet 1783-tól 1855-ig/.

Az egyház jegyzőkönyveit ugyancsak 1782-től vezetik, de az 1786/7 és 1789-1793 években tartott ülésekről felvettek hiányoznak. /Az I.kötet 1782-1820-ig tartalmazza a jegyzőkönyveket. A jegyzőkönyveket 1793-ig latinul, attól kezdve magyar nyelven vezetik.

E kor levéltári anyagához tartozik még Metzner Károly első felügyelő levelezése a superintendenssel és a főfelügyelővel, valamint a superintendens /Ruffinyi János/ leiratai Hosszu János lelkész ügyében. 1786-87, valamint 1789-1793. évek között a levéltári anyag is hiányzik.

